

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 26 stycznia 2026 r.

Poz. 415

Podpisany przez:

Tomasz Władysław Cyran

Data: 26.01.2026 14:20:08

UCHWAŁA NR XXXIV/185/2025 RADY GMINY FREDROPOL

z dnia 30 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Fredropol na lata 2026 – 2029”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 40 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2025r., poz. 1153) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292)

Rada Gminy Fredropol uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Fredropol na lata 2026–2029”, zaopiniowany pozytywnie przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Fredropol.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Józef Gierczak

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY FREDROPOL
na lata 2026-2029**

opracowała:

dr hab. Grażyna Stojak, Prof. UR

Przemyśl 2025

SPIS TREŚCI

- I. WSTĘP
 - 1.1. Wprowadzenie - s. 2
 - 1.2. Dziedzictwo kulturowe –czym jest? - s. 3 - 4
- II. GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI – jakim jest narzędziem? – s. 5-8
- III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE – s. 9-24
 - 3.1. Akty prawne regulujące ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami
 - 3.1.1. Ustawy
 - 3.1.2. Rozporządzenia
 - 3.1.3. Konstytucja RP
 - 3.2 -3.12. Ustawy - Szczegółowe omówienie poszczególnych ustaw
 - 3.13.1.- 3.13.7. Rozporządzenie - Szczegółowe omówienie rozporządzeń
- IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO - s. 25 -29
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.2. Strategia dla kultury do 2050 roku
 - 4.3. Strategia działania w obszarze pamięci
 - 4.4. Konwencje Międzynarodowe
 - jako europejskie uwarunkowania prawne w zakresie ochrony zabytków
- V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO - s. 30-31
- VI. OGÓLNY OPIS ZASOBU KULTUROWEGO GMINY FREDROPOL
 - 6.1. Środowisko przyrodniczo-kulturowe i jego dotychczasowa ochrona s.32-37
 - 6.2. Zarys historii Gminy Fredropol - s. 38-40
 - 6.3. Zarys dziejów obszaru gminy Fredropol- s. 41-47
 - 6.4. Sołectwa Gminy Fredropol i ich dzieje oraz dziedzictwo kulturowe - s. 48-73
- VII. KRAJOBRAZ KULTUROWY – s. 74-77
- VIII. ARCHITEKTURA SAKRALNA – s. 78-80
- IX. SZTUKA SAKRALNA – Mała architektura – Zabytki ruchome- s. 81-82
- X. ZABYTKI SAKRALNE – dziedzictwo niematerialne s. 83
- XI. ZABYTKI REZYDENCJONALNE i dawne ogrody dworskie – s. 84-87
- XII. ARCHEOLOGIA – opis obszarów AZP – s. 88 - 91
- XIII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE. Priorytety - s. 103 -108
- XIV. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI i ZASADY OCENY REALIZACJI Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol– s. 109-110
- XV. Bibliografia – s. 112 ANEKSY: – s. 114
 - Ewidencja zabytków Gminy Fredropol
 - Wykaz stanowisk archeologicznych Gminy Fredropol

I. WSTĘP

1. WPROWADZENIE

Przedmiotem opracowania „*Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol na lata 2026-2029*” jest opieka nad zasobem materialnym dziedzictwa kulturowego w granicach administracyjnych Gminy Fredropol. W jej skład wchodzi następujące sołectwa: Aksmanice, Darowice, Gruszowa wraz z Koniuszą, Huwniki, Kalwaria Paclawska, Kłokowice, Kniażyce, Kormanice/Fredropol, Koniuszki, Kupiatycze, Makowa wraz z Leszczynami, Sopotnikiem i Paportnem, Młodowice, Młodowice Osiedle, Nowe Sady, Nowosiółki Dydyńskie, Paclaw, Rybotycze wraz z Boryslawką, Kopysnem i Posadą Rybotycką, Sierakośce oraz Sólca.

Zabytki nieruchome, które zostały ujęte w odrębnym opracowaniu pt.: „*Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Fredropol*” posiadają aktualne fotografie i opisy zabytków, a także dla każdego obiektu zabytkowego zostały opracowane postulaty konserwatorskie, co stanowi wkład Gminy Fredropol w funkcję ochrony zabytków na jej terenie.

Podstawowym celem niniejszego „*Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol na lata 2026-2029*” jest wyłonienie indywidualnych zabytków oraz zespołów zabytkowych, które stanowią materialne Dziedzictwo Kulturowe Gminy Fredropol, złożone z najbardziej wartościowych obiektów i ich ochrona. Niniejszy „*Program*” wskazuje najbardziej charakterystyczne obiekty, które powinny stać się atutem dla promocji Gminy i podniesienia jej atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej poszczególnych sołectw wraz z umożliwieniem pozyskiwania funduszy z programów zewnętrznych dla rozwoju miejsc najbardziej atrakcyjnych pod kątem ukazania dziedzictwa kulturowego.

„*Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol*” spełnia też rolę edukacyjną z tytułu upowszechniania walorów przyrodniczych, krajobrazowych oraz kulturowych na terenie Gminy, a także umożliwiając zapoznanie się z wytyczonymi szlakami i tablicami informacyjnymi przy poszczególnych zabytkach.

W codziennym życiu Gminy niniejszy „*Program*” określa:

- Uwarunkowania działań w zakresie opieki nad zabytkami wynikające z treści przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r., poz.1292 ze zmianami)
- Ponadto –wskazuje uregulowania w zakresie polskiego prawodawstwa dotyczącego planowania i zagospodarowania przestrzennego, prawa budowlanego, prawa ochrony środowiska, ochrony przyrody i in.

- Wyznacza priorytety działań Gminy w zakresie ochrony zasobu zabytkowego we wskazanym czasookresie od 2026-2029, a także długofalowych działań i nakreślonych kierunków do zadań ze wskazaniem źródeł finansowania i możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych.

Powyższe podstawy prawne zostały omówione w kolejnych rozdziałach niniejszego opracowania.

2. DZIEDZICTWO KULTUROWE – czym jest?

Dziedzictwo kulturowe to zbiór wartościowych elementów kultury, w tym materialnej danego obszaru. Obiekty, które zostały uznane za zabytkowe i zostały wytworzone przez pokolenia, są dziś naszym wspólnym dobrem kulturowym, względem którego posiadamy obowiązek zachowania dla kolejnych pokoleń jako dziedzictwo materialne. Dlatego też „*Gminny Program Opieki nad Zabytkami*” obejmuje działania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami wchodzącymi w skład szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego, zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r., poz.1292 ze zmianami).

Dziedzictwo materialne – to obiekty kultury materialnej, takie jak:

- Układy urbanistyczne i ruralistyczne
- Zespoły budowlane i zabytki architektury
- Dzieła budownictwa obronnego
- Zabytki techniki i zakłady przemysłowe
- Parki i ogrody zabytkowe
- Pomniki i miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne
- Obiekty sztuki (zabytki ruchome) oraz wyposażenie w zabytkowych budowlach
- Zabytki archeologiczne
- Nazwy geograficzne, historyczne i tradycyjne obiektów zabytkowych

Dziedzictwo kulturowe pełni istotną rolę w zachowywaniu zasad budownictwa regionalnego, tradycji rzemieślniczych i ich warsztatów, lokalnej sztuki i jej pracowni, które są ważne dla utrwalenia historii społeczności z dbałością o jej tożsamość. Ochrona tego dziedzictwa jest istotnym zadaniem podejmowanym przez organizacje na każdym szczeblu, takim jak: międzynarodowy, krajowy wraz z ich regionalnymi oddziałami, czy także lokalne instytucje oraz nieformalne ugrupowania gminnych społeczności, które dbają o ochronę zabytków i opiekują się dziedzictwem dla przyszłych pokoleń.

II. GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI – jakim jest narzędziem?

Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest dokumentem sporządzonym z zgodnie z zapisami w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przyjętej dnia 23 lipca 2003 roku (tekst jednolity Dz. U. z 2024 r., poz.1292 ze zmianami.) Z zapisów w/w ustawy wynika obowiązek jego opracowania, co reguluje artykuł 87 ust. 3 w/w ustawy. W świetle ustaleń niniejszej ustawy, opracowywanie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami ciąży na władzach gminy. Jego celem jest przede wszystkim opieka nad gminnym zasobem zabytków, a także związana z nią ochrona oraz prawidłowe zarządzanie zabytkowymi obiektami w zasobie na terenie gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest podstawowym narzędziem w zakresie opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym i jego celem jest zapewnienie odpowiednich działań do wypełnienia funkcji opiekuńczo-ochronnych dla gminnych zabytków. Myślą przewodnią wszystkich działań jest zachowanie ich wartości historycznej, artystycznej oraz kulturowej. Ideą jest angażowanie mieszkańców w problematykę opieki nad zabytkami, co pozwoli zintensyfikować dziedzictwo kulturowe gminy i szybko reagować na działania szkodliwe lub destrukcyjne.

A.

▪ Powinności w zakresie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

- ✓ Czasokres obowiązywania Programu – 4 lata.
- ✓ Służy realizacji celów określonych lub zdefiniowanych w ustawie z 2003 r.
- ✓ Program musi być pozytywnie zaopiniowany przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, właściwego dla Podkarpacia.
- ✓ Program ma być przyjęty i zatwierdzony przez Radę Gminy.
- ✓ Co dwa lata obowiązuje sprawozdawczość z realizacji Programu, którą realizuje wójt gminy przed Radą Gminy.

B.

▪ Cele Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

- ✓ Obowiązuje uwzględnienie wytycznych w zakresie ochrony zabytków, wraz z ustaleniami w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego.

- ✓ Uwzględnienie uwarunkowań z zakresu ochrony przyrody, z zachowaniem równowagi ekologicznej i zasad zrównoważonej gospodarki, uwzględniającej także aspekty ekonomiczne, środowiskowe i społeczne.
- ✓ Dążenie do zahamowania procesów degradacji zabytków, poprzez realizację postulatów konserwatorskich zawartych w kartach ewidencyjnych „*Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol*”.
- ✓ Dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków w oparciu o działania renowacyjne, konserwatorskie i rewitalizacyjne, które zostały uzgodnione z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Przemyślu.
- ✓ Właściwa ekspozycja poszczególnych zabytków w uzgodnieniu z zasadami zachowania dziedzictwa kulturowego, zagospodarowania przestrzennego oraz poszanowania architektury krajobrazu i walorów widokowych.
- ✓ Kreowanie działań zwiększających atrakcyjność gminy, poprzez przemyślaną i planową odnowę zabytków na terenie sołectw, w celu zwiększenia atrakcyjności gminy pod względem turystyczno-rekreacyjnym, upowszechniania dziedzictwa kulturowego, tworzenia nowych szlaków i rezerwatów przyrodniczych.
- ✓ Podejmowanie działań skutkujących pozyskaniem środków finansowych dla celów odnowy zabytków będących w gminnym zasobie dziedzictwa kulturowego, określonym w „*Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol*”.
- ✓ Wspieranie inicjatyw skutkujących tworzeniem nowych miejsc pracy w gminie, które będą miały wpływ na polepszenie stanu zabytków, prowadzenie działań ochronnych i kontrolnych w zakresie użytkowania obiektów zabytkowych.
- ✓ Podejmowanie działań w zakresie pozyskiwania funduszy, w tym zewnętrznych, na cele opieki nad zabytkami i działań ochronnych; informowanie o środkach przeznaczonych na remonty konserwatorskie z funduszy dostępnych z budżetu gminy, naboru wniosków przeznaczonych na prace konserwatorskie i roboty budowlane dotyczące zabytków wpisanych do rejestru i pozostających w dyspozycji Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Urzędu Marszałkowskiego w Rzeszowie, funduszy krajowych i europejskich, a także dotacji na konserwację zabytków, wg programów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- ✓ Uwzględnienie uwarunkowań wynikających z prawa miejscowego (mpzp), wytycznych związanych z zagospodarowaniem przestrzennym i koncepcją polityki przestrzennego zagospodarowania kraju.

- ✓ Włączenie problematyki związanej z ochroną gminnych zabytków do systemu zadań o znaczeniu strategicznym.
- ✓ Jednym z celów programu jest kształtowanie świadomości społecznej oraz uwrażliwienie mieszkańców na potrzeby właściwego utrzymania i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego.
- ✓ Dostosowanie działań do sposobu ochrony na wypadek konfliktu zbrojnego oraz sytuacji kryzysowych, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. (Dz.U. z 2004 r., nr 212, poz. 2153)

C.

▪ **Komponenty Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:**

- ✓ **Obserwacja w terenie i lustracja dawnej zabudowy w krajobrazie** – Opracowanie programu należy rozpocząć od szczegółowej lustracji terenowej i wyłonienia obiektów posiadających wartości historyczne, artystyczne i naukowe. Kontynuacją tych działań jest utworzenie zweryfikowanej listy obiektów o cechach zabytkowych, a w ślad za nią opracowanie szczegółowego spisu zabytków w gminie.
- ✓ **Inwentaryzacja zabytków** – opracowany spis zabytków w gminie powinien zawierać obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz innych cennych elementów, które wymagają ochrony, między innymi takich jak: budynki, obiekty sakralne, zespoły architektoniczne, relikty dawnych założeń obronnych, zespoły przemysłowe, pomniki czy monumenty upamiętniające miejsca historyczne. Kolejnym krokiem jest wykonanie fotografii obiektu z zaznaczeniem orientacji w terenie, opracowanie skróconego opisu obiektów zabytkowych oraz rozpoznanie ich dziejów.
- ✓ **Opracowanie postulatów konserwatorskich i działań ochronnych** – powyższe działania są podstawą do opracowania postulatów konserwatorskich, wskazania działań renowacyjnych oraz czynności niezbędnych do zabezpieczenia obiektów przed zniszczeniem lub systematyczną degradacją. Mogą także uwzględniać wytyczne do zagospodarowania przestrzennego.
- ✓ **Ustalenie stref ochrony konserwatorskiej** – wnioskowanie do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków o wydzielenie obszarów ochronnych przyległych do zabytków indywidualnie wpisanych do rejestru, którym dotychczas nie wydzielono terenu ochronnego w najbliższym otoczeniu zabytku. Ponadto –

ważnym aspektem jest wytyczenie strefy związanej z ochroną krajobrazu kulturowego i historycznego. Ustalenie stref ochronnych wiąże się z zakazem ich zabudowy. Strefy te powinny stanowić dążenie do zrównoważonego rozwoju, łącząc opiekę nad zabytkami z ochroną środowiska naturalnego.

- ✓ **Dodatkowe działania ważne dla społeczeństwa** – Gminny Program Opieki nad Zabytkami określa konkretne działania mające na celu ochronę zabytków, a także stałą oraz systematyczną akcję edukacyjną w lokalnym społeczeństwie, prowadzoną indywidualnie podczas wizyty u właściciela obiektu zabytkowego, m.in: podczas fotografowania, inwentaryzowania i opisywania obiektów gminnego zasobu zabytkowego. Edukacja w formie rozmowy z mieszkańcem na temat posiadanego zabytku oraz roli ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnym środowisku jest najlepszą formą edukacji społecznej, dotyczącej opieki nad zabytkami gminy.

D.

Współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków:

- ✓ Na każdym etapie Gminny Program Opieki nad Zabytkami powinien być konsultowany z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków i opracowywany w kontakcie z innymi instytucjami, które są odpowiedzialne za ochronę dziedzictwa kulturowego lub powiązane z przedmiotowym zagadnieniem.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami stanowi ważne narzędzie, będące podstawą określenia kierunków działań i ustalenia zadań na kolejne cztery lata, mające na celu zachowanie lokalnego środowiska kulturowego pod kątem jego ochrony i opieki, a także w kontekście zrównoważonego rozwoju.

Program stanowi pierwszą edycję dokumentu w tym zakresie. W procesie opracowania przeprowadzono liczne rozmowy z właścicielami zabytkowych nieruchomości, zaktualizowano dotychczas posiadaną wiedzę na temat zasobu gminnej ewidencji zabytków oraz wskazano możliwości finansowania prac przy zabytkach rejestrowych i tych, które pozostają w Gminnej i Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków.

Opracowanie Programu powinno przynieść korzyści w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, nie tylko w postaci poprawy stanu zabytków, ale także w zakresie zwiększenia ich atrakcyjności dla rozwoju turystyki kulturowej i wypoczynku. „*Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol na lata 2026-2029*” powstał zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa, które zostały zawarte w Poradniku Metodycznym, a także informacji na portalu www.zabytek.pl.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

a. Akty prawne regulujące ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami.

- A. Akty prawne regulujące ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami wydane przez Rząd RP - **USTAWY**
- B. Akty prawne regulujące ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami wydane przez ministra MKiDN - **ROZPORZĄDZENIA**

A. USTAWY:

1. ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.)
2. ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jest. Dz. U. z 2025 r., poz. 1153 ze zm.)
3. ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jedn. dz. u. z 2024 r., poz. 1130 ze zm.)
4. ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jedn. Dz. U. z 2025 r., poz. 418 ze zm.)
5. ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (teks. jedn. Dz. U. z 2025 r., poz. 647)
6. ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., 1478 ze zm.)
7. ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (teks. jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145 ze zm.)
8. ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.)
9. ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 385 ze zm.)
10. ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393 ze zm.)

11. ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 87 ze zm.)
12. ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn. Dz. U. 2024 r., poz. 1491 ze zm.)

B.
ROZPORZĄDZENIA:

1. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 56 ze zm.)
2. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 81 ze zm.)
3. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 r., nr 30, poz. 259)
4. rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 75, poz. 706)
5. rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami (tekst jedn. Dz.U.2020.1901 ze zm.)
6. rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., nr 124, poz. 1304)
7. rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., nr 212, poz. 2153)
8. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 r., nr 89, poz. 510)

b. Konstytucja RP

Powyższy zbiór przepisów prawnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami poprzedzają zapisy **Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.**

Wg Ustawy Zasadniczej ochrona zabytków jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela:

- ❖ „(...) *Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*” – art.5
- ❖ „(...) *Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*” – art.6, ust.1
- ❖ „*Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie (...)*” – art.86.

c. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

(tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.)

Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest podstawowym aktem prawnym, który stanowi o przedmiocie, zakresie, formie i sposobach ochrony. Niniejsze zagadnienia regulują art. 3, 4, 5. W uchwale wymienione są zabytki, które podlegają ochronie i opiece, bez względu na ich stan zachowania (art.6.1 i 6.2):

Zgodnie z w/w ustawą przytaczam:

„Art. 6. 1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dn. 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
- 4) Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.”

Niniejsza ustawa określa formy ochrony konserwatorskiej (art.7). Przytaczając za Rozdziałem 2 „*Formy i sposób ochrony zabytków*” ustawy, są to:

„Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o

ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.”

Ustawa określa obowiązki i zakres działania samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; reguluje to art. 22, p.4. Oprócz wymienionych wcześniej zadań, do kompetencji gminy należy:

- „Wójt prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy” (art.22, p.4)

Ponadto – ustawa określa, jakie zabytki powinny być ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, co reguluje art. 22, p.5 :

- „W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
 - 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
 - 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
 - 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.”

W świetle ustawy, zgodnie z art. 18 i 19, należy włączyć ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami w gminie, do następujących dokumentów, wg: Art. 18. 1.2.3)

- „1) analiz i studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, strategii rozwoju gminy, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami” (art.18.1.2.3)

Według ustawodawcy w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy uwzględnić ochronę następujących zabytków, wymienionych w art. 19.1:

- „1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
- 2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

Ponadto - art.19.1 a. - zobowiązuje gminę do zawarcia:

„W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków”

Ponadto - art.19.1 b.- zobowiązuje gminę do określenia:

„W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych”

2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust.1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”. (art.19)

Ewidencja zabytków jest podstawą sporządzenia programów opieki nad zabytkami gminy. Reguluje to art.21.

Formę i sposób prowadzenia ewidencji zabytków określa art.22.

Ponadto, w świetle art.22, ust.7, ewidencja zabytków gminy może zawierać:

„1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;

2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;

3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.” (art. 22, ust.7).

Istotnym zagadnieniem jest określenie zasad finansowania prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny określony w ust.1 posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki (art.71, ust.2). Poniżej przytaczam artykuł:

Art. 71. 1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

d. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jest. Dz. U. z 2025 r., poz. 1153 ze zm.) określa zadania gminy i ich zakres. (Rozdział 2 Zakres działania i zadania gminy). Podstawowym zadaniem własnym gminy jest: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty” (Art.9.4), m.in.: w zakresie kultury, ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Powyższy zakres w/w zadań wspólnoty w zakresie opieki nad zabytkami reguluje Art.7.1, obejmując w tym zakresie zagadnienia wg wskazanego wyboru:

- „1) ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- 2) gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- 3) wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz;
- (...)
- 8) edukacji publicznej;
- 9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 10) kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych;
- (...)
- 12) zieleni gminnej i zadrzewień;
- 13) cmentarzy gminnych;
- (...)
- 15) utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- (...)
- 18) promocji gminy;
- (...)
- 20) współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.” (Art.7.1)

e. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

W/w ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 87 ze zm.) reguluje sprawy szeroko rozumianej działalności kultury w samorządzie terytorialnym.

Ustawa z 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 87) to prawo regulujące tworzenie, upowszechnianie i ochronę kultury w Polsce, definiujące mecenat państwa i samorządów nad kulturą oraz zasady funkcjonowania instytucji kultury takich jak muzea, teatry czy ośrodki kultury.

Kluczowymi założeniami ustawy są następujące zagadnienia:

1. Określenie definicji działalności kulturalnej, która polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury.(art.1, ust.1)
2. Ustalenie zadań, nad którymi sprawowany jest Mecenat państwa, a które należą do zadań własnych samorządów. Należy przyjąć zasadę, że Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną, poprzez wspieranie twórczości, edukacji kulturalnej, inicjatyw kulturalnych, a także opieki nad zabytkami i dziedzictwem narodowym.
3. Jednostki samorządu terytorialnego również sprawują mecenat w zakresie upowszechniania kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez działalność samorządowych instytucji kultury. Samorządowe instytucje kultury są tworzone przez samorządy terytorialne i mają statutowy cel niegospodarczy i niezarobkowy.
4. Określenie zasad tworzenia i działania instytucji kultury, takich jak biblioteki, muzea, domy kultury, opery, teatry, filharmonie, orkiestry, kina, ogniska muzyczne, galerie sztuki, ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury (art.2)
5. Regulacje dotyczące finansowania działalności kulturalnej, w tym mecenatu państwa i samorządów.
6. Zasady tworzenia statutów instytucji kultury, które określają ich organizację, cele, zadania i źródła finansowania. Organizator zapewnia instytucji kultury środki niezbędne do prowadzenia działalności kulturalnej oraz utworzenia obiektu, w którym ta działalność jest prowadzona. (art.12)

f. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jedn. Dz. U. z 2025 r., poz. 418 ze zm.)

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane jest kluczowym aktem prawnym w Polsce, który reguluje działalność w zakresie projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych. Określa także zasady działania organów administracji publicznej w powyższych zakresach spraw. Ostatni jednolity tekst ustawy ogłoszono w Dzienniku Ustaw w 2025 roku (poz. 418).

Przepisy ustawy są tak skonstruowane, że nie naruszają innych przepisów, między innymi ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, m.in.:

- ✓ w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków
- ✓ obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Z tego tytułu jest to ważny dokument dla ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

g. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (teks. jedn. Dz. U. z 2025 r., poz. 647)

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska – to bardzo istotna w życiu społecznym gałąź prawa obejmująca zagadnienia ochrony środowiska, w tym zabytkowej zieleni komponowanej. Oprócz regulacji krajowych w jej skład wchodzi również traktaty międzynarodowe.

Prawo ochrony środowiska to akt prawny całościowo regulujący kwestie związane z ochroną środowiska w Polsce. Określa kompleksowe zasady ochrony zasobów naturalnych, warunki korzystania ze środowiska oraz odpowiedzialność za bezprawne naruszenie zasobu zieleni zabytkowej lub pogarszanie jego stanu.

W odniesieniu do komponowanej zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną, w/w Ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków i prowadzenia prac na podstawie decyzji organu konserwatorskiego tj.: jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu elementów drzewostanu, a także krzewów z nieruchomości zabytkowej. Istotne znaczenie ma honorowanie decyzji o pielęgnacji

zieleni lub jej usunięciu w części będącej parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni, która jest prawnie chroniona poprzez wpis do rejestru.

h. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., 1478 ze zm.)

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. nr 92, poz. 880) to podstawowy akt prawny w Polsce, który reguluje kwestie związane z ochroną przyrody.

Cele ustawy, oprócz tych związanych bezpośrednio z zasadami ochronnymi siedlisk przyrodniczych i edukacji kształcącej właściwe postawy wobec przyrody, znajdują się zapisy, które dotyczą ochrony walorów krajobrazowych, w tym także na terenie objętym wpisem obszarowym do rejestru zabytków. Przepisy ustawy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

i. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (teks. jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145 ze zm.)

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest kluczowym aktem w polskim prawodawstwie, który reguluje szeroki zakres zagadnień związanych z obrotem, zarządzaniem i wykorzystaniem nieruchomości. Określone są tu zasady postępowania zarówno z nieruchomościami państwowymi i samorządowymi, jak i prywatnymi, tym samym mając wpływ na rynki gruntów, mieszkań i komercyjnych obiektów budowlanych.

W/w Ustawa jest istotnym uregulowaniem prawnym dla zasobów zabytkowych, zarówno indywidualnych obiektów, jak i zespołów zabytków, gdyż reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności skarbu Państwa, bądź samorządu terytorialnego. Ustawa, pomimo że uchwalona w 1997 roku, podlega stałej nowelizacji z tytułu konieczności jej dostosowania do społecznej i gospodarczej rzeczywistości, która podlega licznym zmianom w otaczającej nas rzeczywistości. Ostatni jednolity tekst ustawy został ogłoszony w 2024 roku, zaś znajomość jej aktualnego brzmienia jest konieczna dla wszystkich uczestników rynku nieruchomości, w tym dla właścicieli oraz użytkowników zabytków i zespołów zabytkowych.

j. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.)

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach to podstawowy akt prawny w Polsce, który kompleksowo reguluje kwestie związane z archiwami i narodowym zasobem archiwalnym. Określa m.in. zasady postępowania z dokumentacją oraz podział i organizację zasobu archiwalnego. Ustawa całościowo reguluje prawo archiwalne,

stanowiąc tym samym fundamentalny akt prawny, który ustala cele działalności archiwów, definiuje podstawowe pojęcia prawa archiwalnego i ustala zasady dostępu do materiałów archiwalnych. Ponadto- zapisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.) wprowadzają dodatkową regulację w/s materiałów archiwalnych na podstawie art.2 pkt.2, art.14 a ust.2, oraz rozdziału 2 a w/w ustawy.

Ustawa jest podstawą prawną funkcjonowania polskiej sieci archiwalnej, która składa się z 33 Archiwów Państwowych: 3 centralnych i 30 regionalnych. Zasoby archiwalne w Polsce dzielą się na dwa typy zbiorów gromadzenia. Pierwszym z nich, a zarazem podstawowym zbiorem dokumentów jest *Państwowy zasób archiwalny* utworzony z materiałów państwowych jednostek organizacyjnych. Drugim – jest *Niepaństwowy zasób archiwalny*, do którego należą materiały archiwalne nie będące własnością państwowych podmiotów. Zasób ten, utworzony m.in.: z dokumentów partii politycznych, materiałów dotyczących kościołów i ośrodków wyznaniowych, organizacji społecznych, może być ewidencjonowany lub pozostawać jako nieewidencjonowany zbiór utworzony z materiałów osób fizycznych.

Ustawa z 1983 roku była wielokrotnie nowelizowana, dostosowując się do zmieniających się realiów społecznych i postępu technologicznego. M.in.: nowelizacje zmian dotyczą zarządzania dokumentacją elektroniczną oraz kwestiami związanymi z cyfryzacją. Tym samym ustawa na bieżąco normuje zasady postępowania z materiałami archiwalnymi, tym samym będąc ściśle powiązana z historią zabytków i dziejami ich przekształcania.

3.11 Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 385 ze zm.)

Według stanu prawnego na dzień 15 lutego 2022 roku, jednolity tekst ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach został ogłoszony w Dzienniku Ustaw pod pozycją 38 i jest to tekst obowiązujący. Ustawa określa podstawowe ramy działalności oraz zasady funkcjonowania polskich muzeów, które z założenia zajmują się ochroną dóbr kultury. Ideą tej ochrony jest sukcesywna realizacja priorytetowych celów, które założono u podstaw ich tworzenia tj. przy powołaniu instytucji muzealnych; są to:

1. Gromadzenie zbiorów wg założonego programu tworzenia zbioru muzealiów,
2. Opracowanie zbiorów i ich zabezpieczenie,
3. Edukacja oraz upowszechnianie wiedzy na temat zgromadzonego zasobu zabytków ruchomych stanowiących muzealia. W ramach pracy muzeów mieści się stałe informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości

historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej oraz estetycznej, a także umożliwianie kontaktu ze zbiorami w innych placówkach muzealnych.

Zasadą gromadzenia zbiorów w muzeach jest dostosowanie się do przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), wg której do rejestru zabytków ruchomych nie wpisuje się obiektów, będących już w inwentarzu muzeum; mówią to przepisy: art.11, art.13, pkt.4, ust.2, art.14 a.

3.12 Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393 ze zm.)

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach to podstawowy akt prawny precyzujący ideę funkcjonowania bibliotek, których zbiory stanowią dobro narodowe i służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Rolą bibliotek jest systematyczna organizacja gromadzenia zasobów bibliotecznych i zapewnianie stałego dostępu do dorobku nauki oraz kultury polskiej, ze zwróceniem uwagi także na upowszechnianie publikacji będących światowym wkładem do literatury i nauki w ogóle. Ustawa o bibliotekach jest podstawowym aktem prawnym w tym względzie, który kompleksowo reguluje funkcjonowanie bibliotek w Polsce, zapewniając ich ciągłość działania i realizację misji publicznej w w/w zakresie. Ostatni jednolity tekst ustawy ogłoszono w Dzienniku Ustaw z 2022 r., poz. 2393.

Zasadą w gromadzeniu zabytków ruchomych w polskich bibliotekach jest konieczność dostosowania się do przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 ze zm.), którym do rejestru zabytków ruchomych nie wpisuje się obiektów, które są już objęte wpisem do inwentarza muzeum; mówią o tym przepisy: art.11, art.13, pkt.4 ust.3), art. 14, pkt. 9,10, art.14 aa, pkt 3, art. 14b, pkt. 4 ust.3).

3.13 Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn. Dz. U. 2024 r., poz. 1491 ze zm.)

Powyższa Ustawa reguluje zasady dotyczące działalności pożytku publicznego, statusu organizacji pożytku publicznego (OPP), nadzoru nad nimi oraz zasady wolontariatu. Niniejsza ustawa definiuje, które z podmiotów mogą być uznawane są za organizacje pozarządowe. Ponadto - ustawa określa, które stowarzyszenia i fundacje nie kierują się jedynie działaniami zorientowanymi na osiągnięcie zysku. Tym samym ustawa ustala warunki jakie muszą spełnić, aby móc prowadzić działalność pożytku publicznego i uzyskać status OPP (Organizacji Pożytku Publicznego). Dodatkowe zmiany w 2024 roku wprowadzono przez nowelizacje.

Jedną z nich była ustawa zmieniająca ustawę o pożytku publicznym i o wolontariacie oraz ustawę o kołach gospodyń wiejskich.

B. ROZPORZĄDZENIA:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 56 ze zm.)

Rozporządzenie dotyczy szczegółowych zasad prowadzenia dokumentacji związanej z ochroną zabytków. Do jego głównych postanowień należy określenie:

- sposób i tryb prowadzenia rejestru zabytków;
- sposób prowadzenia krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków;
- sposób prowadzenia krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem

Prowadzenie ewidencji zabytków

Rozporządzenie opisuje kto i jak powinien prowadzić ewidencje na różnych szczeblach administracji:

- Krajowa ewidencja zabytków - prowadzona przez Generalnego Konserwatora Zabytków.
- Wojewódzka ewidencja zabytków - prowadzona przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- Gminna ewidencja zabytków - tworzona na podstawie wojewódzkiej ewidencji oraz kart adresowych zabytków ruchomych i nieruchomych, prowadzona jest przez gminne organa samorządu terytorialnego

W/w rozporządzenie z 2011 roku podlegało nowelizacjom, co wpłynęło na jego zmianę treści.

2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 81 ze zm.)

Tekst w/w rozporządzenia reguluje szczegółowe warunki i tryb uzyskiwania pozwoleń na prowadzenie wszelkiego rodzaju prac, badań i robót związanych z zabytkami. Dotyczy ono:

- prac konserwatorskich, restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytkach wpisanych do rejestru.

- robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytkach wpisanych do rejestru.
- badań archeologicznych i poszukiwań zabytków

3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 r., nr 30, poz. 259)

Niniejsze rozporządzenie zostało wydane na podstawie art.12 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, regulując w ten sposób wzór znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. W ten sposób zdefiniowano kształt znaku, jego wygląd i wymiary tablicy z napisem "Zabytek chroniony prawem", znanej również jako znak *Błękitnej Tarczy*. Ponadto – rozporządzenie definiuje tryb umieszczania w/w znaku. Zgodnie z określoną procedurą, w oparciu o stosowne przepisy, starosta po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może wydać decyzję o umieszczeniu w/w znaku, będącego identyfikatorem na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru. Decyzja taka jest procedowana na wniosek właściciela czyli osoby legitymującej się tytułem prawnym do wskazanego obiektu zabytkowego¹.

4. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 75, poz. 706)

W w/w rozporządzeniu określono sieć wojewódzkich urzędów ochrony zabytków w Polsce i ich oddziały terenowe jako delegatury. Zdefiniowano także zadania wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków, przydzielając stosowne stanowiska do załatwienia spraw związanych z ochroną zabytków:

- 1) inspekcji zabytków nieruchomych;
- 2) inspekcji zabytków ruchomych;
- 3) inspekcji zabytków archeologicznych;
- 4) rejestru zabytków i dokumentacji zabytków;
- 5) ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych;
- 6) budżetu i finansów.

Podstawą prawną niniejszej regulacji jest art. 92 ust. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹ Wg dr hab. Katarzyny Zalasieńskiej - działanie takie nie wymaga zgody wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. [w:] K.Zalasieńska, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Wydawnictwo C.H.BECK, Warszawa 2020, art.12 wraz z komentarzem.

5. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami (tekst jedn. Dz.U.2020.1901 ze zm.)

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami zostało opublikowane w Dzienniku Ustaw nr 124, poz. 1302. Dokument ten, choć pierwotnie wydany w 2004 roku, był wielokrotnie zmieniany, a jego ujednolicona wersja pozostaje aktualna

Pierwotne rozporządzenie, które zostało wydane 10 maja 2004 roku i opublikowane w Dzienniku Ustaw nr 124, poz. 1302, uległo licznym zmianom. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r., wprowadzono nowe regulacje, zmieniając pierwotne rozporządzenie.

Rozporządzenie określa szczegółowe zasady i tryb powoływania, odwoływania oraz działania rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, a także ustala wymagania kwalifikacyjne, jakie muszą spełniać kandydaci na rzeczoznawców, aby zapewnić właściwy nadzór merytoryczny i fachowe doradztwo w kwestiach związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., nr 124, poz. 1304)

W 2006 roku pierwotne rozporządzenie w w/w sprawie zostało zmodyfikowane, poprzez wydanie nowego rozporządzenia zmieniającego. Rozporządzenie to określa wzór odznaki, jej tryb i zasady nadawania, a także konieczność uzasadnienia osiągnięć osoby wytypowanej do odznaczenia. Odznaka stanowi wyróżnienie dla osób zasłużonych na polu ochrony i opieki nad zabytkami.

7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., nr 212, poz. 2153)

Rozporządzenie w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, określa zasady i procedury mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego Polski w sytuacjach zagrożenia. Ponadto – wprowadza obowiązek pisemnego planowania przedsięwzięć zapobiegawczych uszkodzeniu, zniszczeniu lub grabieży, działań ratowniczych i konserwatorskich, ze wskazaniem metod zabezpieczania oraz ich translokacji na wypadek zagrożenia dla zabytków wpisanych do rejestru.

8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 r., nr 89, poz. 510)

W/w akt reguluje sprawę wywozu zabytków za granicę, określając przedmioty zabytkowe wymagające pozwoleń na wywóz oraz wskazanie procedur uzyskania takiego pozwolenia.

C. Posumowanie

Głównym aktem prawnym regulującym opiekę nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.). Oprócz niej, opieka nad zabytkami jest powiązana z innymi ustawami, takimi jak Prawo budowlane, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa o gospodarce nieruchomościami i ustawa o ochronie przyrody. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wydawać rozporządzenia, które uzupełniają przepisy ustawy.

Główne akty prawne:

- **Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:** To kluczowa ustawa, która definiuje przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz organizacji organów ochrony zabytków.
- **Rozporządzenia:** Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, na podstawie rozporządzeń do ustawy, określa szczegółowe kwestie, np. tryb przyznawania odznaki „Za opiekę nad zabytkami”.
- **Ustawy, bezpośrednio powiązane z zagadnieniami ochrony i opieki nad zabytkami:**
 - Prawo budowlane
 - Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
 - Ustawa o gospodarce nieruchomościami
 - Ustawa o ochronie przyrody

Kluczowe zasady:

- **Ochrona a opieka:** Ustawa rozróżnia pojęcia „ochrony” (działania publiczne) oraz „opieki” (działania właściciela lub posiadacza zabytku).
- **Obowiązki właściciela/posiadacza:** Opieka nad zabytkiem obejmuje zapewnienie warunków do jego naukowego badania, prowadzenia prac konserwatorskich oraz restauratorskich, utrzymania w należytym stanie oraz upowszechniania wiedzy o nim.
- **Formy ochrony:** Wprowadza różne formy ochrony, np. wpis do rejestru zabytków, utworzenie parku kulturowego czy wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalenie mpzp.

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

„Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026” został przyjęty Uchwałą Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. i opublikowany w „Monitorze Polskim”, stanowiącym Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej. Tym samym w § 1. ustanowiono „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026”, który stanowi Załącznik do Uchwały Nr 242 Rady Ministrów.² Powyższe działania są realizacją zapisów w art. 86 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.³ Jest to główny dokument strategiczny, który wytycza cele polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokument ten został opracowany z inicjatywy ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Jego podstawowym zadaniem jest wskazanie kierunków i celów administracji rządowej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także określenie środków przeznaczonych na realizację wskazanych celów. Określenie kierunków i celów ma przełożenie dla podległych organów, służb i instytucji, na co dzień zajmujących się zawodowo problematyką ochrony zabytków. W tym względzie określone w w/w dokumencie zasady obowiązują urzędników, konserwatorów i restauratorów w zabytków, urbanistów i architektów, archeologów i badaczy. Natomiast zasady i cele opieki nad zabytkami określono dla właścicieli i użytkowników zabytków.

Ogólnie ujmując, w 9-ciu rozdziałach określono, że celem w/w krajowego programu jest stałe dążenie do efektywnej ochrony i skutecznej opieki nad zabytkami poprzez realizację działań ochronnych, zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, upowszechnianie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, stała edukacja w zakresie ochrony wartości zabytków, cyfryzację oraz podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie możliwości stosowania nowych technologii dla ochrony zabytków.

Przytaczając za Jarosławem Sellinem, jako główne cele krajowego programu uznano: „Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

² MONITOR POLSKI. DZIENNIK URZĘDOWY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ, UCHWAŁA NR 242 RADY MINISTRÓW z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026”

³ Dz. U. z 2022 r. poz. 840 oraz z 2023 r. poz. 951, 1688 i 1904.

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych przez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu: *zabytek.pl*.
- Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego przez m.in.:
- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.”⁴

Reasumując – nakreślono trzy zasadnicze cele do osiągnięcia:

1. weryfikację wskazanego zasobu zabytków z wskazaniem narzędzi do ochrony zabytków;
2. praca nad wzmocnieniem systemu ochrony zabytków pod kątem organizacyjnym;
3. rola zabytków w edukacji z partycypacją, a także działania ochronne w kontekście zrównoważonego rozwoju.

⁴ <https://www.gov.pl/web/kultura/krajowy-program-ochrony-zabytkow-i-opieki-nad-zabytkami-na-lata-2023-2026-przyjety-przez-rade-ministrow> [dostęp dnia 10.10.2025 r.]

4.2. Strategia dla kultury do 2050 roku

„Strategii dla kultury do 2050 roku” zakłada konsekwentne wzmacnianie mechanizmów rozwoju i upowszechniania kultury. Pierwszym krokiem w tym kierunku będzie utworzenie departamentu Analiz i Strategii. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, którego celem jest opieka nad kulturą, dziedzictwem narodowym i zabytkami, zakłada, że ten nowy departament będzie wspierał realizację tej strategii. Dokument wyznaczy długofalowy kierunek rozwoju sektora, w którym jako kluczowe zadania uznano reagowanie na zmieniające się zapotrzebowanie społeczne i technologiczne.

4.3. Strategia działania w obszarze pamięci

Nowo opracowanym dokumentem jest „Strategia działania w obszarze pamięci. Analiza stanu zastanego i mapowanie najważniejszych obszarów”. Jest to dokument przygotowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego we współpracy z Muzeum Historii Polski. Założeniem tego dokumentu jest budowanie spójnej polityki historycznej, realizacja „Strategii dla kultury do roku 2050”, a także dalsza praca nad rozpoczętymi zmianami systemowymi prawa, które zostały przyjęte jako priorytety. Cytując za Martą Cienkowską, ministrem kultury i dziedzictwa narodowego na konferencji prasowej w dn. 21 sierpnia 2025 r. wskazano pięć głównych obszarów, na których skoncentruje się nowa polityka historyczna: Koordynacja działań w obszarze pamięci to m.in.: lepsze wykorzystanie istniejących zasobów dziedzictwa kulturowego, ustalenie priorytetów i ewaluacja działań na podstawie badań.

Przytaczając za MNiDN, są to:

- *Wspieranie wartości i postaw obywatelskich – kształtowanie patriotyzmu opartego na szacunku, włączaniu i prawach człowieka.*
- *Dialog, depolaryzacja, decentralizacja – odejście od narracji narzucanych z góry na rzecz wielogłosowej debaty, wspieranie inicjatyw lokalnych i regionalnych.*
- *Konteksty międzynarodowe – wykorzystanie pamięci w dyplomacji kulturalnej i przeciwdziałanie dezinformacji.*
- *Rozszerzanie pola pamięci – uwzględnienie m.in. pamięci mniejszości, pamięci środowiskowej i historii lokalnych społeczności.*

Przedstawiony plan łączy „troskę o przeszłość z odpowiedzialnością za przyszłość polskiej kultury, a zarazem wzmacnia jej rolę jako fundamentu bezpieczeństwa i wspólnoty”.

[<https://managerkultury.pl/mkidn-poinformowalo-o-priorytetach-i-strategii-dla-kultury/> - dostęp dnia 11.10.2025 r.] Źródło informacji: MKiDN. Domena publiczna.

4.4 KONWENCJE MIĘDZYNARODOWE

- jako europejskie uwarunkowania prawne w zakresie ochrony zabytków

Problematyka ochrony zabytków znalazła swoje odbicie w międzynarodowych konwencjach, które współtworzą obowiązujący zbiór przepisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego:

- **Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego- przyjęta w Hadze w 1954 wraz z I (1954) i II (1999) Protokołem.** Polska ratyfikowała Konwencję haską wraz z I Protokołem w 1956 r., na ratyfikację oczekuje II Protokół do Konwencji haskiej. Ochrona dóbr kultury w rozumieniu konwencji objęła w/w opiekę wg. zróżnicowania dwóch poziomów ochrony:
 - a) w czasie pokoju
 - b) w czasie wojnyPaństwa zobowiązały się do organizacji ochrony dóbr kultury już w czasie pokoju, by zapewnić im stosowną ochronę wobec dających się przewidzieć następstw konfliktu zbrojnego. Do chwili obecnej jest to podstawowy dokument prawny chroniący w/w dobra kultury w obszarze międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych.
- **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego** – została uchwalona w Paryżu w 1972 r. zaś ratyfikowana przez Polskę w 1976 r. Jest to konwencja, której celem jest promowanie międzynarodowego porozumienia w celu identyfikacji i ochrony dla przyszłych pokoleń, a także zachowania dziedzictwa kulturowego oraz naturalnego o wyjątkowej, uniwersalnej wartości. Konwencja ustanawia również Listę Światowego Dziedzictwa.
- **Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy**
 - uchwalona w Grenadzie w 1985 r., zaś ratyfikowana przez Polskę w 2012 r. w/w Konwencja została sporządzona pod auspicjami Rady Europy. Zobowiązuje państwa sygnatariuszy do szeroko rozumianej współpracy w zakresie ochrony dziedzictwa architektonicznego. Przyjęto szeroką definicję dziedzictwa architektonicznego, które obejmuje nie tylko pojedyncze zabytki, ale również zespoły zabudowy, historyczne miasta i wsie oraz ich otoczenie. Jednocześnie na państwa członkowskie obowiązek wdrożenia w swoim prawie krajowym środków chroniących dziedzictwo.

- **Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, La Valetta 1992** została ratyfikowana przez Polskę w 1996 r. dokument ten -potocznie nazywana Konwencją Maltańską- stanowi międzynarodowy traktat, ukierunkowany na ochronę dziedzictwa archeologicznego, będącego uznanym jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej. Do wyjątkowych ustaleń należy integracja ochrony dziedzictwa archeologicznego wraz z polityką planowania przestrzennego w każdym z państw-sygnatariuszy niniejszej konwencji.
- **Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000** - ratyfikowana przez Polskę w 2004 r. Ten międzynarodowy traktat obrał za cel promocję ochrony krajobrazu, wespół z zadaniami zarządzania oraz planowania. Sporządzona pod patronatem Rady Europy konwencja, która w swej istocie przyczynia się do zaakcentowania roli jaką pełni krajobraz w życiu ludzi. Podkreślono także jego znaczenie jako kluczowy element ich tożsamości, w tym kulturowo-przyrodniczej. W działaniach państw-sygnatariuszy niniejszej konwencji trzeba widzieć ogniskowanie szeregu działań legislacyjnych. Ich celem jest osadzenie krajobrazu w polskim prawodawstwie, uwzględniania krajobrazu w planowaniu przestrzennym, a także skutecznej edukacji permanentnej dotyczącej świadomości społeczeństwa w zakresie znaczenia krajobrazu.
- **„Karta Krakowska – Kraków 2000”**
Uchwalony dokument w ramach Międzynarodowej Konferencji Konserwatorskiej w Krakowie w 2000 roku pt.: „Karta Krakowska”, powstał z inicjatywy spojrzenia środowiska konserwatorskiego na problemy dziedzictwa kulturowego z punktu widzenia nowych zagrożeń współczesnego świata dla dziedzictwa architektonicznego. Przyjęto tezę, że *„dziedzictwo historyczne może być fundamentem nowoczesnej cywilizacji”*. Aczkolwiek „Karta Krakowska” nie stała się oficjalnym dokumentem ICOMOS-u, jednak jest wszechobecna w naukowym piśmiennictwie, stanowiąc manifestację pryncypiów współczesnej ochrony dziedzictwa kulturowego. W 2011 roku spotkano się ponownie i z perspektywy ostatniego dziesięciolecia potwierdzono słuszność wyboru drogi, której mottem było: *„conservatio” nie może zaistnieć bez „creatio”*.⁵ Tym samym został wskazany kierunek działań, oczekiwanych przez środowisko konserwatorskie, architektów, projektantów czyli specjalistów, którzy na co dzień zajmują się Ochroną zabytków i wskazują drogę dla opieki nad zabytkami.

A.Kadłuczka (red.), *Karta Krakowska 2000 dziesięć lat później*, [w:], „Seria Architektura - Monografia 400”, Politechnika Krakowska, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Kraków 2011, passim.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Wojewódzki Programu Opieki nad Zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2022-2025.

Realizując zapisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Samorząd Województwa Podkarpackiego opracowuje co 4 lata program opieki nad zabytkami. Celem programu jest :

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Uchwałą Nr **LVI/972/22** z dnia 28 grudnia 2022 r. Sejmik Województwa Podkarpackiego przyjął *Wojewódzki Programu Opieki nad Zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2022-2025*. Cel strategiczny kolejnej, czteroletniej edycji, został określony jako **wzmacnianie systemu ochrony zabytków w celu kształtowania pamięci i szacunku dla przeszłości jako siły budującej więź społeczną i otwierającej nowe perspektywy rozwoju w przyszłości**.

Określono następujące priorytety, wyznaczające kierunki realizacji niniejszego celu:

PRIORYTET I .

Rozwijanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym o zabytkach oraz o roli dziedzictwa regionalnego w kształtowaniu bogactwa kulturowego kraju - budowanie więzi społecznych oraz świadomości znaczenia i celów ochrony dziedzictwa kulturowego.

/kierunki: działania badawcze, edukacyjne, promocyjne/

PRIORYTET II .

Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym, w szczególności zabytkami jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

/kierunki: działania w sferze materialnej ochrony oraz użytkowania zasobu zabytkowego/

PRIORYTET III .

Budowanie współpracy z organami państwowymi, samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, środowiskiem kościelnym i osobami fizycznymi na rzecz intensyfikacji działań służących efektywnej ochronie i opiece nad zabytkami oraz niematerialnym dziedzictwem kulturowym województwa podkarpackiego.

/kierunki: działania organizacyjne i zarządcze, koordynacja i współpraca, dążenie do efektu synergii działań/

Celowi strategicznemu niniejszego programu, jak również wyznaczonym priorytetom, podporządkowane są przyjęte w „Programie” w/w **kierunki działań** oraz **zadania**, które zostały wyszczególnione przy każdym z powyższych priorytetów.

Dobór zadań wynika z kompetencji ustawowych samorządu województwa, wynikających z połączenia koncepcji strategicznej z wymogami zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie merytorycznej zawartości programów opieki nad zabytkami. Dla realizacji celów programu wskazuje się kierunki działań, które służą budowaniu wzajemnego współdziałania przy korzystaniu z potencjału organów administracji rządowej, samorządowej oraz struktur pozarządowych i społecznych w tworzeniu warunków dla skutecznego sprawowania ochrony i opieki nad zabytkami, przy akceptacji i wsparciu społeczności województwa.

Przytoczone wg:

["Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2022-2025"](https://www.podkarpackie.pl/index.php/kultura/wojewodzki-program-opieki-nad-zabytkami/wponz-2022-2025) [https://www.podkarpackie.pl/index.php/kultura/wojewodzki-program-opieki-nad-zabytkami/wponz-2022-2025 dostęp dnia 02.10.2025 r.]

VI. OGÓLNY OPIS ZASOBU KULTUROWEGO GMINY FREDROPOL

1. Środowisko przyrodniczo-kulturowe i jego dotychczasowa ochrona

Gmina Fredropol położona jest na terenie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Został on powołany rozporządzeniem wojewody przemyskiego z dnia 16 XII 1991 roku i stanowi trzeci co do wielkości obszar park na terenie Polski⁶. Jego powierzchnia wynosi 60.561 ha i współtworzą ją obszary gmin leżących w powiatach przemyskim i rzeszowskim.⁷

Gmina Fredropol jest jedną z większych gmin, której obszar wchodzi w skład Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego i częściowo jego otuliny, którą stanowi Przemysko-Dynowski Obszar Chronionego Krajobrazu. Współtworzą go także częściowo tereny gmin: Bircza, Dubiecko, Dynów, Krasieczyn, Krzywca, Gminy wiejskiej Przemyśl w powiecie przemyskim, Gminy Dynów i także wybrane obszary dwóch miast tj. Przemyśla i Dynowa. Wszystko to powoduje, że na teren Gminy Fredropol przypada 61% terenów zalesionych o urozmaiconym krajobrazie podgórskim. Na tym terenie znajdują się jedne z najpiękniejszych lasów jodłowych i bukowych, pośród których można także spotkać świerkowy drzewostan. Poniżej pasma Turnicy rozciągają się rozległe pasma wielogatunkowych lasów liściastych, co wzbogaca ekosystem. Zbiorowiska kserotermiczne, których tereny rozciągają się w okolicach Rybotycz i Makowej, przywołując myśl o kwietnych stepach łąkowych. Ich niezwykła uroda powoduje, że są tematem licznych plenerów malarskich i tras dla turystyki kulturowej. Ma to przełożenie na atrakcyjność terenów i rozwój gospodarczy w Gminie Fredropol, gdyż efektem jest rozwój agroturystyki w dolinie rzeki Wiar, przepływającej przez teren Gminy Fredropol i będącej dopływem Sanu.

Tereny Gminy Fredropol słyną z geograficznej atrakcyjności. Ten wyjątkowy krajobraz tworzą zalesione pasma Pogórza Przemyskiego, będącego ostatnim pasmem pogórzeńskim wysuniętym ku wschodowi, po którym rozpoczynają się Zewnętrzne Karpaty Zachodnie.⁸ Krajobraz tworzą tu pasma wypiętrzenia pogórza, odznaczające się słabym zróżnicowaniem wyniesienia grzbietów i łagodnymi stokami. Najwyższym szczytem jest Kopystańka o wysokości 541 m. Od wschodu do Pogórza Przemyskiego przylega niewielki fragment Płaskowyżu Sańsko-Dniestrzańskiego, widoczny pomiędzy Przemyślem, a Malhovicami i

⁶ Rozporządzenie Nr 11 Wojewody Przemyskiego z dnia 16 grudnia 1991 r.

⁷ Uchwałą Nr XXXIX/792/13 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 28 października 2013 r. w sprawie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego, Dz. Urz. z 2013 r. poz. 3605, z dn. 2013.11.13.

⁸ S.Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie*, Pruszków-Olszanica 1997, s.17

Młodowicami. Charakteryzują one krajobraz jako bezleśne wzgórza, stosunkowo niewysokie ale o rozrzeźbionej powierzchni, nie przekraczającej 300 m wysokości. Masywem górskim przylegającym od południa do w/w obszarów są Góry Sanocko-Turczańskie i z tego tytułu przecina je granica polsko-ukraińska. Charakteryzują się one układem rusztowym, który w krajobrazie uwidacznia się długimi, równoległymi pasmami biegnącymi w prostym układzie od północnego zachodu na południowy wschód i charakteryzuje się mało zróżnicowanym wypiętrzeniu grzbietów. Pejzaż urozmaicają szerokie doliny potoków o skąpo zalesionych nabrzeżnych przestrzeniach, zwykle zajęte przez osadnictwo i rolnictwo.⁹

Ta interesująca budowa geologiczna obszaru Gminy Fredropol powoduje, że znajduje się tu spory zasób różnorodnych zwierząt, ryb, płazów i ptaków. Uzupełnia je obecność endemicznych okazów reprezentowanych przez chrząszcze, ślimaki czy krocionogi.¹⁰ Siedliska fauny i flory znajdują się w lasach, których ok. 60 % pokrywa teren omawianej Gminy. Lasy Pogórza Przemyskiego stanowią Leśny Kompleks Promocyjny, pod nazwą „Lasy Birczańskie”, który został powołany w 2001 roku jako jedenasty w Polsce¹¹. W kompleksie tym znajdują się także lasy położone na terenie Gminy Fredropol, oprócz takich gmin jak: Bircza, Dubiecko, Krzywczyna w powiecie przemyskim i Ustrzyki Dolne położone w powiecie bieszczadzkim¹².

Gmina Fredropol jest bardzo atrakcyjna przyrodniczo i krajobrazowo. Przez jej obszar przebiega kilka szlaków:

- **Szlak czerwony (ok. 39 km)** - rozpoczyna swoją trasę w Przemyśle i biegnie przez wzniesienia Pogórza Przemyskiego, m.in.: Kopystańki (541 n.p.m.)
- **Szlak niebieski (ok. 74 km)** – trasa biegnie w większości przez tereny leśne, a także atrakcyjne miejscowości z zabytkami architektury. Na terenie Gminy Fredropol jest to zabytkowy zespół klasztorno-kościelny oo. Franciszkanów oraz drewniana zabudowa Kalwarii Paclawskiej, wieś Paclaw, Paportno. Trasa tego szlaku biegnie przez Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego i Góry Słonnych, a kończy swój bieg w Ustrzykach Dolnych.
- **Pątniczy Szlak im. Jana Pawła II (ok. 22 km)** – rozpoczyna się w Przemyśle, po czym biegnie szlakiem czerwonym i następnie niebieskim, aż do miejscowości Kalwaria Paclawska. Tutaj turyści włączają się w uroczystości kultu Maryjnego i

⁹ G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie. Część zachodnia*, Pruszków 2013, s. 20-21

¹⁰ S. Bańcarz, *Parki Krajobrazowe Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych*, Przemyśl 2003, s.7

¹¹ Zarządzenie Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych Nr.4 z dnia 24 stycznia 2001 r.

¹² D. Zawadzka, E. Kwiecień, *Puszcze i Lasy Polski*, Encyklopedia ilustrowana, Warszawa 2011, s. 296-

stają się pątnikami pielgrzymującymi po drózkach kalwaryjskich, wyznaczonym szlakiem kaplic i kapliczek.

Miejscami, w/w szlakom towarzyszą rezerваты, które mają chronić najcenniejsze przykłady fauny i fauny występującej na ich obszarze. Odznaczają się one cennymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi, połączonymi z ich znaczeniem historycznym i wartościami kulturowymi.

Rezerwat przyrody pod nazwą "Kalwaria Paławska", jest jedynym w swoim rodzaju rezerwatem historyczno-krajobrazowym, ustanowionym w 2001 roku i obejmującym obszerny teren o łącznej powierzchni 173,30 ha w miejscowościach Gminy Fredropol: Kalwaria Paławska, Nowosiółki Dydyńskie i Huwniki¹³. Rezerwat położony jest w obrębie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Jest to rezerwat ukierunkowany na ochronę krajobrazu naturalnego, różnorodnych ekosystemów, lasów i łąk. Priorytetową ochroną jest objęty drzewostan bukowo-jodłowy na wzgórzach Kalwarii Paławskiej wraz z elementami krajobrazu kulturowego, które stanowią zespoły monumentów, kaplic oraz kapliczek zgrupowanych wzdłuż pątniczych szlaków jako drózek:

- Dróżki Pana Jezusa – Męki Pańskiej
- Dróżki Matki Bożej Bolesnej
- Dróżki Pogrzebu i Wniebowzięcia NMP
- Drogi Krzyżowej

Rezerwat ten chroni krajobraz naturalny, kulturowy i kultowy.¹⁴ Krajobrazy te są tutaj splecione od końca XVII wieku i upamiętnianie w różnych formach. M.in.: w 1769 roku wydano pierwszy modlitewnik do nabożeństw po Drózkach Kalwaryjskich¹⁵.

Rezerwat „Kopystanka” (188,67 ha) jako forma ochrony przyrody o charakterze rezerwatu leśno-krajobrazowego w miejscowości Kopysno oraz Posada Rybotycka, ustanowionym w 2001 r.¹⁶ Swym zasięgiem ujmuje szczyt Kopystańki i ma za zadanie chronić niezalesioną górę z roślinnością kserotermiczną i buczyną karpacką na zalesionym zboczu.¹⁷

¹³ Zarządzenie Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Rzeszowie z dnia 6 października 2017 r. w sprawie rezerwatu przyrody "Kalwaria Paławska", opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie, w dniu 9 października 2017 r. Poz. 3286.

¹⁴ E. Staniukiewicz OFMConv, *Dróżki i Kaplice w Kalwarii Paławskiej*, Kalwaria Paławska 2018, s. 76

¹⁵ M. Gosztyła, J. Szpyt, *Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej w Kalwarii Paławskiej*, Kalwaria Paławska 1999, s. 36

¹⁶ Zarządzenie Nr 163/06 Wojewody Podkarpackiego z dnia 20 października 2006 r. w sprawie ustanowienia zadań ochronnych dla rezerwatu przyrody "Kopystanka", Dz. Urz. Województwa Podkarpackiego, Dz. Urz. z 2006 r. Nr 130, poz. 1794 z dnia 2006-10-25

¹⁷ S. Bańcarz, *Parki Krajobrazowe Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych*, Przemyśl 2003, s. 8-9.

Rezerwat „Turnica” (151,85 ha) jest rezerwatem leśnym w Makowej, ustanowionym w 1995 roku, o powierzchni 151.86 ha. Jest to forma ochrony starej puszczy bukowo-jodłowej, wraz z wszystkich gatunków drzew leśnych tu rosnących oraz runa i osio jelenia karpackiego. Ponadto – dominuje tu opieka buczyny karpackiej wraz z siecią wąwozów i jarów w pejzażu¹⁸.

Rezerwat „Góra Filipa” – Makowa (18 ha) – jest rezerwatem florystycznym, ustanowionym dla ochrony roślinności łąkowej typu kserotermicznego, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony stanowisk zawilca wielkokwiatowego, występującego na Pogórzu jedynie na stanowiskach na zboczach Góry Filipa w Makowej.

Rezerwat „Rybotycze” (10 ha) – rezerwat florystyczny, potocznie zwany „step kwietny” i dotyczy ochrony roślinności kserotermicznej.

Rezerwat „Paclaw” (30 ha) – rezerwat florystyczny, ustanowiony dla ochrony naturalnych zbiorowisk, w tym w formie zarośli z różą i roślinnością łąkową.

Rezerwat „Kormanice” (42 ha) – ustanowiony jako rezerwat leśny dla ochrony grądu *Tilio-Carpinetum*.

Rezerwat „Kupiatycze” (23 ha) – ustanowiony dla ochrony śródpolnej dąbrowy.

Rezerwat „Szybenica” (90 ha) – powołany dla ochrony stanowiska buczyny pod Szybenicą i zachowania jej podgórskiej formy wraz ze stanowiskami dębu bezszypułkowego.

Rezerwat „Dolina Wiaru” (600 ha) – jest to rezerwat krajobrazowy o częściowo chronionych formach. Stanowi ochronę krajobrazową doliny Wiaru, z priorytetową opieką i ochroną przełomu rzeki Wiar z licznymi progami skalnymi.

W/w rezerваты jako formy ochrony przyrodniczo-kulturowej opisał prof. Jerzy Piórecki w publikacji na temat roślinności na Pogórzu Przemyskim¹⁹. Jest to wyjątkowe opracowanie, które w wieloaspektowy sposób omawia rośliny naczyniowe dziko rosnące, zdomowione w przydomowych uprawach oraz uprawiane rolniczo, w gospodarstwach.

Gmina Fredropol należy do **mikroregionu „Dolina Wiaru”**, który wchodzi w skład Euroregionu Karpackiego. Jest to transgraniczne porozumienie o wzajemnej współpracy, w skład którego weszły dwie polskie gminy: Gmina Fredropol i Gmina Bircza, zaś stronę ukraińską reprezentuje region starosamborski. Umowy pomiędzy gminami zostały zawarte w latach 2005-2006, a głównym celem było uruchomienie przejścia granicznego w Malhowice-Niżankowice²⁰.

¹⁸ Jw., s. 9

¹⁹ J. Piórecki, *Rośliny naczyniowe dzikie, (...) dz.cyt.*, Bolestraszyce 2013, s. 59-62.

²⁰ https://pl.wikipedia.org/wiki/Dolina_Wiaru [dostęp dnia 19.09.2025]

Od 2008 roku dotychczasowe funkcje organizacyjne Euroregionu Karpackiego w zakresie dziedzictwa kulturowego na omawianym terenie gmin przejęła Lokalna Organizacja Turystyczna „Wrota Karpat Wschodnich”. Jest to lokalne stowarzyszenie, które uczestniczy w realizacji zadań mikroregionu „Dolina Wiaru”, w zakresie promocji tradycji kultury, odnowy zabytków i rozwoju turystyki Pogórza Przemyskiego.²¹

Biorąc pod uwagę fakt, że Gmina Fredropol jest gminą rolniczo – leśną, której cały obszar zajmuje powierzchnię 15 968 ha, a w jej zasobach użytki rolne stanowią ok. 41%, a użytki leśne ok. 50%, to trzeba przyznać, że stanowi to duże wyzwanie dla gminy jako gospodarza. Z tej liczby powierzchnia obszarów chronionych prawem wynosi 14.748 ha, przy czym obszar o powierzchni 513,4 ha zajmują rezerваты przyrody, natomiast 12.056 ha pokrywają parki krajobrazowe. Ponadto - ochrona przyrodniczo-krajobrazowa łączy się tutaj z ochroną dziedzictwa kulturowego. Przykładem takiego zespolenia dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego jest Szlak Architektury Drewnianej na Podkarpaciu.

Kulturowa ochrona dziedzictwa materialnego na Podkarpaciu w zakresie historycznej architektury i budownictwa zbudowanych z drewna wg tradycyjnych zasad ciesielskich, była przedmiotem opracowania Szlaku Architektury Drewnianej, który z założenia ma łączyć najcenniejsze sakralne i świeckie budowle wzniesione z drewna. W 2001 roku powstał projekt takiego szlaku, przygotowany przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie.²² Zawiera on 128 obiektów podkarpackiej architektury z drewna ujętej w IX tras tematycznych i obszarowych Podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej.

W ramach szlaku nr V czyli Trasy Przemyskiej ujęte zostały 3 zespoły sakralne i zespół świeckiej zabudowy małomiasteczkowej w Kalwarii Paławskiej. Są to następujące zabytki położone w Gminie Fredropol:

- Zespół cerkiewny we Fredropolu, złożony z cerkwi greckokatolickiej pw. Soboru Bogarodzicy, obecnie kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP. W skład zespołu wchodzi także drewniana dzwonnica. Zabytkowy zespół pochodzi z l. 1923-1926 i jest reprezentantem tzw. ukraińskiego stylu narodowego określanego też jako historyzm ukraiński²³.
- Zespół cerkiewny - cerkiew greckokatolicka pw. Zmartwychwstania Pańskiego i Niepokalanego Poczęcia Bogarodzicy, obecnie cerkiew prawosławna, została

²¹https://pl.wikipedia.org/wiki/Lokalna_Organizacja_Turystyczna_%E2%80%9EWrota_Karpat_Wschodnich%E2%80%9D [dostęp dnia 19.09.2025]

²² J. Sołek (red.), *Szlak Architektury Drewnianej. Podkarpackie*, Rzeszów 2012, s. 5

²³ Jw., s. 184

wzniesiona w 1923 roku. Cerkiew w Młodowicach jest jednym z nielicznych przykładów odwzorowania modernistycznych form architektonicznych w sakralnym budownictwie drewnianym. W skład w/w zespołu wchodzi także dzwonnica drewniana, o oryginalnej konstrukcji. Jest to budowla trójkondygnacyjna, założona na planie ośmioboku, wzniesiona w konstrukcji słupowo-ramowej²⁴.

- Zespół świeckiej zabudowy drewnianej, małomiasteczkowej w Kalwarii Paclawskiej, której nazwę pierwszy raz zapisano w 1766 roku. *Kalwaria Paclawska jest przykładem wielkiej kompozycji krajobrazowej. Założony przez Maksymiliana Fredrę kościół i klasztor oo. Franciszkanów poświęcony kultowi maryjnemu oraz powstała wokół niego kalwaryjska oś procesjonalna z kaplicami i krzyżami stanowi jedno z ciekawszych w Polsce założeń kalwaryjskich z XVII w. Wartość dawnego miasteczka Kalwaria Paclawska polega nie tylko na zachowanej w dużym procencie strukturze planu i drewnianej zabudowy, lecz dookreśla ją także swoisty kontekst z otoczeniem – krajobrazem, sąsiedztwem architektonicznym i przyrodniczym, gdyż miejscowość ta tworzy zespół z szeregiem wyjątkowo cennych efektów widokowych*²⁵.

Opisane miasteczko ożywało podczas odpustów, z charakterystycznymi podcieniowymi domami o obszernych i wysokich strychach, przystosowanych do przyjmowania licznych pielgrzymów. Tradycja budowlana, która była przekazywana z pokolenia na pokolenie, wykształciła zewnętrzne schody drabiniaste na strychy, a także miejsca na handel odpustowy przy domach od strony drogi. Oprócz dewocjonałów i produktów spożywczych sprzedawano płótna własnego wyrobu z lnu oraz konopii, które tutaj uprawiano. Tradycja tkacka utrzymała się do II wojny światowej i było to główne źródło utrzymania mieszkańców Kalwarii²⁶.

Nadmienić należy, że Kalwaria Paclawska nie miała nigdy praw miejskich, na co zwrócił uwagę Sławomir Gizell w publikacji pt. *Małe miasta – wielki problem. Kalwaria Paclawska*²⁷. Niemniej jednak jest fenomenem kulturowym i kultowym.

²⁴ Jw., s. 185-186

²⁵ Jw., s. 187

²⁶ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Tajemnice doliny Wiaru*, Rzeszów 2019, s. 26.

²⁷ S. Gizell, *Małe miasta – wielki problem. Kalwaria Paclawska*, „Miasto”, 4 (1987)

2. Zarys historii Gminy Fredropol

Gmina Fredropol położona jest pomiędzy dolinami dwóch rzek: Sanu i Wiaru, ważnych dla pogranicza polsko-ukraińskiego. Lokacja Gminy w miejscu skrętu łuku karpackiego na południowy wschód powoduje, że jest to ostatni wysunięty ku wschodowi człon pogórzy, tak charakterystyczny dla zewnętrznych Karpat.

Gmina Fredropol jest gminą wiejską w województwie podkarpackim, w powiecie przemyskim. Otoczona jest z każdej strony obszarami, które są nasycone dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym: od północy sąsiaduje z gminą Przemyśl, od południa z gminą Ustrzyki Dolne, natomiast od zachodu z gminami Bircza i Krasieczyn. Natomiast od wschodu przylega do granicy państwowej z Ukrainą i z tego tytułu należy do gmin przygranicznych.

Siedzibą Urzędu Gminy jest wieś Fredropol. Według danych z września 2017 roku gminę zamieszkuje 5565 osób, zaś z 2019 roku liczbę mieszkańców wskazano jako 5497 osób. Zatem przed rokiem 2020-tym, zanotowano spadek liczby mieszkańców w Gminie. Trzeba zaznaczyć, że pod względem liczby mieszkańców należy ona do mniejszych gmin, gdzie gęstość zaludnienia wynosi 34 osoby na 1 km². Największą pod względem powierzchni miejscowością w gminie Fredropol jest Makowa, zajmująca powierzchnię 2.587 ha. Największą pod względem mieszkańców, tj. 631 osób, jest miejscowość Huwniki, co stanowi 8,82 % ogółu mieszkańców gminy Fredropol.

Formowanie się terytorium Gminy Fredropol sięga czasu okupacji hitlerowskiej, podczas której w 1942 roku nastąpił nowy podział administracyjny okupowanych tu ziem polskich. Istniejąca do tego czasu Gmina Hermanowice, będąca elementem składowym powiatu przemyskiego w województwie lwowskim, uległa rozparcelowaniu. Północna część Gminy Hermanowice wraz z częściowym wykorzystaniem terytoriów gmin: Prałkowce, Popowice i Żurawica, była podstawą do utworzenia Gminy Przemyśl w czasie II wojny.²⁸ Część terytorium Gminy Hermanowice, która stanowiła południową połowę, została przyłączona do Gminy Niżankowice.

Była ona podstawą do organizacji Gminy Fredropol w 1944 roku, po zaanektowaniu Niżankowic do ZSRR na mocy *Porozumienia między PKWN a rządem ZSRR o polsko-radzieckiej granicy* z 27 lipca 1944 r.²⁹

²⁸ Por.: J.Kamińska-Kwak, *Powojenny Przemyśl i jego mieszkańcy (1944-1956)*, Rzeszów-Przemyśl 2014,

²⁹ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol_\(gmina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol_(gmina)) [dostęp dnia 19.09.2025 r.]

Por.: <https://www.podkarpackahistoria.pl/artukul/821,tak-powstawalo-wojewodztwo-rzeszowskie> [dostęp dnia 20.09.2025 r.]

Pierwszy powojenny skład gminy Fredropol obejmował następujące gromady: Aksmanice, Darowice, Fredropol, Kłokowice, Kniażyce, Koniusza, Koniuszki, Kormanice, Kupiatycze, Młodowice i Sólca. Łącznie było 11 gromad.³⁰

Gmina Fredropol administracyjnie należała do województwa rzeszowskiego w latach 1945-75. Niemniej jednak przez prawie rok przyszło czekać na oficjalną nazwę „województwo rzeszowskie”, gdyż używano jedynie nazwy „województwo z siedzibą w Rzeszowie”. Przyczyną tego faktu były niełatwe prace nad korektą granicy polsko – radzieckiej na odcinku południowo-wschodnim.³¹ Ostatecznie w dniu 7 lipca 1945 r. PKWN wydał dekret o utworzeniu województwa rzeszowskiego, który określał jego granice i wszedł w życie z dniem 18 sierpnia 1945 roku.³²

Jednak w maju 1948 roku, wprowadzono już jedną z pierwszych korekt granicy Polski z ZSRR, która dotyczyła gminy Fredropol. Do jej zasobu terenowego przyłączone zostały dwie gromady tj. Malhowice i Sierakośce, które wyłączono z radzieckiego rejonu niżankowickiego.

Jednak na ostateczny kształt województwa rzeszowskiego przyszło czekać do 15 lutego 1951 r., gdy na mocy nowych ustaleń umowy polsko- radzieckiej dokonano korekty granicy, tym razem dotyczącej regionu Bieszczadów. Odtąd gmina Fredropol składała się z 13 gromad: Aksmanice, Darowice, Fredropol, Kłokowice, Kniażyce, Koniusza, Koniuszki, Kormanice, Kupiatycze, Malhowice, Młodowice, Sierakośce i Sólca.

Aczkolwiek ustalony w 1951 roku kształt województwa był obowiązującym do reformy administracyjnej w 1975 roku, to stabilność gmin nie była już taka oczywista i przechodziły one reformy na swoim szczeblu administracyjnym. Gmina Fredropol z potencjałem przestrzennym 13 gromad przetrwała do reformy gminnej w 1954 roku, za sprawą której dokonano dość zasadniczych zmian, wprowadzając w miejsce gmin – gromady. Była to najmniejsza jednostka podziału terytorialnego PRL-u, która wraz z gromadzkimi radami narodowymi stanowiła organ władzy na wsi w latach 1954-1972³³.

Gromadę Fredropol wraz z siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej we Fredropolu utworzono na mocy uchwały nr 30/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie w dn.05.10.1954.³⁴ Weszły w jej skład dotychczasowe obszary gromad: Aksmanice, Fredropol,

³⁰ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol_\(gmina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol_(gmina)) [dostęp dnia 19.09.2025 r.]

Por.: Z.Konieczny (red.), *Źródła do dziejów regionu przemyskiego w latach 1944-1949*, Przemysł 1979.

³¹ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojew%C3%B3dztwo_rzeszowskie_\(1945%E2%80%931975\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojew%C3%B3dztwo_rzeszowskie_(1945%E2%80%931975)) [dostęp z dnia 19.09.2025 r.]

³² Dz.U. z 1945 r. nr 27, poz. 168 [dostęp dnia 19.09.2025 r.]

³³ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol_\(gromada\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol_(gromada)) [dostęp dnia 19.09.2025 r.]

³⁴ Dz.U. z 1954 r. nr 43, poz. 191

Kłokowice, Kniażyce, Koniusza, Kormanice, Młodowice, Sierakośce i Sólca. Gromady przetrwały do końca 1972 roku.³⁵

Wraz z 01.01.1973 roku przywrócono Gminę Fredropol w powiecie przemyskim, w województwie rzeszowskim. W jej skład weszły 22 sołectwa: Aksmanice, Darowice, Fredropol, Gruszowa, Huwniki, Kalwaria Pałacowska, Kłokowice, Kniażyce, Koniusza, Koniuszki, Kopysno, Kormanice, Kupiatycze, Leszczyny, Makowa, Młodowice, Nowe Sady, Nowosiółki Dydyńskie, Paclaw, Rybotycze, Sierakośce i Sólca) oraz 4 obręby geodezyjne (Borysławka, Paportno, Posada Rybotycka i Sopotnik)³⁶.

W dwa lata później, podczas przeprowadzania kolejnej reformy administracyjnej w kraju, powołano województwo przemyskie, które funkcjonowało w latach 1975-1998. Ideą tej reorganizacji miał być przyspieszony rozwój gospodarczy kraju, w oparciu o dwustopniowy podział: gmina – województwo.

Oprócz tej oficjalnej narracji uzasadniającej podział na 49 województw w kraju, faktycznym powodem było umocnienie aparatu władzy, którym kierował Edward Gierek, sukcesywnie wprowadzający do województw wybrany przez siebie zespół partyjnego aparatu PZPR. Zlikwidowano nie tylko powiaty, ale odstąpiono także od formy gmin z podziałem na gminy miejskie, miejsko-wiejskie i wiejskie jako podstawowe jednostki administracyjne. Zastosowano natomiast jasny i klarowny podział: gminy i miasta. Wszystko to miało usprawnić gospodarkę, ale przede wszystkim dotrzeć do najniższych szczebli władzy i umocnić w ich PZPR.

Nową koncepcją było pogrupowanie rozdrobnionych województw w 9 makroregionów, który województwo przemyskie ułokował w makroregionie południowo-wschodnim jako jedno z ośmiu województw. Jednak system nie przynosił oczekiwanych efektów zarówno gospodarczych, jak i politycznych. W kraju nastąpił przewrót w 1989 r., a w 1990 r. utworzono urzędy rejonowe, które *de facto* były bazą dla powiatów powołanych w dniu 01.01.1999 r. Kolejnym krokiem była restrukturyzacja gmin do jakiej doszło w latach 1991 – 1992, co wywarło wpływ w dotychczasowym podziale na miasta- gminy. W dniu 1 stycznia 1999 r. powołano województwo podkarpackie.

Gmina Fredropol - jako gmina wiejska została włączona do powiatu przemyskiego w województwie podkarpackim.

³⁵ [Dz.U. z 1972 r. nr 49, poz. 312](#)

³⁶ Uchwała Nr XVIII/56/72 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 4 grudnia 1972 w sprawie utworzenia gmin w województwie rzeszowskim (Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 5 grudnia 1972, Nr 16, Poz. 193).

3. Zarys dziejów obszaru gminy Fredropol

a. Tytułem wprowadzenia do dziejów Gminy Fredropol

Pod względem zajmowanej powierzchni Gmina Fredropol jest jedną z większych gmin powiatu przemyskiego, gdyż zajmuje ok. 13% powierzchni powiatu i obecnie obejmuje 27 miejscowości, które tworzy 19 sołectw: **Aksmanice, Darowice, Gruszowa (z Koniuszą), Huwniki, Kalwaria Paclawska, Kłokowice, Kniażyce, Kormanice/Fredropol, Koniuszki, Kupiatycze, Makowa (z Leszczynami, Sopotnikiem i Paportnem), Młodowice, Młodowice Osiedle, Nowe Sady, Nowosiółki Dydyńskie, Paclaw, Rybotycze (z Borysławką, Kopysnem i Posadą Rybotycką), Sierakośce, Sólca.**

Dzieje obszarów, które dziś tworzą Gminę Fredropol poznajemy za sprawą historii Ziemi Przemyskiej oraz przez analizę dziejów sołectw Gminy Fredropol na przestrzeni wieków.

Osadnictwo w dorzeczu Sanu i Wiaru sięga najdawniejszych czasów: paleolitu, neolitu, okresu brązu, epoki żelaza. W okresie IV i V wieku dotychczasowe osady zanikły, co związane jest z inwazją Hunów. Jednak znaleziska monet z przełomu wieków: V i VI wskazują, że handel został ponownie podjęty, a działalność osadnicza była prowadzona przez Chorwatów, jak sugeruje wielu badaczy. Dalszy rozwój handlu i osadnictwa był przerywany przez najazdy Awarów, co spowodowało że plemiona Chorwatów odsunęły się na południe. Zmiana zachodzi ok. VII wieku, gdy ludy zamieszkujące ziemie polskie rozpoczęły konsolidację, co określane jest jako cecha dominująca w okresie przedpaństwowym, trwającym do pocz. IX w. Nowe struktury osadnicze zaczęły tworzyć wspólnoty terytorialne. *„W okresie przedpaństwowym społeczności te wychodzą z anonimowości, podstawowym źródłem, które wymienia je z nazwy, pozostaje kronika z pierwszej połowy IX wieku, tzw. Geograf Bawarski. Nie jest to jedyne źródło do poznania geografii plemiennej ziem polskich, również badania archeologiczne przyczyniają się w znacznym stopniu do identyfikacji i poświadczenia występowania licznych skupisk osadniczych istniejących w tym czasie.”*³⁷

Powszechnie znanym faktem jest istnienie na terenie dzisiejszej Ziemi Przemyskiej grodów słowiańskich w czasach przedpiastowskich. Łączy się je z plemieniem Lędzian, choć lokalizacja tego plemienia słowiańskiego na pograniczu polsko-ruskim nie jest pewna. Przyjmuje się jednak, że Lędzianie swym zasięgiem obejmowali okolice Przemyśla. Byli wspomniani przez Geografa Bawarskiego w poł. IX w., odegrali istotną rolę w formowaniu się polskiej państwowości.

³⁷ M.Kuraś (red.), *Wczesne wieki średniowiecza*, Stalowa Wola 2010, s.5

b. Kształtowanie się pogranicza polsko-ruskiego we wczesnym średniowieczu

W 1 poł. X w. na terenie dzisiejszej Wielkopolski, najlepiej zorganizowanej pod względem politycznym, militarnym i gospodarczym, do głosu doszedł ród Piastów. W początkach tworzących się organizmów państwowych o ziemie te rywalizowały: Polska, Ruś i Węgry. Ekspansja Piastów na tereny dzisiejszej wschodniej Małopolski nastąpiła w latach 70.X w.³⁸

Można przypuszczać, że na przełomie wieków X i XI, dwa organizmy państwowe tj. pierwszych Piastów i Rusi Kijowskiej, które ochrzczone zostały w różnych obrządkach, starły się w walkach o teren Lędzian, który był położony między nimi.³⁹

Przemyśl jako gród, który powstał w 2 poł. X w. na Wzgórzu Zamkowym, był wówczas ważnym ośrodkiem handlu, gdyż leżał na szlaku handlowym z Kijowa do Ratyzbony.⁴⁰ W świetle źródeł pisanych, (...) *na arenę dziejów wkroczył Przemyśl dzięki zapisowi kijowskiego kronikarza Nestora, mnicha żyjącego w XII wieku. W swej kronice pod rokiem 981 napisał on: 'Poszedł Włodzimierz ku Lachom i zajął ich grody Przemyśl, Czerwień i inne grody, które są do dziś dnia pod Rusią.'*⁴¹ Fakt, że Włodzimierz Wielki odebrał z ówczesnej państwowości tzw. Grody Czerwieńskie, w tym Przemyśl, jest pierwszą historyczną wzmianką o pograniczu polsko-ruskim na wschodnim Podkarpaciu, która dowodzi że tereny te były pod rządami Włodzimierza Wielkiego władcy Rusi Kijowskiej do 1015 roku, kiedy książę kijowski zmarł.⁴² Śmierć wielkiego księcia Włodzimierza Wielkiego z dynastii Rurykowiczów, spowodowała walki o tron pomiędzy jego synami, przede wszystkim pomiędzy Świętopełkiem a Jarosławem Mądrym, co doprowadziło do wojny domowej na Rusi Kijowskiej i osłabienia państwa. W konsekwencji rozbicia dzielnicowego Rusi, jej obszar rozpadł się w 1054 roku. Za czasów dynastii Rurykowiczów Przemyśl był stolicą samodzielnego księstwa ruskiego, które powstało z wydzielenia z księstwa włodzimierskiego.

W XI i XII wieku Przemyśl był ważnym ośrodkiem, a jego granice sięgały za Trembowłę. Badacze są zdania, że z dużym prawdopodobieństwem właśnie w tym czasie na Wzgórzu Zamkowym wzniesiona była cerkiew, tzw. Cerkiew Wołodara. Księstwem przemyskim zarządzali: Ruryk Rościsławowicz (ok. 1085–1092), Wołodar Rościsławowicz (1097–1124), Rościsław Wołodarewicz (1124–1129), Władymirko (1129–1141).⁴³ Po nich, nastały lata wzajemnego ścierania się dwóch władców: Romana Mściśławowicza z

³⁸ M. Kuraś (red.), *Wczesne wieki średniowiecza*, Stalowa Wola 2010, s.6

³⁹ G. Klebowicz, *Parafie i wspólnoty zakonne (archi)diecezji przemyskiej XIV – XXI w.*, Przemyśl 2020, s.13.

⁴⁰ J. w., s. 316

⁴¹ Z. Szeliga, W. Sosnowski, *Barwy Ziemi Przemyskiej*, Przemyśl 2010, s.19

⁴² G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie. Część Zachodnia*, Pruszków 2013, s. 27-28.

⁴³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Ksi%C4%99stwo_przemyskie [dostęp dnia 23.09.2025]

Wołodymyrem Jarosławowiczem, z których każdy korzystał z zewnętrznego wsparcia wojkowego, zasilonego skonsolidowanymi siłami lokalnymi, polskimi (R.Mścisławowicz) lub ruskimi (W.Jarosławowicz). W XII wieku księstwo utraciło swą samodzielność, w wyniku czego zostało połączone w księstwem halickim.

W tym czasie między Sanem a Wiarem istniały otwarte osady, które dla celów obronności były lokowane na grzbietach wzgórz. Takie osady były zakładane w bezpośrednim sąsiedztwie obwarowań obronnych, czego przykładem są osady otwarte takie jak Kopysno czy Paclaw. Dlatego tak ważnym zagadnieniem jest zachowanie reliktów obwarowań obronnych, w tym dworskich. Innym sposobem osadnictwa w tym czasie jest lokacja w dolinie rzek. Na terenie Gminy Fredropol w taki sposób zostały założone osady w Rybotyczach, Huwnikach czy Sierakoścach.⁴⁴

Czasy władania ziemiami przez książąt ruskich dobiegły końca w 1340 roku, gdy otruto Jerzego II. Sprzyjał temu fakt, że na przełomie XIII i XI wieku, prawie całe terytorium Rusi znalazło się pod panowaniem litewskim, gdyż była ona osłabiona inwazją tatarską i własnym rozbiciem dzielnicowym oraz wewnętrznymi walkami. Tuż przed śmiercią, książę halicki Jerzy II zdażył przekazać następstwo tronu polskiemu władcy w 1338 roku, na mocy układu wyszehradzkiego i fakt ten upamiętnia stała wystawa na Zamku w Wyszehradzie.⁴⁵ Jednak księstwo halickie, które zachowało niezależność, z trudem pozyskiwał polski król, aż ostatecznie zostało podbite przez Kazimierza Wielkiego w 1349 roku. Działania polityki królewskiej szły w kierunku rozwoju handlu i bezpieczeństwa szlaków, które wiodły przez Bramę Przemyską. Z tego czasu pochodzi też murowany Zamek Królewski w Przemyślu.

Następcą tronu został król węgierski Ludwik Andegaweński, który zerwał związki Rusi Halickiej z Polską, a władzę powierzył swojemu namiestnikowi, księciu Władysławowi Opolczykowi w 1372 roku. Dał się on poznać jako znakomity gospodarz wprowadzający osadnictwo na prawie niemieckim.

W tym czasie na terenie Ziemi Przemyskiej powstało kilkanaście nowych lokacji założonych na prawie niemieckich, z czego kilka z nich zostało przeniesionych z osadnictwa na prawie ruskim na osadnictwo na prawie niemieckim.

Proces ten obejmował lokowanie miast i wsi według wzorów niemieckich, przyznając osadnikom m.in.: wolność osobistą, prawo do dziedziczenia ziemi i samorząd sądowy w zamian za czynsz i inne świadczenia. Istną sprawą było dążenie do zwiększania gęstości zaludnienia

⁴⁴ S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie, Pruszków-Olszanica 1997*, s. 25.

⁴⁵ Z.Szeliga, W.Sosnowski, *Barwy Ziemi Przemyskiej*, Przemyśl 2010, s.19

przez zmniejszanie obszarów puszczańskich na konto zakładania osadnictwa zwartego tzw. ulicówek lub wsi placowych.⁴⁶

Kolejne zmiany dziejowe przyniosły zawarcie unii w Krewie przez Władysława Jagiełłę, a w niedługim czasie przyłączenie Księstwa Halickiego do Korony Królestwa Polskiego i zaznaczenia jego obecności w formie ukształtowania województwa ruskiego. Fakty te spowodowały podkreślenie odrębności także dawnego księstwa przemyskiego, przez wydzielenie Ziemi Przemyskiej w ramach utworzonego województwa ruskiego.⁴⁷

W taki oto sposób zostało ukształtowane pogranicze polsko-ruskie, w którym Pogórze Przemyskie zostało ulokowane w obszarze styku dwóch historycznych ziem tego pogranicza: przemyskiej oraz sanockiej.

c. Osadnictwo w dojrzałym średniowieczu i czasach nowożytnych

Dorzecze Wiaru, jest tym szczególnym miejscem, gdzie „(...) Karpaty spotykają się z wielką niziną, ciągnąca się na wschód, aż ku azjatyckim stepom. Stamtąd przez wieki nadciągały plemiona, których główny celem była grabież ludności osiadłej na progu Karpat. Górskie doliny i lasy dawały jej schronienie, a odosobnione wzniesienia umożliwiały budowę grodów i strażnic.”⁴⁸ Góry tzw. rusztowe, których budulcem był flisz karpacki, umożliwiały znakomite schronienie i warunki do budowy grodzisk.⁴⁹

Kolejnym etapem osadnictwa było zakładanie wsi. Ziemie przechodząc drogą darowizn w ręce władców feudalnych, stworzyły warunki do rozwoju osadnictwa. W dolinie Wiaru najwcześniej rozpoczął akcję osadniczą ród Rybotyckich, a ich posiadłość od której utworzyli nazwisko, stanowiły Rybotycze, późniejsze miasto. Nowo założonymi wsiami w okresie średniowiecza były Huwniki i Sierakośce. Oprócz Rybotyckich, akcję osadniczą na tym terenie prowadzili także Kopystyńscy i Kormanicy. Dużą rolę odgrywały słone źródła, m.in.: w Sólcy, Hujsku i Kormanicach.

Wiek XVI przyniósł nowe inwestycje w postaci już nie tylko fortalicji, ale także zamków. Impulsem były zajazdy sąsiadów, a przede wszystkim najazdy tatarów, którzy pozostawiali po sobie spaloną ziemię. Tym samym rozwój architektury obronnej stał się koniecznością. Wzniesiono zamki, m.in.: Kormanickich w Kormanicach, Wolskich w Aksmanicach.

⁴⁶ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kolonizacja-na-prawie-niemieckim;3924021.html>

[dostęp dnia 24.09.2025]

⁴⁷ S.Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie*, Pruszków-Olszanica 1997, s. 26.

⁴⁸ S.Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Tajemnice doliny Wiaru*. Rzeszów 2019, s. 7

⁴⁹ D.Zawadzka, E.Kwiecień, *Puszcze i lasy Polski, Encyklopedia ilustrowana*, Warszawa 2011, s. 296.

W ślad za możliwymi rodami poszła także drobna szlachta, która wznosiła dwory obronne. Taki dwór obronny wraz z obwałowaniami ziemnymi został wzniesiony w XVII wieku w Sierakościach, gdy wieś prawdopodobnie należała do rodu Krasickich.⁵⁰ Aczkolwiek sam budynek dworu nie zachował się, ale przetrwał murowany piętrowy budynek bramny, ze solidnymi skarpami i ziemnym założeniem obronnym wraz z obwałowaniami, znanymi dziś z reliktyw zachowanych w parku krajobrazowym. Ponadto – na terenie gminy Fredropol znajdują się pozostałości fortyfikacji bastionowych, m.in. wokół klasztoru OO. Franciszkanów w Kalwarii Pałacowskiej, który został ufundowany przez Andrzeja Maksymiliana Fredrę.⁵¹

Oprócz najazdów zewnętrznych, dużym zagrożeniem wewnętrznym stał się ruch reformacji i związany z nim rozwój prądów innowierczych. Na omawianym terenie ród Drohojowskich, który osiadł w Rybotyczach, od połowy XVI wieku wyznawał kalwinizm i był mocno zaangażowany w jego eskalację.⁵² Wraz z początkiem XVII wieku kontrreformacja nasiliła walkę z ruchem reformacji i przywrócono powoli dawny porządek. Niczym jednak do tego doszło, na ziemiach polskich pojawiły się silne tendencje unijne. Unia brzeska będąca porozumieniem zawartym w 1596 roku w Brześciu Litewskim, w wyniku którego doszło do przyłączenia części Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej do Kościoła rzymskokatolickiego, przy zachowaniu obrządku wschodniego. W jej wyniku doszło do podziału prawosławia na unitów (zwolenników unii) i dyzunitów (przeciwników). Konsekwencją tego wydarzenia było powstanie konfliktów religijnych i napięć społecznych.

d. Niepokoje i wojny u schyłku Rzeczypospolitej – powszechne zubożenie

Wojny szwedzkie i inne zbrojne niepokoje, które przetoczyły się przez ziemie polskie, a następnie czasy Saskie spowodowały na Pogórzu powszechne zubożenie. Rozpadały się dotychczasowe fortuny, które nie inwestowały w założone miasta, czego przykładem jest miasteczko Krasieczyn, przed którym nie stworzono nowych szans na rozwój. Aczkolwiek nowe miasta nadal powstawały, m.in.: w końcu XVII wieku założony został Fredropol i Stanisławczyk. Oba założenia urbanistyczne były dziełem rodu Fredrów, ale oba miasta nie miały stworzonych warunków do rozwoju, co spowodowało że szybko traciły miejski charakter założeń.

Mimo to, rozwijała się drobna przedsiębiorczość na Pogórzu. W XVIII i XIX w. zakładano huty szkła, które sprzyjały działalności gospodarczej i rozwijały osadnictwo związane z działalnością hut.

⁵⁰ P.Libicki, Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu, Poznań 2012, s. 416.

⁵¹ L.Fac, M.Tracz-Tryniecki, *Andrzej Maksymilian Fredro ok. 1620-1679*, Przemyśl 2020.

⁵² https://pl.wikipedia.org/wiki/Drohojowscy_herbu_Korczak

Utrata niepodległości spowodowała całkowitą zapaść produkcji soli. To intratne zajęcie przynosiło dochody miejscowościom, w których występowały słone źródła a w ślad za nimi funkcjonowały żupy solne, m.in.: w okolicach Kopyśna, czy Sólcy. Rząd Austriacki w latach 70.XVIII w. zniszczył wszystkie żupy solne, w celu ochrony własnego rynku solnego. Tym samym odcięto kolejne źródło dochodu.

Dawne królewszczyzny weszły w skład austriackich dóbr kameralnych. W latach 1782-1783 cesarz Józef II sprowadził na teren Pogórza osadników z Niemiec, m.in.: Makowa-Kolonia, Falkenberg. Niemieccy osadnicy mieszkali w nich do końca II wojny światowej.

Wszystko to sprawiło, że majątki ziemskie nie pozostawały w rękach dotychczasowych właścicieli, m.in.: wsie nad Wiarem i miasto Rybotycze nabyli Tyszkowscy.

Wiek XIX nie był łatwy. Nie dość, że społeczeństwo już było zubożałe, to doszły do tego zrywy powstańcze zakończone klęską, a w ślad za tym konfiskaty majątków. Kolejnym wydarzeniem była Rabacja galicyjska w 1846 r. Na zubożałe dwory napadali chłopci, wyrządzając nieobliczalne krzywdy i modry. Przykładem może być napaść i ograbienie dworu w Huwnikach, któremu kres położyła interwencja wojskowa, która rozbiła chłopów właśnie pod Rybotyczami, za atakowanie majątku Tyszkowskich. Ostatecznie 17 kwietnia 1848 roku cesarz zniósł pańszczyznę. W wielu miejscach wznoszono pomniki i innego rodzaju upamiętnienia tego wydarzenia. Osobną sprawą było budzenie się świadomości społecznej w warstwach chłopskich.

W 2 poł. XIX wieku zaczął się rozwijać ukraiński ruch narodowy, a proces ten trwał długo i sukcesywnie wzmacniał się aż do wybuchu II wojny światowej.

e. Czas wojen (I i II wojna) i konfliktów zbrojnych. Twierdza Przemyśl

W 1861 roku ukończono Kolej Galicyjską im. Karola Ludwika, która miała już 465 km oddanych do użytku tras. Druga linia kolejowa połączyła Przemyśl z Budapesztem. W 1872 roku oddano do eksploatacji kolejne odcinki Kolei Koszycko-Bogumińskiej w Galicji, a także uruchomiono strategiczną linię pierwszej Węgiersko-Galicyjskiej Kolei Żelaznej na trasie z Przemyśla do Zagórza, a następnie przez Łupków w kierunku Węgier. Tym samym niejako otworzył się świat dla mieszkańców Galicji, w tym Pogórza i Ziemi Przemyskiej. W 1878 roku rozpoczęto budowę twierdzy pierścieniowej. Prace przy budowie „Twierdzy Przemyśl” trwały aż do wybuchu I wojny światowej. W ramach oczyszczania przedpoła i przygotowań do obrony twierdzy, nakazano zlikwidować 21 wsi i 23 przysiółków.⁵³ Zabudowa niektórych wsi na

⁵³ S.Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie, Pruszków-Olszanica 1997*, s. 25

teren gminy Fredropol przestała istnieć. M.in.: wieś Kniażyce praktycznie przestała istnieć. Zlikwidowano całą zabudowę wsi, a także starą i nową cerkiew.

Jesienią 1918 roku gdy monarchia Habsburgów uległa rozbiciu, wzbudzone zostały nadzieje niepodległościowe, w tym interesy społeczności ukraińskiej. Doszło do konfliktów polsko-ukraińskich, które przetrwały całe dwudziestolecie międzywojenne. W okresie II wojny światowej i bezpośrednio po niej, nastał tragiczny czas dla obu społeczności, pełen brutalnych starć. Zabudowa wsi Pogórza poniosła wielkie zniszczenia, a konflikty polsko-ukraińskie mocno zaostrzyły się, eskalując krwawymi zajściami i mordami w tragicznych latach powojennych 1945-47. Był to najtragiczniejszy okres w stosunkach wzajemnego sąsiedztwa.

4. Sołectwa Gminy Fredropol – ich dzieje i dziedzictwo kulturowe

Ziemia Przemyska zwana *Terra Premisliensis*, jest pojęciem historycznym, którego obszar i kultura zmieniały się na przestrzeni wieków. Poniżej są przedstawione sołectwa Gminy Fredropol, które w minionych wiekach tworzyły Ziemię Przemyską.

a) Aksamnice - wieś położona w sąsiedztwie Fredropola.

Wczesnośredniowieczne grodzisko, które datowano na X-XI wiek jest położone na zachód od wsi, na wydłużonym grzbiecie górskim (430 m n.p.m.) i ma kształt zbliżony do owalu. Było otoczone linią wałów, podwójną lub potrójną, posiadało też umocnienia drewniano-ziemne. Powierzchnia grodziska określona była jako obszar ok. 2,8 ha. Grodzisko połączone jest poprzez poprzeczny wał z grzbietem wzgórza, zapewne będącym właściwym grodem⁵⁴.

Pierwsza wzmianka pisana o Aksamnicach ma korzenie w dojrzałym średniowieczu. Ujawniona jest informacja o wsi w dokumencie Władysława Jagiełły z 1407 roku, która poświadcza przynależność Aksamnic do biskupstwa prawosławnego w Przemyślu.⁵⁵

Wieś należała do rodu Jaksmanickich legitymujących się herbem Leliwa i była ich siedzibą.

W roku 1542 stała się własnością Kmitów, którzy w 1602 roku sprzedali ją referendarzowi królewskiemu - Janowi Tomaszowi Drohojowskiemu. W 1617 roku wieś ponownie zmieniła właściciela, kolejnym z nich stał się nim marszałek wielki koronny Mikołaj Wolski, szwagier J.T.Drohojowskiego. M.Wolski zapisał się jako człowiek wyjątkowy: wybudował we wsi zamek, w którym urządził sobie laboratorium chemiczne, zaś praktyki te popierał król Zygmunt III Waza.⁵⁶ Za czasów Wolskiego sprowadzono tu wielu artystów, budowniczych oraz uczonych, którzy przysporzyli licznych budowli, zwierzyńców, ogrodów, podnosząc użyteczność tych terenów oraz dodając walorów. Przy ich pomocy rozwinął w Polsce produkcję mosiądzu⁵⁷. Za sprawą Sebastiana Petrycego wymieniano Mikołaja Wolskiego jako tego, który umiejętność wytwarzania naczyń ze szkła weneckiego przywiózł do Polski⁵⁸.

Ten prawdziwie renesansowy czas przeminął, zastąpił go czas wojennej pożogi i najazdów.

⁵⁴ J. Kotlarczyk, A. Żaki, *Nieznane grodzisko wczesnośredniowieczne w Aksamnicach pod Przemyślem*, [w:] *Acta Archaeologica Carpathica*, 1969 tom 11, s. 51-62. Także: J. Marszałek, *Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach*, 1993. <http://atlasgrodzisk.pl/?view=details&location=1285> [dostęp dnia 18.09.2025 r.]

⁵⁵ S.Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s. 155

⁵⁶ https://podkarpackie.naszemiasto.pl/aksmanice/ar/c8-127653#google_vignette [dostęp dnia 18.09.2025 r.]

⁵⁷ S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s. 155

⁵⁸ K.Buczkowski, *Dawne szkła artystyczne w Polsce*, 1958, s. 54.

W wieku XVII wieś była własnością Stanisława Ossolińskiego; Aksmanice wraz z najbliższą okolicą kilkakrotnie spalili Tatarzy. W 1672 roku w czasie potyczki zapędzono najeźdźców na moczary na Kalinowcu, gdzie wielu utonęło.⁵⁹

W początku XVIII w. osada stała się własnością rodu Potockich. Jednak w 1787 roku odsprzedali ją Konstantemu Dwernickiemu, który okrył się złą sławą ciemieżyciela włościan⁶⁰. W 1868 roku w czasie reformy administracyjnej Aksmanice połączono z sąsiadującymi Berendowicami. Po powstaniu styczniowym Aleksander hr. Krukowiecki stał się właścicielem ziemskim w Aksmanicach, gdzie zmarł w 1896 roku i został pochowany na miejscowym cmentarzu. W historii zapisał się jako powstaniec styczniowy, działacz polityczny i poseł na sejm⁶¹. Następną właścicielką Aksmanic jako dóbr tabularnych była hrabina Helena Dzieduszycka. W okresie międzywojennym wieś liczyła blisko 500 mieszkańców, w tym 99% stanowili grekokatolicy i była własnością Meinlicha Flugera⁶².

W 1946 roku władze PRL nakazały pod przymusem wysiedlić mieszkańców Aksmanic. Część mieszkańców wywieziono na zachód Polski, a część na Ukrainę.

Berendowice – przysiółek, stanowiący dziś część wsi Aksmanice. Dawniej była to samodzielna wieś, swoim założeniem sięgająca do dojrzałego średniowiecza. Wieś pierwotnie nosiła nazwę Berendejowice. Prawdopodobnie powstała z osadzenia tutaj jeńców koczowniczego ludu Berendejów.⁶³ W czasach nowożytnych wieś weszła najpierw w skład klucza kormanickiego, a następnie – klucza rybotyckiego. Nowymi właścicielami stali się Drohojowscy, którzy objęli tereny górnego Wiaru. Podobnie jak wszystkie wsie na tym terenie, także i ta wieś została spustoszona przez Tatarów 3 ćw. XVII wieku, po czym w początku XVIII wieku była własnością rodu Potockich. Upadek wsi nastąpił po nabyciu tych terenów przez Konstantego Dwernickiego, w dziejach miejscowości zapisał się jako znany z ciemienia chłopów. W 1868 roku nastąpiła reorganizacja gmin, w wyniku której Berendowice przyłączono do Aksmanic. Stan ten trwa do dziś. Natomiast folwark, który istniał tu jeszcze przed II wojną, dziś nie istnieje. Na tym miejscu pozostała tylko kapliczka z końca XIX wieku.

Gaj – obecnie jest częścią wsi Aksmanice, podobnie jak Benderowice.

⁵⁹ A. Gliwa, *Wykaz zniszczeń we wsiach i miastach ziemi przemyskiej po najeździe tatarskim z 1672 roku*, (cz. I), „Prace Historyczno-Archiwalne”, Tom 13/2003, Rzeszów 2003, s. 140.

⁶⁰ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s. 155

⁶¹ <http://www.pwin.pl/Dzialalnosc%20naukowa/wystawa1863.pdf> [dostęp dnia 19.09.2025 r.]

⁶² S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s. 155

⁶³ J.w., s.163

b) Darowice – wieś niedaleko Fredrośla, której integralną część stanowi Kolonia Darowicka. Założona w późnym średniowieczu, jeszcze w XV wieku weszła w skład klucza korrmanickiego należącego do Grochowskich. U progu czasów nowożytnych (1507 r.) weszła do majątku Fredrów i stan ten przetrwał do 1944 roku. Wymieniana też była jako dawna wieś królewska, od 1589 roku w Starostwie przemyskim⁶⁴.

W 1510 roku istniała tu cerkiew parafialna, która jednak nie przetrwała najazdów i pożóg wsi. Jednak murowana, nowa cerkiew greckokatolicka została wzniesiona dopiero w 1909 roku pw. Narodzenia NMP. Obecnie cerkiew użytkowana jest przez wiernych obrządku rzymskokatolickiego. Kościół otrzymał wezwanie Matki Bożej Różańcowej. Natomiast w otoczeniu znajduje się niewielka dzwonnica, która powstała w 1923 roku, podczas odnowy całego kompleksu. Wówczas też, w pocz. XX wieku został założony niewielki cmentarz, na którym zachowało się do dziś kilkanaście stare nagrobków, w tym ukraińskich⁶⁵. Są tu też pochowani żołnierze, głównie węgierscy, z czasu walk podczas I wojny światowej - obecnie te kwatery są zatarte i powinny być poddane restauracji. Na cmentarzu znajduje się kilka pochówków z czasu powojennego zbrojnego konfliktu nacjonalistów ukraińskich z lokalną ludnością w latach 1945-47.⁶⁶

We wnętrzu kościoła przechowywane są elementy wyposażenia cerkiewnego, m.in. dwie chorągwie, kiwot. Dawny zespół cerkwi greckokatolickiej jest wpisany do rejestru zabytków pod numerem A – 600 z dn. 20.04.1993 r. (d. A – 598) i przeszedł gruntowny remont w latach 2009-2010⁶⁷.

c) Gruszowa (z Koniuszą)

Wieś, której nazwa ukształtowała się jako Gruszów lub Gruszowa. W krótkim okresie funkcjonowała jako Jodłowa (1977-1981), po czym przywrócono nazwę Gruszowa. Wieś ma interesujące położenie na grzbiecie wyniesienia. Teren wsi stanowi sąsiedztwo dla znanego w literaturze grodziska wczesnośredniowiecznego. Świadczy to o dość wczesnym zaludnieniu tych terenów. Piśmiennictwo wzmiankuje o zamieszkaniu tego terenu w poł. XIV w., a wzmianka pochodzi z 1368 roku, gdy wspomniany jest w tym miejscu mały folwark.⁶⁸ Wieś

⁶⁴ Aleksander Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 7. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*. Cz. 1, Warszawa 1901, s. 1.

G. Stojak (red.+zespół), *Katalog zabytków nieruchomych Województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2011, s. 99.

⁶⁶ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Darowice> [dostęp dnia 12.10.2025 r.]

⁶⁷ G. Stojak (red.+zespół), *Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski*, T.III, cz.I, Przemyśl 2011, s. 126

⁶⁸ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Gruszowa> [dostęp dnia 12.10.2025 r.]

wchodziła w skład klucza rybotyckiego. W XIX i XX wieku była przysiółkiem Huwnik.⁶⁹ Przebiega tędy ścieżka prowadząca pielgrzymów do Kalwarii Pałacowskiej i z tego tytułu widnieje tu krzyż i murowana kapliczka domkowa z XIX wieku.

Obecnie wieś złożona jest ze współczesnej, powojennej zabudowy. Sołectwo Gruszowej administracyjnie powiązane jest z Koniuszą.

Koniusza

To mała wioska o późnośredniowiecznym rodowodzie, położona u podnóża Szybenicy, w cieniu jej południowego stoku, dlatego też historyczna nazwa brzmi; Zagórze.⁷⁰ W latach 1977-1981 przywrócono tę nazwę, jednak bez pozytywnego rezultatu jej przyjęcia. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1502 roku, kiedy należała do klucza kormanickiego. Następnie przechodziła z rąk do rąk i kolejnymi właścicielami byli: Grochowscy, Fredrowie, Podoscy, Michałowscy, Dunin-Borkowscy.⁷¹ W okresie powojennym wieś została mocno doświadczona podczas walk podziemia ukraińskich nacjonalistów, a szczególnie krwawe okazało się starcie z wojskiem polskim w 1946 roku.

We wsi znajduje się zespół dawnej filialnej cerkwi pw. Złożenia Szat MB (parafia w Kłokowicach), z niewielka drewnianą świątynią wzniesioną w 1901 roku. Była to pierwsza cerkiew wzniesiona w tej wsi. W otoczeniu znajduje się drewniana dzwonnica po I wojnie światowej i skromny cmentarz złożony z zachowanych kilkunastu nagrobków, stanowiących dawniej przycerkiewny cmentarz. Po wysiedleniach ludności ukraińskiej w 1947 roku, cerkiew zamknięto, a wyposażenie zdeponowano w Składnicy Ikon (obecnie: Dział Sztuki Cerkiewnej) w Muzeum -Zamku w Łańcucie.⁷²

Obecnie jest to zespół kościoła rzymskokatolickiego pw. św. Izydora. Całość wpisana jest do rejestru zabytków pod numerem A-169 z dn. 10.08.2006 r.

W latach 2006-2007 wykonano szereg prac konserwatorskich, m.in.: prace przy ganku, podsufitce, dachu i podwalinach cerkwi.

Przeprowadzono także remont przy drewnianej, słupowej dzwonnicy; najpierw w 1966, a następnie kompleksową renowację w 2007.⁷³

⁶⁹ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s. 189.

⁷⁰ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Koniusza_\(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Koniusza_(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie)) [dostęp 12.10.2025 r.]

⁷¹ J.w., s. 204.

⁷² K.Zieliński (red.) *Leksykon dawnej architektury sakralnej Podkarpacia*, T.I, Rzeszów 2011, s. 124.

⁷³ G.Stojak (red.+zespół), *Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski*, T.III, cz. I, Przemysł 2011, s.245.

d) Huwniki

Jest to duża wieś położona nad Wiarem, na wschód od Rybotycz, o dość wcześnie pojawiającym się osadnictwie, którego ślady odkryte tutaj należą do wczesnego średniowiecza. W 1367 r. dorzecze Górnego Wiaru zostało nadane Stefanowi Wegrzynowi, protoplaście rodu Rybotyckich, m.in. wieś Huwniki, Rybotycze i Sierakoście.⁷⁴ Początkowo Huwniki nosiły nazwę Uhelniki, co może wskazywać na puszczański rodowód miejscowości, związany z wypałem węgla drzewnego. Wydaje się, że miejscowość była przedsiębiorcza, gdyż w 1444 roku istniały tu dwa odrębne folwarki. Przynależność do klucza rybotyckiego, która zaistniała tu w II poł. XIV w., przetrwała aż do wybuchu II wojny światowej, zaś właściciele w Huwnikach zmieniali się tak samo jak w całym w/w kluczu.⁷⁵

Zespół dworski, zwany „Za Wiarem” należał do Tyszkowskich. Został on założony na przełomie XIX/XX w., prawdopodobnie z przeznaczeniem do gospodarki i produkcji. W skład folwarku wchodził parterowy murowany dwór, budynki gospodarcze, kuźnia, owczarnia, które usytuowano w parku z końca XIX wieku. Zespół dworski Tyszkowskich wpisany jest do rejestru zabytków pod numerem A – 469 z dnia 22.10.1991 r.⁷⁶

W okresie międzywojennym funkcjonował też drugi folwark we wschodniej części Huwnik, który należał do Polskiej Akademii Umiejętności. Jego pozostałości są do dziś zachowane w postaci skromnego parku, murowanego bezstylowego dworu i ogrodu.

Wyznania, już tradycyjnie trzy, z których pierwsze było w 1507 roku, gdy istniała tu parafia prawosławna. Zespół cerkwi pw. Podwyższenia Krzyża Św., został usytuowany na zboczu wzniesienia. Składa się z murowanej cerkwi i dzwonnicy z 1825 r., w otoczeniu cmentarza, który w przeszłości był cmentarzem przycerkiewnym, z zachowanymi starymi nagrobkami. Całość jest wpisana do rejestru zabytków pod numerem A – 1671 z dn. 31.10.1992 r. (d. A – 464)⁷⁷.

Cerkiew została wzniesiona w stylu klasycyzującym jako budowla jednonawowa. W istocie była założona na wcześniejszej rzymskokatolickiej kaplicy grobowej rodziny Tyszkowskich, o czym świadczą prochy członków rodu złożone w jej podziemnej części.

⁷⁴ http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_XV_cz.1/605 [dostęp dnia 13.10.2025 r.]

⁷⁵ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s. 194.

⁷⁶ G. Stojak (red.+zespół), *Katalog zabytków nieruchomych Województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2011 s. 100.

⁷⁷ J.w., s. 99

⁷⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Cerkiew_Podwyższenia_Krzyża_Świętego_w_Huwnikach [dostęp dnia 13.10.2025]

Cerkiew należała do greckokatolickiej parafii w Makowej.⁷⁸ W 1924 roku został wzniesiony Kościół rzymskokatolicki z kamienia z Wiaru.

W okresie po 1945 roku tereny te były mocno doświadczone w trwającym konflikcie nacjonalistów ukraińskich, którzy palili zarówno polskie jak i ukraińskie gospodarstwa. Pomimo to, w zabudowie Huwnik jest kilkanaście domów drewnianych o konstrukcji sumikowo-łątkowej, mieszanej i przysłupowej.

W latach 1954–1968 wieś należała do gromady Nowosiółki Dydyńskie, a następnie była siedzibą władz gromady Huwniki. W latach 1977-1981 Huwniki nosiły nazwę *Wiarska Wieś*, która nie przyjęła się i powrócono do nazwy historycznej.

e) Kalwaria Paclawska

Kalwaria Paclawska to wyjątkowy zespół zabytkowy założony na szczycie góry o wysokości 465 m n.p.m., gdzie znajdują się: klasztor oo. franciszkanów, bazylika, dzwonnica, oraz dom pielgrzyma, stanowiąc wyjątkowe miejsce kultu w otoczeniu szlaków pątniczych oraz dawnej osady Słoboda, a następnie miasteczka. Osadę założył kasztelan lwowski Andrzej Maksymilian Fredro w 1665 roku, sprowadzając oo. franciszkanów, do kościoła i klasztoru wzniesionego z drewna. Obecny murowany kościół pw. Znalezienia Krzyża Świętego wzniesiono jako murowany w latach 1770-1775. Kościół był kilkakrotnie niszczone i odbudowywany po pożarach w latach 1855 i 1862. Przy kościele wzniesiono klasztor, najpierw drewniany, a następnie murowany w 2 poł. XVIII wieku, a nadbudowa piętra powstała w latach 1834-1835. W wyniku pożaru w 1855 przeszedł gruntowny remont, a następnie został rozbudowany w latach 1906-1907. Ponownie spalony w 1955 roku, był odrestaurowany w 1959 roku. W bezpośrednim otoczeniu sanktuarium znajduje się dzwonnica, a nieopodal klasztoru wzniesiono jako obiekt murowany Stary Dom Pielgrzyma tzw. „Kamienica” na pocz. XX wieku. W tym samym czasie utworzono tu nowicjat. Z pewnością było tu gospodarstwo, gdyż znajduje się tu także stajnia z 1931 roku wpisana do rejestru zabytków pod numerem A – 1425 z dnia 25.10.2016 roku, która dziś już nie pełni swojej danej roli. Całość sanktuarium na wzgórzu została otoczona murowanym ogrodzeniem wzniesionym w k. XIX wieku i wraz z kutą żelazną bramą, jest obiektem chronionym prawem.

Obecnie kompleks ten stanowi sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej. Z powodu dużego podobieństwa architektury krajobrazu do ukształtowania wzgórz wokół Jerozolimy, usytuowano tu Kalwarię w jeszcze w XVII wieku. W następnych wiekach była

ona rozbudowywana wraz z zastąpieniem niektórych kapliczek drewnianych kaplicami murowanymi. Wszystkie kaplice i kapliczki podlegały stałym restauracjom i modernizacjom. Na wzgórzach znajduje się 43 kaplice w tym 38 murowanych i 5 drewnianych kaplic kalwaryjskich. Tworzą one stacje na następujących drózkach: Dróżki Męki Pańskiej, Dróżki Matki Bożej Bolesnej, Dróżki Pogrzebu i Wniebowstąpienia Najświętszej Maryi Panny. Ponadto – jest wyznaczona Dróżka św. Marii Magdaleny i Droga krzyżowa, która ma długość 1,6 km. Cały zespół kalwaryjski jest malowniczo rozrzucony po lasach i na stokach wzgórz, a także na drugim brzegu Wiaru. Cały zespół kaplic i kapliczek kalwaryjskich, obejmujący 22 kaplice i 20 kapliczek, wzniesionych w 1825-1875, jest wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod numerem A - 297 z dnia 08.12.1989 r. Jedna z kaplic, drewniana, pw. św. Marii Magdaleny została wzniesiona na szczycie wczesnośredniowiecznego grodziska, w otoczeniu okazów starodrzewia Puszczy Karpackiej.

Przy drodze do Sanktuarium św. Marii Magdaleny znajduje się Kaplica grobowa rodu Tyszkowskich z 1896 r., wraz z „Kaplicą Powołań” (utworzoną w 1906 r.). Całość tego założenia obwiedziona jest murowanym z cegły ogrodzeniem z kutymi żelaznymi przęsłami. To monumentalny obiekt sepulkralny jest wpisany do rejestru zabytków pod numerem A-1438 z dnia 6.02.2017 r. Do założenia przylega cmentarz powstały w poł. XIX wieku wpisany do rejestru zabytków A-377 na podstawie decyzji z dnia 19.09.1990 r. Nieopodal cmentarza, w kierunku na Paław znajduje się dawna plebania grecko-katolicka, którą na przełomie XIX i XX wieku wzniesiono jako budynek murowany na działce nr 446; obecnie jest to zabytek chroniony prawem wpis do rejestru pod numerem A-1426 decyzją z dnia 25.10.2016 r.]

Sanktuarium i wszystkie szlaki pątnicze są czynne i licznie odwiedzane cały rok, aczkolwiek szczególnie ożywają w Wielkim Tygodniu, podczas Misterium Męki Pańskiej oraz świąt: Matki Bożej Zielnej w dniach 11-15 sierpnia, Matki Boskiej Siewnej w dniu 8 września. Dodatkowe procesje są urządzone w dniach 2 maja i 2 sierpnia.

W drugim dziesięcioleciu XXI wieku w Kalwarii Paławskiej usytuowano upamiętniania, będące współczesną formą zbiorowej pamięci. W 2013 roku upamiętniono ofiary krwawych zbrodni OUN i UPA z lat 1939-1948 oraz żołnierzy, którzy poświęcili życie w obronie ludności cywilnej tutaj zamieszkałej. W rocznicę 350-lecia założenia Sanktuarium w Kalwarii Paławskiej, ufundowano pomnik odlany z brązu Papieża Jana Pawła II w 2018 r. Natomiast rocznicę 400-lecia urodzin Andrzeja Maksymiliana Fredry uczczono upamiętnieniem w formie brązowego popiersia na kamiennym postumencie. W 2022 roku odsłonięto tablicę poświęconą dwom policjantom: Jan Jurysta z Paławia i Edward Misiński z Nowosiółek. Obaj

funkcjonariusze Policji Państwowej zostali zamordowani przez NKWD w Kalininie i zostali pochowani w Miednoje.⁷⁹

f) Kłokowice

Wieś ulokowana jest w dolinie potoku Górny, który jest dopływem Wiaru. Otaczają ją wioski Gminy: od północy - Fredropol, od wschodu – Młodowice, od zachodu Aksmanice, zaś od południa- Sierakońce. W przeszłości była to wieś szlachecka, która w XV wieku należała do rodu Fredrów, a następnie do Mikołaja z Kłokowic. W 1589 r. położona była w Ziemi przemyskiej województwa ruskiego.⁸⁰ W okresie nowożytnym weszła w skład klucza kormanickiego, do którego należała aż do połowy XIX wieku kiedy to przeszła na własność Aleksandra hrabiego Krukowieckiego z Aksmanic, powstańca styczniowego. W 1860 r. odnotowano tu szkołę jednoklasową z etatowym nauczycielem.

W czasie I wojny część zabudowań wsi spłonęła, a następnie w dwudziestoleciu międzywojennym została odbudowana.

Parafia rzymskokatolicka znajdowała się w Niżankowicach (ob. na Ukrainie), zaś parafia greckokatolicka znajdowała się w miejscowej cerkwi i należała do dekanatu niżankowickiego diecezji przemyskiej. W latach 1856-1860 została wzniesiona z drewna nowa cerkiew greckokatolicka, parafialna pw. Opieki Matki Bożej, na miejscu starszej cerkwi, drewnianej. Fundatorem tej cerkwi był Aleksander hrabia Krukowiecki. Do parafii należały filialne cerkwie: w Aksmanicach, Berendowicach, Koniuszy i Sólcy, czyniąc z niej dużą parafię o liczbie wiernych ponad 1000.⁸¹ Po 1947 roku cerkiew była okolicznościowo użytkowana przez wyznawców rzymskokatolickich, wówczas też część wyposażenia została przeniesiona do Kormanic. W 1958 roku cerkiew została przejęta przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny i do dziś cerkiew należy do dekanatu Przemyśl diecezji przemysko-gorlickiej.⁸² Prawosławna cerkiew parafialna pw. Matki Bożej Orędowniczki, posiada cerkiew filialną w Młodowicach pw. św. Anny.⁸³ Cerkwie parafialna w Kłokowicach jest wpisana do rejestru zabytków pod numerem A – 877 (d. A – 373) decyzją w dniu 22 października 1990 roku.

Cerkiew była wielokrotnie remontowana, zarówno jej architektura, jak i wyposażenie ruchome poddawano konserwacji. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica z 2 poł. XIX wieku. W bezpośrednim otoczeniu cerkwi nie było cmentarza przycerkiewnego. Pomiędzy

⁷⁹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Kalwaria_Pac%C5%82awska [dostęp dnia 15.10.2025 r.]

⁸⁰ <https://pl.wikipedia.org/wiki/K%C5%82okowice> [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁸¹ http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_IV/188 [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁸² K.Zieliński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.I, s. 119

⁸³ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-263851> [dostęp dnia 17.10.2025]

cerkwią a dzwonnica, przy ogrodzeniu, w 1938 roku wniesiono krzyż upamiętniający jubileusz 950- lecia Chrztu Rusi.

We wsi zachowały się relikty dawnej drewnianej zabudowy wiejskiej o różnych konstrukcjach, w większości wpisanej do Gminnej Ewidencji Zabytków.

g) Kniażyce

Wieś położona nieopodal Fredrośla, przy szosie do Przemyśla. Integralną część wsi tworzą: Kolonia Kniażycka i Leśniczówka. Przez obszar wsi płynie mały potok Malinowiec, stanowiący dopływ Wiaru.⁸⁴ W jego dorzeczu rozłożona była dawna zabudowa wsi, dziś nie istniejąca. Historyczna nazwa wsi brzmiała - *Polesie*. Do nazwy tej wrócono w latach 1977-1981; po tym okresie przywrócono tradycyjną nazwę: Kniażyce.

Najstarsze informacje o wsi pochodzą z późnego średniowiecza. W 2 poł. XV wieku drogą małżeństwa wieś przeszła na własność protoplastów rodu Bolestraszyckich. W czasach nowożytnych była własnością królewską, świadczącą usługi na rzecz grodu przemyskiego jako osada służebna.⁸⁵ W 2 poł. XVII wieku stanowiła własność Krzysztofa T. Drohojowskiego, zaś w początku XVIII wieku stała się własnością Wolskich.⁸⁶ Po rozbiorach została sprzedana, przechodząc w prywatne ręce.

W XIX wieku wieś należała do parafii rzymskokatolickiej w Niżankowicach, zaś greckokatolickiej - w Grochowcach.⁸⁷ W czasach I wojny zabudowa wsi przestała istnieć. Całe budownictwo wioski, za wyjątkiem dwóch domów, zostało zniszczone podczas oczyszczania przedpola Twierdzy Przemyśl w 1915 roku, w ramach przygotowań do obrony przed armią rosyjską. Z tego powodu uległy likwidacji także dwie cerkwie: dziewiętnastowieczna filialna cerkiew greckokatolicka pw. św. Proroka Ilji⁸⁸. Prawdopodobnie była tu także świątynia wyznawców kościoła metodystycznego, których niewielka społeczność mieszkała w Kniażycach.⁸⁹ W 1915 roku zniszczono także nową, murowaną cerkiew greckokatolicką, wystawioną w pocz. XX w.

W dwudziestoleciu międzywojennym Kniażyce stanowiły własność rodu Pawlikowskich, najpierw Jana Gwalberta Pawlikowskiego, a następnie jego syna, Jana Gwalberta Henryka, brata Michała Pawlikowskiego.⁹⁰ W latach 20.XX wieku Jan Gwalbert Henryk Pawlikowski -

⁸⁴ http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_IV/196 [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁸⁵ S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s.203.

⁸⁶ <http://spkniazyce.edu.pl/historia/> [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁸⁷ http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_IV/196 [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁸⁸ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.I, s. 120

⁸⁹ <http://spkniazyce.edu.pl/historia/> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

⁹⁰ <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/haslo/3475/pawlikowski-michal> [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

wg projektu Michała Pawlikowskiego - wznosił dla siebie i swojej żony Walerii dwór w Książcach, wybudowany w lesie za wsią, który został prawie doszczętnie zniszczony w czasie radzieckiej okupacji.⁹¹ W latach sześćdziesiątych rozebrano nawet jego fundamenty. W literaturze powyższy dwór nazywany jest często „willą”. Natomiast istnieje wzniesiony przez Michała Pawlikowskiego w latach 1924-25 drewniany kościół, z przeznaczeniem dla osadników z Rzeszowszczyzny. *„Drewniany ten kościół powstał głównie dzięki podarowaniu działki pod budowę przez właściciela majątku, Jana Gwalberta Henryka Pawlikowskiego, w którego imieniu występował Michał. W okolicach Przemyśla był to jedyny kościół w stylu zakopiańskim, zbudowany przez górali z Podhala. Nosi wezwanie Najświętszej Marii Panny, do którego odnosi się obraz Leli Pawlikowskiej (1927 r.)”*.⁹² Kościół poświęcono w 1929 roku. W otoczeniu kościoła znajduje się nie ogrodzony cmentarz, posiadający część starą i nową. Ludność ukraińska stanowiąca przed 1939 rokiem 2/3 wsi, została wysiedlona po II wojnie światowej (1946-1947).⁹³ Wg innych danych, po II wojnie – wysiedlono tylko 2 rodziny.⁹⁴

Po przeciwnej stronie drogi powstał nowy, murowany kościół w XXI wieku.⁹⁵ We wsi powstała nowa zabudowa.

h) Kormanice/Fredropol

Jest to duża wieś położona w dolinie małego potoku pod nazwą Kormanica, stanowiącego dopływ potoku Malinowiec, dopływu Wiaru. Osadnictwo tutejsze ma prastare korzenie, sięgające młodszej epoki kamiennej. Ukształtowanie terenu służy zarówno gospodarowaniu, dobrym warunkom życiowym z dostępem do wody, jak i posiadało walory dla obronności dla mieszkańców wsi. W części półn.-zachodniej obszaru wioski znajduje się las Kruhel, zaś w części południowej, na granicy z Koniuszą, wznosi się Szybenica 9 (do ok. 500 m). Natomiast na granicy z Berendowicami – widnieje Łysa Góra o wzniesieniach do 460 m. Wszystko to powoduje, że naturalne warunki podnosiły walory obronności. Natomiast wschodnia część obszaru wsi jest niższa i zajmują ją pastwiska, łąki i pola gospodarstw. Zabudowania wiejskie ulokowane są w dolinie potoku, od której na półn.-zachód znajduje się Leśniczówka, zaś na półd.-zachód- grupa dawnych domów zwanych „Żupa”. Do czasów zaborów istniała tu warzelnia

⁹¹ M.Trojanowska, *Lela Pawlikowska, Życie i twórczość Anieli z Wolskich Pawlikowskiej (1901-1980)*, Przemyśl 2011, s. 235, przypis 116.

⁹² M.Trojanowska, *Lela Pawlikowska, Życie i twórczość Anieli z Wolskich Pawlikowskiej (1901-1980)*, Przemyśl 2011, s. 105-106.

⁹³ S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s.203.

⁹⁴ <http://spkniazyce.edu.pl/historia/> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

⁹⁵ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.I, s. 120

solii, która została zlikwidowana w 1773 roku. Tygodniowy limit produkcji warzonej soli wynosił 90 beczek, co stanowiło ważny dochód i istotne zajęcie miejscowej ludności. Drugim źródłem utrzymania było tkactwo grubego płótna używanego na wiejskie sukmany, które musiało być powszechnym rzemiosłem z racji utworzenia nazwy wsi „Kormanice” i jej utrzymywania się przez stulecia.⁹⁶

Pierwszym właścicielem, którego wymieniono w związku z Kormanicami był Franciszek Grochowski, podkomorzy przemyski. W 1427 roku była to własność Grochowskich. Jak podaje Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego – dało to początek rodu Kormanickich herbu Junosza.⁹⁷ Siedziba w Kormanicach zapoczątkowała Klucz kormanicki, który dość szybko powiększał się. W latach 1501-1503 Stanisław i Rafał Kormaniccy przejęli Klucz rybotycki za niespłacone pożyczki Rybotyckich, które przeszły w długi. Zatem wzmianki o rodzie Kormanickich sięgają XV wieku, a obecny zamek (w trwałej ruinie) prawdopodobnie stoi na miejscu ich dawnej siedziby. Następnie drogą małżeństwa całość jako posag przeszła do rodu Fredrów w 1507 roku.⁹⁸ Andrzej Maksymilian Fredro - kasztelan lwowski od 1654, wojewoda podolski od 1676 - zlecił przebudowę istniejącego dworu na zamek, a w planach miał wydzielanie miasta Fredropol. Miasteczko Fredropol uzyskało lokację około 1720 roku, zaś zdegradowane zostało jeszcze przed 1880 rokiem.⁹⁹ Choć to Andrzejowi Maksymilianowi Fredro przypisuje się powstanie, budowę i przebudowę zamku, to w rzeczywistości jest to dzieło jego braci, Jana i Andrzeja. Ruiny zamku z 4 ćw. XVI w. (?) wybudowanego przez rodzinę Fredrów jako założenia czteroskrzydłowego z bastcjami na rogach, otoczonego ziemnymi fortyfikacjami z fosą, są obecnie zachowane w formie jedynie części skrzydła zachodniego z dużą bastcją o promieniu 5 m. Pozostałe skrzydła tworzył jedynie mur obwodowy.¹⁰⁰

Kolejnymi właścicielami wsi byli: Stanisław Rupniewski, Podolscy oraz Skarbek-Michałowscy. Na początku XIX wieku majątek znalazł się w rękach rodu Duninów Borkowskich za sprawą małżeństwa Rozalii Izabeli Skarbek-Michałowskiej z mineralogiem Stanisławem hr. Janem Borkowskim, którzy wybudowali tu pałac. Zamek oraz pałac popadły w ruinę podczas działań wojennych I wojny światowej.

Ruiny zamku są typowym "dobrem kultury", zabytku o wyjątkowej wartości historycznej z unikalnym rodowodem jego pierwotnego właściciela, którym był Andrzej Maksymilian

⁹⁶ http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_IV/403 [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁹⁷ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kormanice> [dostęp dnia 17.10.2025 r.]

⁹⁸ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s.206.

⁹⁹ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Fredropol> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

¹⁰⁰ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/fredropol-ruiny-zamku> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

Fredro. Zostały wpisane do rejestru zabytków nieruchomych pod numerem rej.: A-135 decyzją z dnia 12.02.1986 roku.¹⁰¹

Kolejnym ważnym kompleksem w Kormanicach jest b. greckokatolicka cerkiew pw. Soboru NMP, zaś obecnie świątynia jest użytkowana jako parafialny kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP.¹⁰² Wzniesiona została w latach: 1923-1926 na wzniesieniu, z dominującą kopułą i wyrazista bryłą drewnianej świątyni, obok której usytuowana jest dzwonnica. Cerkiew została zbudowana na miejscu starszej świątyni greckokatolickiej w 1777 roku. Była to cerkiew parafialna dekanatu niżankowickiego i miała swoje cerkwie filialne: w Darowicach, Fredropolu, Kupiatyczach i Młodowicach.¹⁰³

Dawna cerkiew należy do obiektów, których forma kształtowała się w wyniku świadomych poszukiwań stylistycznych, ukierunkowanych na wypracowanie form tzw. „stylu narodowego”, ważnego dla patriotyzmu i poczucia narodowości ukraińskiej. Tworząc zespół cerkiewny wraz z dzwonnica należy do grupy zabytków dość licznie występujących w regionie, typowych dla przełomu wieków XIX i XX. Obiekt jest wpisany do rejestru zabytków nieruchomych pod numerem A-222 decyzją z dnia 26.06.2007 r.

Nowo odbudowanymi formami architektonicznymi jest usłana droga do cerkwi na wzniesieniu Zjawlinja – odbudowano tu kapliczkę nad źródłem, nad cudownym kamieniem ustawiono ołtarz i metalowy krzyż. Odwiedzanie sanktuarium i wznowiony kult na górze Zjawlinja datuje się od 1995 roku.

W Kormanicach znajdują się trzy kapliczki.

Pierwsza, najstarsza, pod wezwaniem św. Jana Nepomucena jest usytuowana przy drodze do zamku w Kormanicach. Jest to późnobarokowa, murowana kapliczka z ponadnaturalnych rozmiarów figurą św. Jana Nepomucena, powstała ok. 1744 roku. Figura świętego wyrzeźbiona jest w piaskowcu, polichromowana.

Dwie pozostałe kapliczki znajdują się na trasie pielgrzymkowej prowadzącej do Sanktuarium Kalwarii Pałacowskiej. Jedna jest murowana, a druga drewniana nad źródłem. Obie znajdują się w Ewidencji Wojewódzkiej.

¹⁰⁴ G. Stojak (red.+zespół), *Katalog zabytków nieruchomych Województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2011, s. 99.

¹⁰² <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-245202> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

¹⁰³ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.I, s. 126

i) Koniuszki

Wioska zwana dawniej: Koniuchy, jest usytuowana w sąsiedztwie Darowic. Była już znana w dojrzałym średniowieczu i stanowiła własność królewską. Mieszkańcy wioski pracowali przy hodowli koni, skąd zapewne wzięła się nazwa miejscowości. Osada okresowo była w rękach prywatnych, mimo to do końca epoki nowożytnej była królewszczyzną. Wg przekazów – mieszkała tu szlachta zagrodowa.¹⁰⁴

W 1921 roku wzniesiono drewnianą cerkiew, która była usytuowana w dość eksponowanym miejscu, na miejscu starszej pochodzącej z 1830 roku, zniszczonej podczas działań w czasie I wojny światowej.¹⁰⁵ Założona była na planie krzyża łacińskiego, a na skrzyżowaniu naw miała wyrazistą kopułę na wysokim tamburze, zwieńczoną latarnią z krzyżem. W niewielkiej odległości od wejścia do cerkwi wzniesiona była niewysoka dzwonnica jako budowla drewniana w konstrukcji słupowej i dachem brogowym. Cerkiew ta została rozebrana po 1956 roku. Świątynia niszczała z powodu braku wiernych, którzy zostali wysiedleni na Ukrainę. Obecnie wioska składa się z kilkunastu domów.

j) Kupiatyczne

Wieś usytuowana jest w bliskiej odległości od takich miejsc jak Koniuszki, Darowice, Młodowice czy Fredropol. Położona jest w dolinie potoku Glinnik, pomiędzy pofałdowanym krajobrazem wsi. Była to wieś prywatna, w której istniał folwark z młynem i stawami. Najstarsze dzieje miejscowości sięgają późnego średniowiecza.¹⁰⁶

W 1930 roku wzniesiono tu murowaną cerkiew greckokatolicką pod wezwaniem św. Dymitra, która została zniszczona po II wojnie. Jedynym świadkiem wiernych obrządku greckokatolickiego jest obecność drewnianej dzwonnicy z XIX wieku, cmentarz ze starszymi grobami pośród współczesnych nagrobków i miejscem po cerkwi, w dodatku nieoznaczonym. Na terenie podworskiego parku znajdują się jeszcze okazy starych drzew, resztki zdziczałego parku z zachowanymi alejami grabowymi, które powinny być objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Pośród drzewostanu znajdują się współczesne budynki szkolne i tzw. Dom Nauczyciela z 3 ćw. XX wieku. W XX wieku była jeszcze partia przyziemia z podworską piwnicą, po której dziś już nic nie zostało.¹⁰⁷

¹⁰⁴ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s.204 -205.

¹⁰⁵ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.II, s. 179

¹⁰⁶ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie*, Pruszków – Olszanica 1997, s.219.

¹⁰⁷ Badania własne.

Wieś Kupiatycze została zasiedlona częściowo przez górali podhalańskich z wiosek tj.: Maruszyny Bańskiej i Skrzypnego.¹⁰⁸ Zajmowali się tutaj wypasem owiec na łagodnie opadających wzgórzach ku dolinie potoku, w której rozlokowane są zabudowania wiejskie.

k) Makowa (z Leszczynami, Sopotnikiem i Paportnem)

Wieś o społeczeństwie zróżnicowanym narodowościowo, co skutkowało bogactwem dziedzictwa kulturowego i różnorodnością wyznaniową.

Za czasów polskich wieś należała do starostwa przemyskiego, wchodząc w skład dobromilskich dóbr koronnych województwa lwowskiego. Na kartach dziejów wspominana jest już w późnym średniowieczu, gdy 1464 w roku, podkomorzy i starosta przemyski Mikołaj z Koniecpola zatwierdził wójtostwo we wsi Makowa dla Eliasza Wołocha.¹⁰⁹

Duży wpływ na jej dalsze dzieje narodowościowego i wyznaniowego zróżnicowania miała kolonizacja józefińska, która została przeprowadzona w 1783 roku. Wówczas na terenie wsi utworzono tzw. Kolonię, osiedlając dużą grupę ludności niemieckiej wyznania ewangelickiego. Stanowili oni znaczący odsetek mieszkańców osiedlonych w części wsi zwanej Makowa-Kolonia lub Hohberg (niem.). Jeszcze większą grupą od napływowej ludności niemieckiej stanowiła zwarta grupa Rusinów, czyli miejscowi mieszkańcy wyznania greckokatolickiego. W końcu okresu nowożytnego polscy mieszkańcy w Makowej wyznania rzymskokatolickiego stanowiła niewielką grupę, tak samo jak społeczność żydowska. Rusini, Polacy i Żydzi tworzyli Makową Rustykalną. Tym samym sprowadzenie kolonistów niemieckich spowodowało znaczące zmniejszenie roli ludności rusińskiej w lokalnej społeczności nad Wiarem. Makowa weszła do austriackich dóbr kameralnych, stanowiących głównie nieruchomości (np. lasy, folwarki, ziemia), które wcześniej stanowiły królewszczyzny lub należały do zlikwidowanych klasztorów, a następnie zostały przejęte przez władze państwa austriackiego.

Sytuacja taka utrzymywała się także w dwudziestoleciu międzywojennym i cały czas miała swoje przełożenie na dziedzictwo kulturowe w regionie.

W 1783 roku funkcjonował tu zbór ewangelicko- augsburski będący filią z Bandrowa. Był to budynek murowany, w późniejszych latach nieopodal założono szkołę, a także odrębny cmentarz, którego kilkanaście kamiennych nagrobków zostało odnowionych w pocz. XXI w. staraniem Stowarzyszenia „Magurycz”.

W 1878 roku, po drugiej stronie Wiaru za mostkiem, wzniesiono z drewna zespół cerkwi parafialnej przez społeczność greckokatolicką, na miejscu starszego założenia o czym świadczy

¹⁰⁸ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kupiatycze> [dostęp z dnia 18.10.2025 r.]

¹⁰⁹ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Makowa> [dostęp dnia 19.10.2025 r.]

dzwonnica. Zespół powstały w 3 ćw. XIX wieku, składał się z drewnianej cerkwi pw. św. Jana Chrzciciela i drewniano-murowanej dzwonnicy.¹¹⁰ Cerkiew założona była na planie krzyża greckiego, z monumentalną, wyniosłą kopułą z latarnią na skrzyżowaniu naw; reprezentowała ówczesne tendencje stylistyczne i dążenia do wypracowania tzw. ukraińskiego stylu narodowego. Dzwonnica była założona na planie kwadratu, z masywną, wysoką dolną częścią murowaną z kamienia i otynkowaną oraz część górną, węższą, zbudowaną z drewna o konstrukcji słupowej z dachem brogowym, krytym gontem. Dolna część dzwonnicy miała charakter użytkowy, posiadała drzwi wejściowe i okna w ścianach, co sugeruje możliwość odprawiania dodatkowych mszy w jej wnętrzu.¹¹¹ Górna część dzwonnicy przeznaczona była na dzwon. Kształt, forma i architektura dzwonnicy sugerują, że pochodzi ona z XVII wieku i jest świadectwem istnienia tu wcześniejszych zespołów cerkiewnych. Obecnie zespół cerkiewny nie istnieje, został rozebrany w 1968 roku, a relikty fundamentów są jeszcze obecne za Wiarem.¹¹²

Mieszkańcy wyznania rzymskokatolickiego należeli do parafii w Kalwarii Paclawskiej, a cmentarz dzielili ze społecznością rusińską.

Społeczność Makowej była zorganizowana przemysłowo, m.in.: w latach 80. XIX w. funkcjonował tu tartak z napędem wodnym.

W 1939 roku wieś znalazła się na terenach okupowanych przez ZSRR, co spowodowało nieodwracalne zmiany w społeczności Makowej. Jako pierwsi opuścili Makową osiedleni tutaj Niemcy, którzy wyjechali zabierając swój dobytek. Pozostały po nich zbór zburzono, a kamienne lub murowane z cegły budynki ulegały systematycznemu niszczeniu, tak samo jak zdewastowany cmentarz położony na zboczu wzgórza w Makowej – Kolonii.¹¹³

Wiosną 1942 r. hitlerowcy z przemyskiego oddziału Einsatzgruppe dopuścili się tu mordów na Żydach, zarówno tych, którzy mieszkali w Makowej jak i przywiezionych tu z Żydów z Rybotycz w lipcu 1942 r. Łącznie 26 ofiar społeczności żydowskiej zginęło i zostało pochowanych w miejscu egzekucji.¹¹⁴

Społeczność polska w większości zginęła z rąk nacjonalistów OUN-UPA, którzy spalili ich dobytek i wszystkie gospodarstwa.¹¹⁵

¹¹⁰ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.II, s. 185

¹¹¹ J.Kurek, *Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*, Kraków 2013, s. 156

¹¹² S.Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 290

¹¹³ Badania własne.

¹¹⁴ <https://archive.is/20121221083729/http://www.sztetl.org.pl/pl/article/makowa/5,historia/#selection-555.1-559.59> [dostęp dnia 19.10.2025 r.]

¹¹⁵ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Makowa> [dostęp dnia 19.10.2025 r.]

Natomiast większość mieszkańców należących do rusińskiej społeczności wywieziono na Ukrainę w 1946 roku. Bezpowrotnie.

l) Leszczyny

Była to wieś królewska starostwa przemyskiego i jest wymieniona w lustracji z 1565 roku, jako osada założona niewiele wcześniej. Wzdłuż jej granicy płynie potok Sopotnik stanowiący dopływ Wiaru. W dolinie potoku wzniesiono zabudowania wiejskie.¹¹⁶

We wsi została wzniesiona drewniana, jednoprzestrzenna cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja, która została zbudowana w 1886 roku na miejscu wcześniejszej, powstałej w 1816 roku.¹¹⁷ Cerkiew odznaczała się cechami typowymi dla cerkiewnego budownictwa ludowego utrzymanego w duchu klasycystycznym z wyraźnymi cechami latynizacji.¹¹⁸

Po przeprowadzeniu wysiedlenia ludności rusińskiej w 1947 roku, cerkiew została zamieniona na magazyn dla PGR-u, po czym zdewastowana. Rozkradziono także wyposażenie, a jedynym świadkiem dawnego ruchomego dziedzictwa kulturowego jest przycerkiewny cmentarz z nielicznymi zachowanymi nagrobkami ukraińskimi. Do 1982 roku obok cerkwi stała drewniana dzwonnica, której data budowy nie jest znana i być może należała do wcześniejszej cerkwi z 1816 roku (?).¹¹⁹ Faktem jest, że została zaniedbana po II wojnie światowej i uległa zawaleniu w 1982 roku. Dzwonnica była konstrukcji szkieletowo-słupowej, z dachem brogowym pokrytym gontem.¹²⁰

Cerkiew użytkowana jest obecnie jako kościół filialny parafii w Kalwarii Pałacowskiej. Administracyjnie wieś należy do sołectwa w Makowej wraz z Paportnem - Spopotnikiem.

Paportno-Sopotnik

Paportno

Wieś, która dziś nie istnieje. Położona w dolinie na południe od Kalwarii Pałacowskiej, przy niebieskim szlaku prowadzącym na Suchy Obycz.

Dawna wieś była własnością rodu Herburtów, sięgającą swymi dziejami późnego średniowiecza. Za czasów Rzeczypospolitej wieś należała do dóbr koronnych do klucza dobromilskiego i była położona w ziemi przemyskiej województwa ruskiego.¹²¹ W XIX wieku

¹¹⁶ http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_V/175 [dostęp dnia 19.10.2025 r.]

¹¹⁷ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.I, s. 155

¹¹⁸ Badania własne.

¹¹⁹ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.II, s. 182

¹²⁰ J. Kurek, *Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*, Kraków 2013, s. 155.

¹²¹ http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_VII/849 [dostęp dnia 19.10.2025 r.]

był to majątek rządu austriackiego, a w okresie dwudziestolecia międzywojennego – był własnością rządu RP. Po II wojnie wieś została włączona do ZSRR do rejonu dobromilskiego. W związku z korektą granic przeprowadzoną między Polską a ZSRR w 1948 roku, wieś częściowo włączono do terytorium Polski.¹²²

W wyniku reform administracyjnych po II wojnie światowej, Paportno podlegało wielu zmianom, m.in. do końca 1960 roku leżało na terenie „państwa arłamowskiego”. Ostatecznie, od 1973 roku wchodzi w skład Gminy Fredropol i należy do sołectwa Makowa.¹²³

Wieś zachowała się w niewielu śladach. Dziedzictwo kulturowe stanowi dziś cerkwisko po greckokatolickiej cerkwi pw. Zaśnięcia Bogurodzicy i cmentarz w Paportnie. Cerkiew była zbudowana w 1888 roku jako budowla dwudzielna, złożona z sanktuarium zamkniętego ścianą prostą i przylegającą do nawy, zaś wewnątrz świątyni miało wydzielony z nawy babiniec. Cerkiew była założona na planie wydłużonego prostokąta. Trójkopułowa. Nad nawą usytuowano szeroką lecz niewysoką kopułę na bębnie bez okiem, zwieńczoną latarnią. Nad babiniec i sanktuarium osadzono niewielkie cebulaste kopuły. Po II wojnie światowej cerkiew została zamieniona na magazyn, po czym zawaliła się w l.70.XX wieku.¹²⁴

Stosunkowo dobrze zachowany jest cmentarz w Paportnie.

m) Młodowice

Wieś położona nad potokiem: Górny, będącym dopływem Wiaru. W dolinie rozwinięto osadnictwo i ulokowano zabudowania wiejskie. Wieś była wymieniona w 1462 roku jako własność Jerzego Działoszy, zaś w następnym stuleciu wchodziła w skład Klucza kormanickiego. Była to wieś szlachecka rodu Fredrów, od którego wzięła nazwę jedna z rodzin, przyjmując nazwisko: Młodowscy.¹²⁵

W 1885 roku, wg informacji zawartych w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego” wymieniono parafię rzymskokatolicką w Niżankowicach wskazaną dla opieki duszpasterskiej nielicznej społeczności rzymskokatolickiej. Istniejąca wówczas we wsi cerkiew greckokatolicka pw. Niepokalanego Poczęcia NMP była filią parafii w Kormanicach.¹²⁶ Tutejsza cerkiew została wzniesiona z drewna w 1923 roku, na miejscu starszej, także drewnianej. Z czasu budowy cerkwi pochodzi także dzwonnica, którą założono na planie ośmiokąta. Jest budowlą oryginalną, jedyna na Podkarpaciu, która charakteryzuje się formami

¹²² S.Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 310

¹²³ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Paportno-Sopotnik> [dostęp dnia 19.10.2025 r.]

¹²⁴ K. Zieliński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.II, s. 191

¹²⁵ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 296.

¹²⁶ http://dir.icm.edu.pl/Slownik_geograficzny/Tom_VI/535 [dostęp dnia 22.10.2025 r.]

modernistycznymi zastosowanymi w architekturze zespołu sakralnego. Po II wojnie światowej, w związku z wysiedleniami mieszkańców na Ukrainę i Ziemię Odzyskane, cerkiew została pozbawiona wiernych i opustoszała.¹²⁷ Od 1956 roku, zgodnie ze staraniem powracających mieszkańców wsi, świątynia została przeznaczona dla wiernych prawosławnych i stanowi filię cerkwi w Kłokowicach. Obecnie jest to filialna cerkiew pw. św. Anny.¹²⁸ Cerkiew jest budowlą zrębową, trójdzielną z kopułą nad nawą i prezentuje konstrukcję, która jest kontynuacją tradycji drewnianej architektury cerkiewnej na tym terenie. Z tego tytułu architektura wsi umieszczona jest na szlaku architektury drewnianej województwa podkarpackiego. Wzbogaca ją tradycyjne budownictwo drewniane w tradycyjnej konstrukcji m.in.: przysłupowej, sumikowo-łątkowej, która zachowała się wśród zabudowy wsi pomiędzy nowymi domami.¹²⁹ Zarówno zabudowa starsza jak i nowsza kultywuje elementy wystroju, dziedzictwo kulturowe i tradycje dawnych Rusinów, gdyż społeczność ukraińska stanowi większość mieszkańców Kłokowic j Młodowic.

Cerkiew w Młodowicach przez szereg lat podlegała licznym pracom remontowo-konserwatorskim w latach 2007-2010, m.in.: prowadzono roboty dekarские przy dachu, remontowano więźbę dachową, prowadzono szereg prac przy fundamentach wraz z izolacją i odwodnieniem. Ponadto- pracom konserwatorskim poddano także zabytki ruchome: Ikonę „Pantokrator” z 1 ćw. XVII w., a także Obraz św. Mikołaja z XIX/XX wieków.¹³⁰ W latach 2011-2014 wykonano prace remontowe przy dzwonnicy wraz z impregnacją elementów drewnianych przy całym zespole cerkiewnym. Ponadto- przeprowadzono pełną konserwację ikonostasu, który został przywieziony tutaj z Huwnik. Konserwacji poddano także 2 feretrony, tabernakulum oraz ikonę św. Mikołaja z XVIII w.¹³¹

W latach 1977–1981 nadano wsi nazwę Walterów, która nie przyjęła się i powrócono do tradycyjnej nazwy.

n) Młodowice Osiedle

Młodowice Osiedle - dawniej: Kupiatyczne, majątek Borkowskich w XIX w. - zachowały półtorahektarowy park krajobrazowy z dojazdową aleją lipowo-jasionową oraz centralnie usytuowaną rządcówką, w formie dworku na wysokiej podmurówce w typie willi podmiejskiej,

¹²⁷ <https://pl.wikipedia.org/wiki/M%C5%82odowice> [dostęp dnia 22.10.2025 r.]

¹²⁸ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-282410> [dostęp dnia 22.10. 2025 r.]

¹²⁹ J. Sołek (red.), *Szlak architektury drewnianej. Podkarpackie*. Rzeszów 2012.

¹³⁰ G. Stojak (red.) + zespół, *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010*, „Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski” T.III Cz. II, Przemyśl 2011, s. 69-70

¹³⁵ B. Kot (red.) + zespół, *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2011-2014*, „Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski” T.IV Cz. I, Przemyśl 2016 s. 267-269

którą wzniesiono w 1905 roku.¹³² Rządówka została zbudowana przez przemyskiego przedsiębiorcę Michała Bystrzyckiego. Było to miejsce znane, odwiedzane przez ludzi sztuki i literatury, m.in.: bywała tu Maria Pawlikowska-Jasnorzewska. Dworek nie ucierpiał w czasie II wojny światowej, natomiast uległ zniszczeniu drzewostan, który dziś stanowi jedynie pozostałości dawnego parku. W czasach powojennych były tu biura PGR-u, później również przedszkole wiejskie, co nie przysporzyło dbałości ani odtworzeniu nasadzeń parkowych.

Dworek wraz z aleją dojazdową i otoczeniem został wyremontowany przez nowych właścicieli w latach 90. XX wieku. Obecnie jest wystawiony na sprzedaż od 2020 roku.¹³³

Całość założenia wraz z rządówką wpisany jest do rejestru zabytków pod numerem A – 1673 z dn. 14.10.1993 r. (d. A – 639).¹³⁴

o) Nowe Sady

Jest to obecna nazwa dawnej wsi Hujsko, założonej na prawie ruskim. Wieś położona nad Wiarem, a najstarsze dokumenty, w których wieś była wzmiankowana pochodzą z 1444 roku, gdzie była „wymieniana pod nazwą Oszko jako należącą do królewskich starostwa przemyskiego”.¹³⁵ W 1510 roku wzmiankowano tu parafię prawosławną. Zmiany nastąpiły po 1772 roku, gdy wieś weszła do austriackich dóbr kameralnych. Utrzymywano się tu m.in.: z warzelnictwa soli pochodzącej ze studni solankowych, które zostały zlikwidowane przez Austriaków w 1788 r.¹³⁶ W tym czasie osadzono tu kolonistów niemieckich, tym samym tworząc w północnej części wsi osadę Falkenberg. Po II wojnie wieś weszła w skład rejonu dobromilskiego, a po korekcie granic w 1948 roku wieś została ponownie włączona do Polski.¹³⁷ W 1957 roku zmieniono nazwę wsi na Nowe Sady i włączono Falkenberg do wsi.

Na wysokim wyniesieniu terenu, które stanowi końcowy element grzbietu biegnącego od Paławia, usytuowano dawny greckokatolicki zespół cerkiewny. Cerkiew obronna pw. św. Jerzego Męczennika została wzniesiona jako murowana w 1655 roku, co potwierdza dokument króla Jana Kazimierza, nadający uposażenie cerkwi. Świątynia została usytuowana pośrodku dawnego, wczesnośredniowiecznego grodziska, datowanego na IX-XI wiek. Architektura cerkwi barokowej posiada zachowane strzelnice przystosowane do ręcznej broni palnej,

¹³² J. Piórecki, *Ogrody i parki dworskie województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2008, s. 14, 193

¹³³ <https://polskiodkrywanie.pl/mlodowice-osiedle/> [dostęp dnia 22.10.2025 r.]

¹³⁴ G. Stojak (red.) + zespół, *Katalog zabytków nieruchomych województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2011, s. 100.

¹³⁵ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Proszków 2007, s. 220

¹³⁶ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Proszków-Olszanica 1997, s. 192

¹³⁷ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Nowe_Sady_\(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Nowe_Sady_(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie)) [dostęp dnia 24.10.2025 r.]

pochodzące z czasu jej budowy w poł. XVII wieku. Mniej więcej w 200 lat później cerkiew została przebudowana w duchu wymogów wzorników austriackich. W 1836 r. dodano do jej bryły wieżę usytuowaną przy wejściu. W 1930 roku przeprowadzono jej remont.¹³⁸ Cerkiew nie była użytkowana w latach 1947-1989, została wówczas zdewastowana, rozgrabiono jej wyposażenie i nie odnawiano. W latach 1992-1994 cerkiew została poddana niezbędnym remontom w celu przywrócenia jej do kultu. Obecnie jest użytkowana przez wiernych obrządku greckokatolickiego, odbywają się tu odpusty w dniu 15 sierpnia z udziałem diecezjalnych władz cerkiewnych oraz księży z Polski i Ukrainy. Nie przekłada się to jednak na uporządkowanie terenu i istniejących tu zabytków małej architektury.¹³⁹

Otoczenie cerkwi stanowi dawny cmentarz, złożony w części południowej i południowo-zachodniej ze starych nagrobków dawnego przycerkiewnego cmentarza oraz w niewielkiej części nekropolii po stronie południowo-wschodniej założonego współczesnego cmentarza przeznaczonego dla mieszkańców wsi Nowe Sady.

W otoczeniu są częściowo zachowane ziemne fortyfikacje bastejowe, istniejące w otoczeniu starodrzewu, przy drodze prowadzącej wąwozem z obecnej wsi oraz dawny majdan, kilkanaście metrów za prezbiterium cerkwi. Od strony wsi w kierunku: zachodnim, północnym i wschodnim, teren został ufortyfikowany, a jego wyniesienie sięga ok. 10 m wysokości. Na północno-wschodnim bastionie wzniesiono architektoniczny monument nie posiadający napisów jako kamienny obelisk z umieszczonym na nim krzyżem łacińskim. Od strony południowej, gdzie biegnie grzbiet, uformowany majdan wzmocniono wałem ziemnym o wysokości znacznie niższej niż ufortyfikowany teren. Wysokość wału, stanowiącego osłonięcie majdanu wynosi ok. 5 m. Przypuszcza się, że został od majdanu oddzielony przekopem, zapewne obecnie częściowo zasypanym, zarośniętym, wymagającym oczyszczenia oraz przeprowadzenia szczegółowych, specjalistycznych badań archeologiczno-architektonicznych.

Cały zespół cerkiewny wymaga kapitalnego remontu konserwatorskiego, poprzedzonego badaniami archeologicznymi, architektonicznymi i analizami urbanistycznymi.

Interesującym i mało znanym zabytkiem techniki jest młyn wodny w Nowych Sadach. Jest to konstrukcja murowano-drewniana, zbudowana w 2 poł. XIX wieku i przełomu XIX/XX wieków. Wielką wartością młyna jest posiadanie kompletnie zachowanych urządzeń młyńskich.¹⁴⁰ Od kilkudziesięciu lat właściciele młyna dysponują silnikiem na olej napędowy

¹³⁸ K. Szuwarowski, Z. Wołczyk-Nestorow, M. Wołek, H. Wójcik, *Spis zabytków architektury i budownictwa województwa przemyskiego*, Przemysł 1984, s. 11

¹³⁹ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Proszków 2007, s. 221-222.

¹⁴⁰ G. Stojak (red.) + zespół, *Katalog zabytków nieruchomych województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2011, s. 100

oraz turbiną, który zapewnia zapas mocy w przypadku małego poziomu wody w Wiarze. Młyn wodny jest nieczynny od 1997 roku.¹⁴¹ Obecnie od wielu lat trwają prace modernizacyjne, które mają przywrócić jego sprawność i doprowadzić do uruchomienia młyna. Przeprowadzono remont fundamentów i architektury młyna, a także maszynowni i turbiny wodnej.¹⁴² Kontynuacją tych prac był kompleksowy remont więźby dachowej wraz z pokryciem dachu.¹⁴³

p) Nowosiółki Dydyńskie

Tereny w bezpośrednim otoczeniu wsi Nowosiółki Dydyńskie charakteryzowały się dogodnymi warunkami dla życia społeczności i jej obronności. Badania archeologiczne potwierdziły, że były zamieszkałe od wczesnego średniowiecza. Na wzgórzu nad wsią są ślady wczesnośredniowiecznego grodziska (VIII–XII w.), w postaci fragmentów wałów o funkcji obronnej. Pierwotnie grodzisko odznaczało się trzema pierścieniami wałów w otoczeniu puszczy Karpackiej. W późniejszych czasach na najwyższym wzniesieniu posadowiona została drewniana kapliczka zwana Pustelnią św. Marii Magdaleny.¹⁴⁴

Wieś Nowosiółki Dydyńskie położona jest nad Wiarem, u podnóża Kalwarii Pałacowskiej. Została założona przez Rybotyckich i była jedną z pierwszych wsi klucza rybotyckiego. W okresie nowożytnym zmieniono właścicieli na Fredrów, a tym samym przynależność wsi przeszła do klucza Rybotyckiego.

Badacze wskazują do dzisiaj ślady zameczku Fredrów.¹⁴⁵ W 1668 roku Andrzej Maksymilian Fredro jako założyciel Kalwarii Pałacowskiej i darczyńca oo. Franciszkanów, wniósł dla tamtejszego klasztoru Nowosiółki Dydyńskie jako uposażenie. Niedopełnienie formalności w postaci zaniedbania tzw. intabulacji swojej fundacji dla Klasztoru w Kalwarii Pałacowskiej, co skutkowało tym, że w wyniku procesów sądowych spadkobiercy rodu Fredrów odzyskali wieś Nowosiółki Dydyńskie w 1780 roku.¹⁴⁶

W pocz. XIX wieku kapituła greckokatolicka nabyła wieś i grunty, na których znajdowały się Kaplice kalwaryjskie. Długotrwały proces w Wiedniu spowodował utratę praw własności do gruntów. Konsekwencją powyższego, było przyznanie własności kaplic i gruntu na których

¹⁴¹ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Nowe_Sady_\(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Nowe_Sady_(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie))
[dostęp dnia 24.10.2025 r.]

¹⁴⁶ G. Stojak (red.) + zespół, *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010*, „Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski” T.III Cz. II, Przemyśl 2011, s. 87

¹⁴⁷ B. Kot (red.) + zespół, *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2011-2014*, „Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski” T.IV Cz. I, Przemyśl 2016 s. 267-269

¹⁴⁴ E. Staniukiewicz, *Dróżki i Kaplice w Kalwarii Pałacowskiej*. Przewodnik, Kalwaria Pałacowska 2022, s.20

¹⁴⁵ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie*. Przewodnik, Proszków 2007, s. 302

¹⁴⁶ E. Staniukiewicz, *Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej w Kalwarii Pałacowskiej*. Przewodnik, Kalwaria Pałacowska 2022, s.7

były kaplice posadowione oraz prawo przechodu przez dróżki dla pielgrzymów. Wyrok Najwyższego Trybunału we Wiedniu był niekorzystny dla klasztoru oo. franciszkanów.¹⁴⁷

W 1740 roku we wsi wzniesiono greckokatolicką drewnianą cerkiew pw. Pokrow, która od czasów II wojny światowej nie istnieje. Była to filialna cerkiew dla parafii w Hujsku, ob. Nowe Sady. Była to jednoprzestrzenna cerkiew na planie wydłużonego prostokąta z wydzielonym we wnętrzu prezbiterium. Cerkiew była wzniesiona w konstrukcji przysłupowej, z sobotami o konstrukcji słupowej i daszkami pulpityowymi, przykryta jednokalenicowym dachem czterosпадowym z umieszczoną sygnaturką o barokowej formie i detalach. Pozostawiona bez wiernych, została rozebrana przed 1955 rokiem.¹⁴⁸

Stare budynki konstrukcji przysłupowej i sumikowo-łątkowej zachowane są w panoramie Nowosiółek Dydyńskich, choć wiele z nich zostało już przekształconych lub są w trakcie przebudowy.

q) Paclaw

Wieś obecnie sąsiadująca z Kalwarią Paclawską, od południowej strony. Osadzona jest na grzbiecie wzniesienia, co łączy ją z tradycyjnym osadnictwem. S.Kryciński pisząc o Pogórze Przemyskim, zaczyna od słów: „*Na początku był Paclaw...*”.¹⁴⁹ Ponieważ w niedalekim sąsiedztwie Paclawia osadzone stare grodzisko, dziś zwane wzniesieniem z Kaplicą Marii Magdaleny, uważa się, że Paclaw powstał jako osada przyrodowa, datowana być może nawet na X-XI w.¹⁵⁰ Prawdopodobnie istniał tu monaster św. Szymona Słupnika, założony jeszcze w dojrzałym średniowieczu (XIV w.), gdy wchodził w skład Klucza rybotyckiego. U progu nowożytności była to wieś na prawie wołoskim i miała dwóch właścicieli: Mikołaja Wolskiego i Jakuba Mikołaja Fredrę. W poł. XVII wieku Paclaw był własnością Fredrów i wieś wchodziła w skład Klucza kormanickiego. Wiek XVIII przyniósł wiele zmian; z jednej strony w Paclawiu nie istniał już klasztor bazyliński, zaś z drugiej – Fredrowie utracili Klucz kormanicki. Dawna cerkiew monastyrzka funkcjonowała jako parafialna. W poł. XIX w. właścicielką posiadłości tabularnej Paclaw z Kalwarią była Karolina Łodyńska. W tym czasie cerkiew była przejściowo nieczynna. Wielu wiernych obrządku grecko-katolickiego przechodziło na obrządek rzymskokatolicki, w czym upatrywano bliskości Kalwarii Paclawskiej. Od 1868 r. nastąpiła organizacja drugiego ośrodka odpustowego przy cerkwi paclawskiej.¹⁵¹ Zapoczątkowało to wieloletni konflikt pomiędzy wyznawcami obu obrządków: rzymskokatolickimi

¹⁴⁷ S. Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 302

¹⁴⁸ Zielński (red.), *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, Rzeszów 2011, T.II, s. 189

¹⁴⁹ S.Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Tajemnice Doliny Wiaru*, Rzeszów 2019, s.11-16

¹⁵⁰ S.Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 308.

¹⁵¹ <https://www.przemyskiehistorie.pl/tag/paclaw/> dostęp dnia 24.10.2025 r.

a greckokatolickimi, a oba ośrodki kultu religijnego stały w niewielkiej odległości od siebie.¹⁵² Sytuacja taka przetrwała do II wojny, po czym 1946 roku mieszkańców Paławia wywieziono na Ukrainę. Nowa murowana cerkiew, którą wzniesiono jeszcze przed I wojną światową, została rozebrana w 1955 roku. Wcześniej, po II wojnie rozebrano starą cerkiew drewnianą i rusińskie kaplice kalwaryjskie. Przetrwała tylko murowana dzwonnica parawanowa. Opustoszał Paław, a rusiński kult kalwaryjski popadł w zapomnienie. Badacze doliny Wiaru przypomnieli go na przełomie XX/XXI wieków.

W 1935 roku w centrum wsi wzniesiono drewnianą Remizę strażacką ze świetlicą, obecnie znaną jako świetlica wiejska. Wewnątrz obiektu, który obecnie jest w stanie katastrofy budowlanej, nadal znajduje się zabytkowy sprzęt strażacki. Jest to zabytkowy i cenny obiekt, o czym świadczy jego wpis na listę zabytków i jego odrestaurowanie w ramach projektów ochrony dziedzictwa, takich jak projekt prowadzony przez Fundację „Most the Most”. Budowla jest uważana za lokalne dzieło budownictwa, z szeregiem inżynierskich rozwiązań, m.in.: w partii wieżby dachowej.¹⁵³ Mimo trudnej historii, w Paławiu zachowało się szereg domów drewnianych w różnej konstrukcji: sumikowo - łątkowej, przysłupowej i szachulcowej.

r) Rybotycze (z Borysławką, Kopysnem i Posadą Rybotycką)

Rybotycze to obecnie wieś, która do 1918 roku była miastem, położonym w środkowym odcinku Wiaru. Położona jest na terenie Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego. Początki dziejów sięgają 2 poł. XIV w., gdy ziemie te zostały nadane Stefanowi Węgrzynowi herbu Sas. Od nazwy miejscowości pierwsi właściciele przyjęli nazwisko Rybotyccy, a po nadaniu praw miejskich Rybotyczom przez króla Kazimierza Jagiellończyka, prowadzono intensywną akcję osadniczą. Rybotyccy osadzili tu Polaków. W 1501-1503- tytułem zastawu Rybotycze przeszły w ręce Kormanickich, a następnie na ich własność. W XVI w. była to własność Jana Tomasza Drohojowskiego, a po jego śmierci – drogą sprzedaży – cały klucz rybotycki stał się własnością Mikołaja Wolskiego.¹⁵⁴ W XVII wieku za sprawą małżeństw Rybotycze przeszły na własność Mikołaja Ossolińskiego. Następnymi właścicielami byli Sobiescy, Lubomirscy, Radziwiłowie, Brześcińscy, a w XIX w. objęli to w posiadanie

¹⁵² S.Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Tajemnice Doliny Wiaru*, Rzeszów 2019, s.33-36

¹⁵³ <https://mostthemost.pl/nasz-zabytek-podkarpackie-2022/palaw-swietlica-remiza/#:~:text=W%20centrum%20wsi%20Pac%C5%82aw%20w%201935%20roku,wspania%C5%82%C4%85%20drewnian%C4%85%20remiz%C4%99%20stra%C5%BCack%C4%85%20wraz%20ze%20%C5%9Bwietlic%C4%85>.

¹⁵⁴ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 323.

Tyszkowscy. Ostatni właściciel Paweł Tyszkowski zapisał ich część jako własność Polskiej Akademii Umiejętności, która przejęła te dobra w 1920 r.

Miasteczko Rybotycze rozwijało się prężnie na przestrzeni wieków. Posiadało targi i jarmarki, a w XVII wieku utworzono tu papiernię i hutę szkła, zapewne było to za czasów Mikołaja Wolskiego. Miasto czerpało także zyski z młynów na Wiarze. W wydanej w 1786 r. „Geografii (...) Galicyi i Lodomeryi”, której autorem był hr. Ewaryst August Kuropatnicki podano informację o tym, że „*Rybotycze. Wielością szewców prostych miasteczko głośnie*”.¹⁵⁵ Ponadto – w Rybotyczach funkcjonowała rybotycka szkoła pisania ikon tzw. „Bohomazy rybotyckie”. Jej początki sięgają końca XVI w. Początkowo były to ikony pisane na podstawie podlinników w Posadzie Rybotyckiej, a z upływem czasu jakość ikon podupadła, tworzone je nie tylko w Posadzie, ale także w Rybotyczach. Był to znany ośrodek, który zaspokajał zapotrzebowanie na ikony w karpackich cerkwiach. Były to ikony cechowe, które z czasem przejmowały coraz więcej cech ludowych.

Rybotycze były też ośrodkiem handlu. Społeczność żydowska skupiona była wokół rynku, gdzie prowadzili warsztaty i sklepy, a także zajmowali się handlem bydłem i końmi.

Boryslawka – nieistniejąca dziś wieś, która pierwotnie należała do klucza rybotyckiego oraz wraz z nim dzieliła losy. W 1920 r. Paweł Tyszkowski przekazał ją z częścią dóbr rybotyckich Polskiej Akademii Umiejętności. W 1945 r. ludność ukraińska została wywieziona do ZSRR. W l.70.XX w. teren Boryslawki wszedł w skład arealu na którym stanął ośrodek Wypoczynkowy Urzędu Rady Ministrów „Arlamów”.

Kopysno – dawniej była to wieś ludna o dziejach sięgających wczesnego średniowiecza. W lesie Grabnik, ok. 1200 m od szczytu Kopystańki znajdują się relikty związane z dużym grodem pierścieniowatym.¹⁵⁶ Do początku XVII w. stanowiła kolebkę rodu Kopystyńskich, drobnej szlachty ruskiej. Prawdopodobnie w 2 poł. XVII w. weszła w skład Klucza rybotyckiego. W późniejszych czasach Kopyśno było dużą wsią położoną na stoku Kopystańki. We wsi znajduje się greckokatolicka cerkiew filialna pw. Opieki NMP z 1821 roku. Aż do 1945 roku cerkiew należała do parafii greckokatolickiej w Rybotyczach. Ciekawym monumentem jest kapliczka pw. św. Jana Nepomucena, zbudowana z płyt piaskowca z Wiaru w 1848 roku, dla upamiętnienia zniesienia pańszczyzny. Zachowały się relikty tradycyjnych drewnianych chałup, pomimo że obecnie mieszka tu tylko jedna osoba.

Posada Rybotycka – to dawna wieś nad Wiarem, usytuowana powyżej Rybotycz. Dzieje wsi sięgają średniowiecza, kiedy to w poł. XIV w. został założony tu klasztor, a przy nim osada

¹⁵⁵ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Rybotycze> dostęp dnia 01.12.2025.

¹⁵⁶ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 245

„Honoffry”. W końcu XV w. i w pocz. XVI w. została tu wzniesiona murowana cerkiew obronna, zapewne w dwóch fazach. Jest to jedyna w swoim rodzaju cerkiew, niepowtarzalna w charakterze architektury i najstarsza z zachowanych cerkwi w Polsce. U jej podnóża znajduje się plebania greckokatolicka, dziś opuszczona i nieużytkowana.¹⁵⁷

Cerkiew jest bezcennym zabytkiem, we wnętrzach którego w 1966 roku odkryto XVI-wieczną polichromię w stylu bizantyńskim. Badania nad polichromią oraz jej konserwacja ciągną się, niestety z licznymi przerwami, od czasu jej odkrycia. Obecnie nie są prowadzone żadne prace konserwatorskie. W latach 1984-85 była oddziałem Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej. Obecny właściciel jest kuria greckokatolicka.

s) Sierakośce

Wieś położona na lewym brzegu Wiaru. Pochodzi z czasów średniowiecza, z nadania tej ziemi wraz z innymi dobrami rybotyckimi przez króla Kazimierza Wielkiego dla Stefana Węgrzyna. W XV wieku istniała tu już prawosławna cerkiew. Ponadto - folwark, karczma oraz młyn ze stawem. W I ćw. XVII w. właścicielem wsi był Marcin Krasicki. Po jego śmierci – należała do Mikołaja Krasickiego, a następnie do Aleksandra Niezabitowskiego, zmarłego w 1675 r. W XVII stuleciu, gdy wieś należała do rodu Krasickich, wzniesiono tu dwór obronny, który zachował się fragmentarycznie jako piętrowy budynek bramny, wsparty na masywnych skarpach.¹⁵⁸ W niedalekiej odległości znajdują się pozostałości ziemnych wałów obronnych usytuowanych w otoczeniu parku krajobrazowego z XVIII i XIX wieku.¹⁵⁹ Na południe od dworu znajduje się tzw. „Mogiła Tatarska”, w formie płaskiego wzgórka.

Cerkiew wyznania greckokatolickiego pw. Przemienienia Pańskiego nie przetrwała I wojny światowej, a drewniana dzwonnica z 1712 roku została przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku w 1968 r. Jest to słupowo-ramowa dzwonnica, przekryta dachem namiotowym, pokrytym gontem.¹⁶⁰

Jednym z nielicznych sakralnych śladów pozostała figura Jana Nepomucena usytuowana na wysokim cokole. Obok niej znajduje się replika drewnianej, dziewiętnastowiecznej kapliczki.¹⁶¹

¹⁵⁷ S.Kryciński, *Pogórze Przemyskie. Tajemnice Doliny Wiaru*, Rzeszów 2019, s. 229-238

¹⁵⁸ S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 336

¹⁵⁹ J.Piórecki, *Ogrody i parki dworskie*, Rzeszów 2008, s. 205.

¹⁶⁰ J.Kurek, *Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*, Kraków 2013, s. 160, 174

¹⁶¹ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Sierako%C5%9Bce>

t) Sólca

Nazwa tej niewielkiej wsi pochodzi od soli i tutejszych słonych źródeł. Najciekawsze zabytki związane są tu z wczesnym średniowieczem. W wyniku przeprowadzonych badań archeologicznych znaleziono ozdoby z ruskiego kręgu kulturowego z XII – XIII w. W miejscu tego znaleziska znajduje się kopiec ziemny, który uważany był za dotychczasowy kopiec sygnałny, przypisywany do wczesnego średniowiecza. Z czasu średniowiecza pochodzi też nazwa wsi „Solecz”. W epoce nowożytnej wieś wchodziła w skład dóbr rybotyckich. W 1607 r. Jan Tomasz Drohojowski oddał Sólczę za długi wraz z kilkoma innymi wsiami. W następnych wiekach była własnością Ossolińskich, Potockich, Dwernickich, Krukowieckich. W dwudziestoleciu międzywojennym stała się własnością Meilicha Flugera.

Najprężniejszy okres pod względem gospodarczym był w czasie I Rzeczypospolitej, gdy wieś zasłynęła jako warzelnia soli. Zupa solna została zamknięta w 1774 r., gdy Austriacy zamykali wszystkie ośrodki warzelnictwa soli, aby uniknąć konkurencji.

W XIX wieku wyznawcy greckokatolicycy wznieśli tu drewnianą cerkiew pw. Apostołów Piotra i Pawła, filialną, należąca do parafii w Kłokowicach.¹⁶² W jej miejscu w latach 1911-1912 wzniesiono murowaną cerkiew, obok której stała drewniana dzwonnica. Obecnie przy cerkwisku stała jeszcze do niedawna dzwonnica w ruinie. Była to budowla na planie zbliżonym do kwadratu, o konstrukcji szkieletowej, słupowo-ramowej. Do niedawna stała jedynie konstrukcja z częściowym odeskowaniem. Obecnie – już nie istnieje.¹⁶³

¹⁶² K. Zieliński, *Leksykon drewnianej architektury sakralnej*, T.II, Rzeszów 2011, s. 199.

¹⁶³ J. Kurek, *Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*, Kraków 2013, s. 149, 160,

VII. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy obszaru Gminy Fredropol to unikalne połączenie dziedzictwa kulturowego, dziedzictwa sakralnego i przyrodniczego, które wspólnie zespala się, tworząc wyjątkową i niepowtarzalną architekturę krajobrazu. Swoiste dominanty w krajobrazie stanowi architektura sakralna, w tym zabytkowa cerkiew w Posadzie Rybotyckiej na tle doliny Wiaru. Odmiernym w odbiorze emocjonalnym jest górzysty krajobraz na tle którego zarysowuje się zespół kapliczek i krzyży wzdłuż drózek w Kalwarii Paclawskiej na tle naturalnych elementów takich jak czysta rzeka Wiar, starodrzew Puszczy Karpackiej i murawy kserotermiczne. Na krajobraz składają się również historyczne elementy, takie jak dawny kirkut w Rybotyczach, cmentarz ewangelicki w Makowej, czy pozostałości umocnień Twierdzy Przemyśl oraz dwór obronny w Sierakościach.

Na ukształtowanie krajobrazu kulturowego Gminy Fredropol w dużym stopniu wywarła wpływ wielonarodowość i wielowyznaniowość lokalnego społeczeństwa. Okres lokowania wsi to w większości przypadków czasy średniowiecza, gdy trzon grupy mieszkańców pierwszych osad i wsi tworzyli prawosławni, a później grekokatolicy. Z nielicznymi wyjątkami, gdy w zakładanych miastach na terenie Gminy Fredropol, osadnictwo było polskie. Takim przykładem są Rybotycze: „*Król Kazimierz Jagiellończyk nadał Rybotyczom prawa miejskie. W nowo utworzonym mieście osadzili Rybotyccy Polaków.*” [wg: S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s. 323] Drugim przykładem była osada Słoboda, przemianowana następnie na Kalwarię Paclawską, gdzie trzon miasteczka stanowiła społeczność Polska wyznania rzymskokatolickiego z nieliczną społecznością greckokatolicką. Zgoła odmiennym przykładem jest miasteczko Fredropol, gdzie w 1921 roku wśród 302 mieszkańców było 269 grek., 23 rzymskokatolickich, i 10 mojżeszowego wyznania.¹⁶⁴

Społeczność wiejską tworzyli głównie Rusini, a Polacy stanowili mniejszość, podobnie jak i Izraelici. Ale i tutaj są wyjątki. Należy do nich Falkenberg, dawna wieś, a dziś część Nowych Sądów. Na 246 mieszkań przypadało 205 rzymsko-katolików, 30 grecko-katolików oraz 11 wyznawców mojżeszowych.¹⁶⁵

Najlepszym przykładem tego wzajemnego melanzu kulturowego, wyznaniowego i narodowościowego jest wzajemne sąsiedztwo wsi Paclaw, która w zdecydowanej większości była rusińska, z miasteczkiem Kalwarią Paclawską, złożoną głównie ze społeczności polskiej.

¹⁶⁴ S. Kryciński, *Przemyśl i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków 2007, s.203

¹⁶⁵ J.w., s. 204.

Przekłada się to na krajobraz kulturowy, gdyż w 2 poł. XIX wieku istniały tu dwa sanktuaria, (rzymskokatolickie i greckokatolickie), dwa szlaki pątnicze, po jednym dla każdego wyznania i dwa obrazy Maryjne, także po jednym dla każdego wyznania.

Pomijając zawiłości wspólnego obcowania wyznań religijnych, to trzeba przyznać, że kaplice, kapliczki i krzyże na drózkach pielgrzymów stanowią wyjątkowe akcenty dziedzictwa kulturowego, miejsca zadumy i refleksji, które współgrają z przyrodą i kontemplującymi pielgrzymami.

• **Dziedzictwo religijne w otoczeniu przyrody**

Ważną rolę w krajobrazie kulturowym pełnią kościoły i cerkwie, zwłaszcza usytuowane na tle krajobrazu. Do wyjątkowych zespołów należy **Kalwaria Paclawska**, a na szczycie wzniesienia usytuowane Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej, znane i uznane miejsce pielgrzymek, które stanowi ważny, ponadregionalny ośrodek kultu religijnego. Sanktuarium kalwaryjskie to kompleks religijny, którego centralnym punktem jest bazylika mniejsza znana jako **Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej**. Nazywana jest "Jerozolimą Wschodu" lub "Jasną Górą Podkarpacia" ze względu na kult Męki Pańskiej i cudowny obraz Matki Bożej. Całość sanktuarium obejmuje nie tylko świątynię, ale też klasztor franciszkanów i rozsiane po wzgórzach kapliczki jako stacje.

Kluczowymi elementami sanktuarium są:

- Bazylika mniejsza: Wnętrze zachowało barokowy styl, jest trójnawowe z transeptem. Warto zwrócić uwagę na bogate wyposażenie, w tym ołtarze z XVIII wieku, oraz galeryjkę pod sklepieniem.
- Cudowny obraz Matki Bożej Kalwaryjskiej: Obraz ten znany jest z tego, że przedstawia Maryję z odsłoniętym uchem, co symbolizuje jej wysłuchanie prośb, stąd tytuł Matki Bożej to "Matka Słuchająca".
- Dróżki Męki Pańskiej: To zespół 41 kapliczek rozsianych po okolicznych wzgórzach i dolinach, które przybliżają wiernym tajemnice wiary zaczerpnięte z życia Chrystusa.
- Klasztor franciszkanów: Kompleks klasztorny został ufundowany w XVII wieku przez Andrzeja Maksymiliana Fredrę. W klasztorze przechowywane są cenne relikwie i inne historyczne przedmioty związane z sanktuarium.
- Misterium Męki Pańskiej: Co roku w kalwaryjskim sanktuarium organizowane jest inscenizowane Misterium Męki Pańskiej, przyciągające rzesze wiernych, którzy tu w pejzażu chcą rozważać mękę Jezusa Chrystusa.

Drugim kompleksem religijnym osadzonym w wyjątkowym krajobrazie kulturowym i środowisku przyrodniczym, jest **Cerkiew pw. św. Onufrego w Posadzie Rybotyckiej**. Jest to najstarsza cerkiew w Polsce, której architektura i polichromie objęte są prawną ochroną. Jest to budowla późnośredniowieczna, obronna cerkiew z zachowanymi strzelnicami, obecnie zamknięta na głucho, z rzadka odwiedzana. Sytuacja ta wymusza refleksję i kontemplację.

- **Dziedzictwo przyrodnicze a architektura krajobrazu**

Rzeka Wiar jest uważana za jedną z najczystszych rzek w Polsce. Jej meandry a także bystry nurt kontrastują z monumentalizmem architektury Cerkwi pw. św. Onufrego w Posadzie Rybotyckiej, a także monumentalnym wzgórzem Kalwarii Paclawskiej z rozsianymi drózkami dla pielgrzymów.

Są tu niespotykane walory przyrodnicze, takie jak:

- Murawy kserotermiczne i dąbrowy świetliste - cenne przyrodniczo tereny, które wzbogacają krajobraz, z kompozycyjnymi dominatami architektury religijnej i tzw. „Małej architektury” wkomponowanej w pejzaż.
- Pomniki przyrody - wiele drzew stanowi unikalny starodrzew Puszczy Karpackiej, monumentalny w charakterze, o wymiarach pomnika przyrody. Droga do dawnego „Grodziska”, gdzie obecnie utworzona jest „Pustelnia św. Marii Magdaleny”, biegnie w otoczeniu starodrzewu Puszczy Karpackiej. Wyjątkowość tej Kaplicy podkreśla przyroda, która jest komponentem architektury krajobrazu tego osobliwego miejsca.
- Stare sady - stanowią dominanty krajobrazu kulturowego, dopełniają i przywołują nieistniejące już zagrody. Relikty tradycyjnych drzew owocowych są pozostałości dawnych sadów jabłoniowych, przywołując pamięć o opuszczonych wsiach i niełatwą historię XX wieku na pograniczu polsko-ukraińskim. Jest to swoisty rodzaj „architektury mówiącej” w krajobrazie kulturowym.

- **Dziedzictwo historyczne w krajobrazie kulturowym**

Historia Kirkutu w Rybotyczach i jej znaczenie w krajobrazie kulturowym to swoiste Miejsce Pamięci. Pierwsze wzmianki o Żydach w Rybotyczach pochodzą z 1630 r.; była to bardzo ważna społeczność, intensywnie kreująca swoją obecność w mieście. Ma to ważne znaczenie historyczne, gdyż gmina żydowska w Rybotyczach posiadała synagogę, cmentarz (kirkut), szkołę (cheder) i łaźnię (mykwę). W czasie II wojny światowej Niemcy niszczyli cmentarz, używając macew do utwardzania dróg. Było to swoiste unicestwienie Miejsca Pamięci. Po wojnie nagrobki były rozkradane na cele budowlane, zaś te które dziś pozostały

urastają do rangi Symbolu Pamięci. W 2006 r. rozpoczęto prace porządkowe, a w kolejnych latach prowadzono prace konserwatorskie przy użyciu środków finansowych od osób prywatnych oraz zaangażowaniu wolontariuszy związanych z Grupą Magurycz. Odrestaurowane macewy osadzono w krajobrazie, które nie są już dominantą w krajobrazie a historyczną ekspozycją małej architektury będącej dokumentem.

▪ **Cmentarz ewangelicki w miejscowości Makowa-Kolonia /rekonstrukcja**

Cmentarz ewangelicki, który dzisiaj jest rekonstrukcją, nazywany jest zapomnianą nekropolią. Powstała ona w drugiej połowie XIX wieku, jako położona jest w miejscowości Makowa, na zboczu wzgórza. Znajdujące się na cmentarzu nagrobki należą nie tylko do ewangelików, ale także do osób obrządku wschodniego. Pochówki ewangelickie to efekt osiedlania się w tym regionie kolonistów niemieckich w XIX wieku. Po ich wyjeździe w 1944 roku, obiekt był zaniedbany i zapomniany. W latach 70. XX wieku władze zniszczyły część cmentarza, spychając nagrobki do rzeki, co jednak nie zatarło wszystkich śladów po pochówkach.

Obecnie Stowarzyszenie „Magurycz” odtworzyło cmentarz jako symboliczną nekropolię – Symbol Pamięci oraz jednocześnie historyczną ekspozycję małej architektury w wykreowanym krajobrazie

VIII. Architektura sakralna

Obecnie na terenie gminy Fredropol jest w kulcie 11 kościołów, 2 cerkwie greckokatolickie i dwie prawosławne. Poniższe zestawienie obrazuje przemiany, jakie zaszły w obiektach kultu chrześcijańskiego. Najstarszą świątynią, a jednocześnie najstarszą cerkwią murowaną na ziemiach polskich, jest cerkiew obronna, późnośredniowieczna, w Posadzenie Rybotyckiej nad Wiarem. Wzniesiona prawdopodobnie jako cerkiew przy monastyrze oo. bazylianów, obronna, prawdopodobnie istniała już w XV w. Natomiast w 1 poł. XVI, po uszkodzeniu budowli przez najad tatarski, została rozbudowana. Na przełom XVI/XVII wieku datuje się remont cerkwi i wzniesienie obronnego muru, których pozostałości istnieją do dzisiaj. Nie posiadała typowych cech architektury cerkiewnej, lecz przypominała swą obronną architekturą średniowieczne budowle, w tym obronne kościoły.

Wznoszone cerkwie powstawały na terenie pogranicza polsko-ruskiego, gdzie ścierały się wpływy kultury Wschodu i Zachodu, z tego tytułu jest obserwowana duża różnorodność typów budowanych cerkwi. Tradycyjne cerkwie były trójdzienne, składały się z prezbiterium, nawy i babińca, były orientowane i posiadały baniaste kopuły w partii dachów. Jednak już w okresie baroku zaczęły pojawiać się cerkwie przekryte dachami dwukalenicowymi, co upodabniało je do małych wiejskich kościołów barokowych, wznoszonych z drewna.

W XIX wieku złagodzone przepisy w cerkiewnej architekturze greckokatolickiej i nie wyodrębniano babińca. Część cerkwi przekryta była jednokalenicowym dachem, co powodowało zacieranie się trójdzielnosci wnętrza i odrębności stylistycznej, nawet gdy na kalenicowym dachu wznoszono niewielkie baniaste kopułki.¹⁶⁶ W 1 ćw. XX wieku wzniesiono greckokatolicką cerkiew, która jest przykładem poszukiwania stylu narodowego w architekturze i budownictwie cerkiewnym.

Dużą rolę w życiu religijnym obszaru Gminy Fredropol odegrało Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej w Kalwarii Paclawskiej. Sanktuarium zaistniało we wczesnym baroku, jako Kalwaria wzniesiona przez Andrzeja Maksymiliana Fredrę, przy opiece duchowej ojców franciszkanów. Murowany kościół klasztorny oo. Franciszkanów pw. Znalezienia Krzyża świętego wzniesiono w l. 1770-1775. Natomiast murowany klasztor powstał w 2 poł. XVIII w. Wszystkie Kaplice i Kapliczki Kalwarii Paclawskiej zostały szczegółowo omówione w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol.

¹⁶⁶ S. Kryciński, *Przemysł i Pogórze Przemyskie. Przewodnik*, Pruszków-Olszanica 1997, s. 38-40

Architektura sakralna w Gminie Fredropol – obecnie istniejąca				
Czas budowy	Wieś	Pierwotnie:	Obecnie:	Obecność w kulcie:
1908 – 1909 r	Darowice	Pierwotnie: Cerkiew greckokat. par. pw. Narodzenia NMP	Obecnie Kościół rzymskokat. Filialny, pw. M.B. Różańcowej	w kulcie
1825 r	Huwniki	Zespół Cerkwi filialnej grekokatolickiej p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego – na cmentarzu	ob. Kościół rzymskokatolicki - na cmentarzu	w kulcie
I: 30.XX w	Huwniki	Kościół filialny p.w. NMP Królowej Polski i św. Józefa	Kościół filialny p.w. NMP Królowej Polski i św. Józefa	w kulcie
I: 1770-1775	Kalwaria Paclawska	Kościół p.w. „Znalezienia Krzyża Świętego”- sanktuarium	Kościół p.w. „Znalezienia Krzyża Świętego”- sanktuarium	w kulcie
I:1856 – 1860	Kłokowice	Cerkiew Greckokatolicka pw. Pokrowy Bogarodzicy ob.Cerkiew Prawosławna	Cerkiew Prawosławna	w kulcie
1924 r	Kniażyce	Kościół fil. Rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia NMP	Kościół fil. Rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia NMP	w kulcie
1900 r	Koniusza	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Złożenia Szat NMP	Kościół Rzymskokat. p.w. Św. Izydora	w kulcie
1821 r	Kopysno	Cerkiew Greckokatolicka pw. Opieki Najświętszej Maryi Panny	Kościół Rzymskokat. Filialny, Parafia pw. Św. Tomasza Apostoła w Rybotyczach	w kulcie
I: 1923-1926	Kormanice	Cerkiew Greckokatolicka pw. Świątyni NMP,	Kościół Rzymskokatolicki par. p.w. Narodzenia NMP	w kulcie
1886 r	Leszczyny	Cerkiew Greckokatolicka pw. Św. Mikołaja,	Kościół Rzymskokat. fil. pw. św. Franciszka z Asyżu	w kulcie

1923 r	Młodowice	Cerkiew Greckokatolicka p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP,	Cerkiew Prawosławna p.w. św. Anny.	w kulcie
XVI/XVII 1836 r	Nowe Sady	Cerkiew obronna, Greckokatolicka, pw. św. Jerzego	Cerkiew obronna, Greckokatolicka, pw. św. Jerzego	w kulcie
1891 r	Nowe Sady	Kościół Rzymskokat. fil. p.w. Najświętszego Imienia Jezus i św. Wendelina	Kościół Rzymskokat. fil.p.w. Najświętszego Imienia Jezus i św. Wendelina	w kulcie
XVI w	Posada Rybotycka	Cerkiew Obronna, najpierw cerkiew przy monastyrze bazylianów. Po rozbudowie Greckokatolicka, parafialna p.w. św. Onufrego	Cerkiew Obronna, Greckokatolicka, parafialna p.w. św. Onufrego	Zamknięta brak kultu Obiekt muzealny
1868 r	Rybotycze	Zespół Kościoła parafialnego p.w. Św. Tomasza Apostoła	Zespół Kościoła parafialnego p.w. Św. Tomasza Apostoła	w kulcie
Łącznie: 15 świątyń Rzymskokatolickich: zachowało się 5 wzniesionych, obecnie w kulcie jest: 11 kościołów Greckokatolickich: wzniesiono 10 cerkwi grekokat., obecnie w kulcie jest: 2 cerkwie grek. Prawosławne: wzniesiono 0 cerkwi prawosławnych, obecnie w kulcie jest: 2 cerkwie praw.				

IX. Sztuka sakralna – Mała architektura – zabytki ruchome

Kapliczki i krzyże wzniesione przy naszych drogach, na polach a nawet w lasach są nieodłącznym elementem krajobrazu kulturowego. Spotykamy je wszędzie: we wsiach i na ich skrajach, w ciszy leśnych dróg i polan, wśród falujących zbóż, wśród kwiatów na łąkach, a także w przydomowych ogródkach. Wykonane są różną techniką i są formę małej architektury sakralnej. Krzyże, kapliczki i figury wolnostojące były i nadal są miejscem indywidualnej lub wspólnej modlitwy w różnych intencjach.

Z biegiem lat wykształciły się liczne funkcje, które niejednokrotnie ukazują cel ustawienia tych sakralnych monumentów i kultywują historię miejsca, w których zostały postawione. Zgodnie z tradycją i ich przeznaczeniem są podzielone na kilka funkcji:

- **Wotum dziękczynne** – to podstawowa funkcja, związana z formą wdzięczności oraz podziękowania za pomoc w codziennym życiu i otrzymane łaski, cudowne uzdrowienie, szczęśliwy powrót z wojennej tułaczki, zagubienia czy poniewierki.
- **Opieka i ochrona** – to szczególne wyrażenie prośby, zarówno indywidualnej jak i zbiorowej, kierowane przez lokalną społeczność w intencji o ochronę przed nagłymi kataklizmami wynikającymi z działania sił przyrody, pożarów i powodzi. Ponadto – jest to prośba o opiekę w czasie wojen, najazdów oraz pożogi. Szczególną formą prośby o ochronę są uświęcone modlitwą miejsca w obronie przed epidemiami, a także indywidualne prośby o opiekę w chorobie lub nieszczęściu.
- **Upamiętnienie miejsca lub zdarzenia** – to potrzeba uczczenia ważnego wydarzenia w dziejach społeczności, a także w miejscach zbiorowego mordy czy śmierci.
- **Znak wiary** – utwierdzały w wierze, dawały nadzieję i duchowe wsparcie.

W ślad za tym wykształciła się typologia upamiętnień, a także formy tzw. małej architektury, w postaci krzyży, kapliczek i figur na postumentach. Podkarpackie kapliczki charakteryzują się bogactwem stylów i form, od prostych krzyży drewnianych po murowane kapliczki domkowe. Wśród głównych typów architektonicznych wyróżnia się:

- **Kaplice wolnostojące** - jako miejsce sepulkralne i modlitewne;
- **Kapliczki domkowe** – niewielkie budowle jednoprzestrzenne, architekturą nawiązujące do kaplic i kościołów, często z apsydą zamkniętą półkoliście;
- **Kapliczki słupowe** – wzniesione na wysokim cokole lub słupie;
- **Kapliczki wnękowe** – z charakterystyczną wnęką, zwykle przeszkloną, w której umieszczano figurę lub obraz.

- **Kapliczki szafkowe** – zwykle zawieszane na drzewach, krzyżu lub w innym widocznym miejscu.

Do budowy wykorzystywano głównie lokalne materiały, takie jak drewno, miejscowy kamień, które z czasem zostały zastąpione przez cegłę, cement i beton.

Kapliczki Gminy Fredropol - istniejące obecnie, ujęte w GEZ*/WEŻ*				
Czas budowy	Miejscowość	Kapliczka	Wezwanie	Typ kapliczki
XIX w	Aksmanice	Kapliczka pod górą Hyb	Pw. „Św. Franciszek Patron Przyrody”	Kapliczka domkowa
XIX w.	Aksmanice	Kapliczka	„Przy źródleku”	Kapliczka domkowa
1743 r	Fredropol	Kapliczka - przy Zamku	Kapliczka pw. św. Jana Nepomucena	Kapliczka słupowa
1866 r	Fredropol	Kapliczka w lesie – nad źródłem	Matki Boskiej – Objawienia MB	Kapliczka domkowa
XIX w	Fredropol	Kapliczka przy cieku wodnym	Pw. Matki Bożej	Kapliczka domkowa
XIX w	Fredropol	Kapliczka w polach - Matki Boskiej	Pw. św. Barbary	Kapliczka domkowa
XIX w	Gruszowa	Kapliczka	Skłonu i Pokłonu	Kapliczka domkowa
XIX w	Huwniki	Kapliczka	św. Jan Paweł II – dawniej Matki Boskiej	Kapliczka domkowa
1848 r	Kopysno	Kapliczka – upamiętnienie zniesienia pańszczyzny	św. Jana Nepomucena	Kapliczka wnękowa
pocz. XX w	Nowe Sady	Kapliczka	św. Antoniego	Kapliczka wnękowa
XIX w	Nowe Sady	Kapliczka	przy domu Nr 43	Kapliczka wnękowa
Pocz. XX w	Nowe Sady	Kapliczka	Pw. Matki Bożej	Kapliczka wnękowa
Pocz. XX w	Posada Rybotycka	Kapliczka	Pw. Matki Bożej	Kapliczka domkowa
XIX w	Sierakośce	Kapliczka (rekonstrukcja)	przy Domu 32	Kapliczka domkowa
XVIII w (?)	Sierakośce	Wolnostojąca figura na postumencie	Nad potokiem , przy kapliczce obok Domu32	figura wolnostojąca na postumencie
XIX w	Sólca	Kapliczka	Pw. Serca Jezusowego	Kapliczka
• Łącznie 16 kapliczek • GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków • WEŻ – Wojewódzka Ewidencja Zabytków				

X. ZABYTKI SAKRALNE – ruchome dziedzictwo niematerialne

• Szkoła rybotycka – wyjątkowe zjawisko w pisaniu i malowaniu ikon.

Rybotyczne były lokalnym ośrodkiem malowania ikon, zapoczątkowanym przez mnichów z monasteru w Posadzie Rybotyckiej, którzy przywieźli ze sobą *podlinniki* (zbiory zasad malowania ikon) i wzorniki do odrysowania konturów postaci (*grafije*). Pierwsza pisana wzmianka o Prokopie Popowiczu z Dubrawki, który malował w Rybotyczach ilustracje do pochodzi z 1589 roku. Ikony polskie zaliczane są przez historyków sztuki do tzw. szkoły halickiej. Dzieła tej szkoły można podzielić na trzy grupy:

- Ikony wielkiej klasy; cechuje je precyzyjny, poprawny rysunek, kompozycja, harmonia barw.
- Ikony cechowe; powstawały głównie w dużych miastach z organizacjami cechowymi. Zachowywały dobry rysunek i dobór kolorów, można w nich odnaleźć cechy ludowe.
- Ikony ludowe; wykonane przez samouków, charakteryzują się prostą kompozycją i kontrastowym zestawieniem kolorów. W religijne kanony wplecione są realia z życia lokalnej społeczności.

Do tej trzeciej grupy zaliczyć można ikony malowane w Rybotyczach, o tych pracach mówi się jako o „szkole rybotyckiej”. Istotną ich cechą jest wtrącenie do surowych kanonów sztuki bizantyjskiej elementów miejscowej sztuki ludowej. Masowo produkowane, tanie ikony sprzedawane były na jarmarkach na potrzeby miejscowej ludności. Najwięcej prac pochodzi z okresu od połowy XVII w. do początków XVIII w.

Tzw. „Ikona Karpacka”

Osobnym zagadnieniem jest tzw. „Ikona Karpacka”. Pojawiła się dość nagle, posiadała wyraźne symptomy okcydentalizacji nowożytnego malarstwa ikonowego w XVI wieku.¹⁶⁷ Konsekwencją tych wpływów, *de facto* destrukcyjnych dla kanonicznej ikony, jest utrata w XVIII wieku tożsamości artystycznej, religijnej i historycznej w ikonie. Widoczne były wpływy sztuki zachodniej w ikonie oraz łamania jej zasad w tradycji ikonopisania. Import dzieł sztuki z łacińskiego kręgu kulturowego, a także niemiecka i niderlandzka grafika spowodowały przedostawanie się łacińskich wzorców, perspektywy malarskiej, światłocienia i ornamentyki do sztuki ikony, zbliżając ją do malarstwa łacińskiego.¹⁶⁸

¹⁶⁷ G. Stojak, *Ikona Karpacka – na granicy kultur Wschodu i Zachodu*, Dębiec M., Berdowska J. (red.), *Życie codzienne. Wędrowki po archeologicznych śladach dawnych epok i kultur województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2017, s. 160-181

¹⁶⁸ J. Sprutta, *Wpływ sztuki Zachodniej na ikonę rosyjską i ukraińską w XVI-XVIII w.*, [w:] Z. Bator (red.), *Sztuka Sakralna; wolność i odpowiedzialność*, Przemyśl 2009, s. 79-102.

XI. Zabytki rezydencjonalne i dawne ogrody dworskie

• Zamek w ruinie i fortyfikacje bastionowe w Kormanicach.

Na wschodnim skraju wsi zachowały się ruiny zamku w Kormanicach. Była to czworoboczna budowla z basztami w narożach. Do dzisiaj zachowała się jedna z baszt, niestety znacząco przebudowana, a przy niej fragment skrzydła. Niewiele tego, a na dodatek wokół częściowo zasypane są fosy i fragmenty ziemnych fortyfikacji bastionowych. Bardziej szczegółowo opisane są te relikty przy opisie dziejów i zasobu dziedzictwa w Kormanicach.¹⁶⁹

Na południowy wschód od istniejącego zamku jest widoczny zarys fortyfikacji w kształcie czworoboku, dziś słabo widocznego, ale jeszcze ciągle czytelnego na mapach lotniczych. Nasuwa tu przypuszczenie o założeniu miasta sprzężonego z twierdzą.¹⁷⁰ Takie wzorce były znane i powstały na Kresach jako rezydencje ufortyfikowane, m.in.: Żółkiew (1594 r.), Stanisławów (1662 r.), które zostały założone jako układ sprzężony: MIASTO+REZYDENCJA+FORTYFIKACJE. W Ziemi Przemyskiej także stosowano tego typu rozwiązania i można poszczycić się zamkiem w Krasieczynie, powstałym jako tzw. układ sprzężony niepełny: MIASTO+ZAMEK, do pełnego układu sprzężonego brakuje fortyfikacji.

Andrzej Maksymilian Fredro (ok. 1620–1679) był związany z Kormanicami, ponieważ utworzył w tej wsi prywatne miasto nazwane Fredropolem na ok. połowy XVII w. Choć herbowa nazwa Fredropol funkcjonuje od tamtej pory, nazwa Kormanice wciąż odnosi się do wsi, w części której powstało miasto. W samych Kormanicach nadal zachowany jest zamek, który wybudowano w koń. XVI wieku przez rodzinę Fredrów: Jana i Andrzeja, lecz niestety, w XXI wieku pozostaje w trwałej ruinie. Zamek był zniszczony podczas potopu szwedzkiego w latach 1656–1657 oraz przez Tatarów w 1672 roku.

Czy rzeczywiście Andrzej Maksymilian Fredro planował w Kormanicach założenie układu sprzężonego: MIASTO+REZYDENCJA+FORTYFIKACJA, tzw. pełnego? Nie jest wykluczone, że tak właśnie było. Jednak prawdę na ten temat mogą przybliżyć nam tylko wieloaspektowe badania, gdyż wszystkie trzy elementy istniały w przeszłości: zamek, miasto i fortyfikacje. Dziś mamy do czynienia z relikdami lub ruinami. Zamek jest w stanie ruiny, która z całego założenia posiada tylko jedną połowę zachodniego skrzydła z przyległą od południa cylindryczną obszerną basztą, niestety dziś już bez przykrycia. W otoczeniu jeszcze jest widoczny narys obwałowań ziemnych porośniętych drzewami, systematycznie zacierający

¹⁶⁹ L.Fac, M.Tracz-Tryniecki, *Andrzej Maksymilian Fredro ok.1620-1679*, Przemyśl 2020, s. 65

¹⁷⁰ <https://zamkomania.pl/fredropol.php> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

się.¹⁷¹ Fortyfikacje ziemne na prywatnych polach były, niestety, już są splantowane obecnie, a ich zarys jest widoczny na zdjęciach lotniczych. Jest to czworobok z narożnymi bastionami w kształcie sześcioboku. Być może ta fortyfikacja polowa była wykonana na polecenie A.M.Fredry, który był autorem piśmiennictwa poświęconego obronności ziem polskich?¹⁷² W wytycznych dotyczących wojskowości postulował aby na ziemiach polskich organizować sieć twierdz z obwałowaniami. Takie też obrysy fortalicji, niestety w fragmentach, ciągle są czytelne na terenie Kalwarii Pałacowskiej, o czym mówią zainstalowane tablice poglądowe. Nie jest wykluczone, że postulat o ufortyfikowaniu ziem polskich był wcielany w życie przez Andrzeja Maksymiliana Fredrę na swoich terytoriach.

- **Aksmanice-Berendowice**

Współcześnie układ przestrzenny dawnych barokowych ogrodów został całkowicie zatarty. *Dawne barokowe ogrody, z nieuregulowanym układem dróg przy pałacu, z jedną główną bramą wjazdową od strony gazonu i podjazdu pod dwór oraz dwiema bocznymi bramami prowadzącymi do warzywników. Dwór i ogrody użytkowe położone były na wierzchołku i oddzielone były potokiem oraz kanałem wodnym od parteru dolnego. Parter dolny składał się z czterech regularnych kwater w otoczeniu czterech szpalerów drzewiastych* - tak opisywał dawne ogrody majątku w Aksmanicach- Berendowicach prof. J.Piórecki.¹⁷³ Aktualnie zachowało się niewiele, jedynie pojedyncze egzemplarze starodrzewia.

- **Huwniki**

W otoczeniu dworu, oficyn, i ośrodka gospodarczego zachowały się osiemnastowieczne założenia geometryczne z pozostałościami rzędowo nasadzonych lip. Współczesny układ przestrzenny założenia jest zniekształcony nową zabudową. Zachował się jedynie ogród warzywny i ogólny zarys granic założenia.

- **Huwniki - za Wiarem**

Ogrody krajobrazowe, rozplanowane zostały w początkach poprzedniego stulecia, zapewne na reliktach starszego założenia przestrzennego. Obejmują one równinny taras nad Wiarem w otoczeniu zalesionych wzgórz. Profesor Jerzy Piorecki uważa, że: „*Interesujący jest*

¹⁷¹ L.Fac, M.Tracz-Trzyński, *Andrzej Maksymilian Fredro ok. 1620-1679*, Przemyśl 2020, str. 110, komentarz do fotografii (bez numeracji)

¹⁷² <https://zamkomania.pl/fredropol.php> [dostęp dnia 18.10.2025 r.]

¹⁷³ J.Piórecki, *Zabytkowe ogrody i parki województwa przemyskiego*, Rzeszów 1989 r., s. 36-37, Rys. 9

układ wodny: koryto rzeki z kanałem, obudowane częściowo łupkami z kamienia fliszowego, z licznymi progami, zwłaszcza przy śluzach, staw geometryczny, centralnie położony, z groblą paradną.”¹⁷⁴

- **Kłokowice**

Z pierwotnego geometrycznego założenia zachowało się niewiele, ledwie kilka okazów starodrzewu jako relikty dawnych rzędowych nasadzeń. Dwór, gruntownie przebudowano w XIX/XX wieku.¹⁷⁵

- **Kniażyce**

W przyziemiu, jeszcze w połowie XX wieku, były zachowane relikty średniowiecznego zamku, na którym wzniesiony został modrzewiowy dwór rodu Pawlikowskich. Dwór nie przetrwał, a w ślad za nim relikty fundamentów i piwnic zamkowych zostały rozebrane przez społeczność wiejską. Zachowane były jeszcze w XX wieku szpalery grabowych nasadzeń wzdłuż drogi dojazdowej, zaś w części leśnej – stawy i groble, z zachowaniem naturalnego charakteru ich ukształtowania. Nie przetrwały też ogrody, które rozplanowano tu jeszcze w 1 poł. XIX wieku na starszym założeniu przestrzennym. Na przełomie XIX i XX wieku zostały one przekształcone i przystosowane do zaplanowanej budowy modrzewiowego dworu, który próby czasu jednak nie przetrwał.¹⁷⁶

- **Kupiatyczne wieś i Kupiatyczne-ob. Młodowice Osiedle**

Majątek w Kupiatyczach od poł. XIX wieku, a ż do końca stulecia należał do hr. Bolesława Borkowskiego i jego syna Kazimierza Borkowskiego. Z tego czasu pozostały ogrody, rozplanowane na rzucie prostokąta, z dojazdem aleją z rzędowymi nasadzeniami lipowymi oraz świerkowymi. Centralne miejsce zajmuje rządcówka w otoczeniu dużego ogrodu.¹⁷⁷

We wsi, w centrum Kupiatycz, znajduje się zniszczony park krajobrazowy, z grabowymi szpalerami. Relikty dawnego dworu (wł. Józefa Jarzymowskiego?), które były zachowane w przyziemiu w głębi parku, uległy zniszczeniu w l.60/70 XX wieku. Wówczas na terenie parku, nieopodal drogi wzniesiono nowy budynek szkoły podstawowej i Dom Nauczyciela.¹⁷⁸

¹⁷⁴ J.w., s. 71-72

¹⁷⁵ J.w., s.78

¹⁷⁶ J.w., s.78-79

¹⁷⁷ P.Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, s.228.

¹⁷⁸ J.Piórecki, *Ogrody i Parki dworskie Województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2008, s. 193.

- **Sierakośce**

Sierakośce wraz z Huwnikami i rozległymi terenami leśnymi na Pogórzu Przemyskim, jako fundacja Tyszkowskich, należały do Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie – jak wyjaśnił prof. J. Piórecki.¹⁷⁹

Obecny budynek, bezstylowy, kryje starsze relikty założenia obronnego. Jak podaje P. Libicki – jest to „wieża” obronna z 1 poł. XVII wieku.¹⁸⁰ Ryzalit w tylnej elewacji zwieńczony jest trójkątnym frontonem i ujęty masywnymi skarpami. Są to najstarsze elementy tego założenia. Wieś w tym czasie najpewniej była własnością Krasickich (?). W XVIII wieku, gdy ówczesne Sierakowce (tak wówczas brzmiała ich nazwa), należały do Lubomirskich, ogrody geometryczne z relikdami wcześniejszych fortyfikacji ziemnych zostały rozplanowane na rzucie wydłużonego prostokąta o regularnych kwaterach wewnętrznych, wysadzanych grabem i lipą, formowanych w szpalery. Natomiast w poszczególnych kwaterach zachowały się niewielkie platformy ziemne, tarasy i ciągi spacerowe. Zmiany zaszły w 2 poł. XIX wieku, gdy była to własność Mikołaja Przedzimirskiego. Wówczas na osi głównej założenia ogrodowego wysadzono zwartą aleję lipową oraz rozplanowano ogrody użytkowe, w otoczeniu wysokich drzew liściastych. Największe zmiany zaszły jednak pod koniec 1 poł. XX wieku. Główny ośrodek gospodarczy wybudowany został w pobliżu parku, aleje i drogi spacerowe zamieniono na drogi dojazdowe do folwarku.¹⁸¹ Natomiast siedemnastowieczny folwark ulokowany jest po drugiej stronie rzeki Wiar. Mimo tych przekształceń, zachował się czytelny układ pierwotnego geometrycznego rozplanowania i fragment siedemnastowiecznego założenia dworskiego.

¹⁷⁹ J. Piórecki, *Zabytkowe ogrody i parki województwa przemyskiego*, Rzeszów 1989 r., s. 137

¹⁸⁰ P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012, s. 416.

¹⁸¹ J. Piórecki, *Zabytkowe ogrody i parki województwa przemyskiego*, Rzeszów 1989 r., s. 137-138.

XII. ARCHEOLOGIA – opis obszarów AZP

Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) – realizowane na terenie całej Polski od 1978 r., tj. w formie poszukiwania, rejestrowania i nanoszenia na mapy stanowisk archeologicznych. Poszukiwania stanowisk archeologicznych prowadzone są głównie metodą tzw. badań powierzchniowych, czyli obserwacji powierzchni zaoranych pól wiosną i jesienią. Dodatkowo wykorzystuje się informacje ze źródeł archiwalnych oraz wywiady z mieszkańcami danej miejscowości. Badania powierzchniowe uzupełniane są metodami archeologii lotniczej. Do czerwca 2008 r., według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, zarejestrowano 435 000 stanowisk archeologicznych na 87% powierzchni Polski

Teren Gminy Fredropol obejmują w całości lub częściowo następujące obszary archeologiczne AZP:

1. Obszar 110 - 82
2. Obszar 110 – 83
3. Obszar 110 - 84
4. Obszar 111 - 82
5. Obszar 111 – 83
6. Obszar 111 - 84
7. Obszar 112 - 82
8. Obszar 112 – 83

Charakterystyka obszarów:

Obszar 110 – 82 na terenie gminy Fredropol obejmuje częściowo miejscowość Kopyśno.

Przed rozpoczęciem badań AZP teren był już częściowo rozpoznany archeologicznie. Rozpoznano wtedy stanowiska z osadami i śladami osadnictwa. W Kopyśnie na terenie objętym obszarem 110 – 82 znajdują się tylko dwa stanowiska: 4/22 i 5/23.

Obszar 110 – 83 na terenie gminy Fredropol obejmuje następujące miejscowości: Aksmanice, Darowice, Fredropol, Kłokowice, Kniażyce, Koniusza, Kormanice. Przed rozpoczęciem badań AZP był już częściowo rozpoznany archeologicznie. Rozpoznano wtedy stanowiska z osadami i śladami osadnictwa, znaleziska luźne – pojedyncze wyroby krzemienne. Badania AZP pozwoliły zweryfikować stanowiska znane uprzednio oraz odnotować szereg nowych.

Stanowiska rejestrowe:

1. Fredropol st. 2 – osada z epoki kamienia – forma ochrony A - 570 z 10.11.1970 r.
2. Fredropol st. 3 – osada z epoki kamienia – forma ochrony A-58 z 1970.12.02. C - 21 z 15.03.2011 r.
3. Kłokowice st. 4 – osada średniowieczna – forma ochrony A - 619 z 09.12.1970 r, C - 10 z 15.03.2011 r
4. Kłokowice st. 5 – osada średniowieczna – forma ochrony A - 623 z 24.12.1970 r, C - 11 z 15.03.2011 r.
5. Kłokowice st. 6 – osada średniowieczna – forma ochrony A - 626 z 24.12.1970 r, C - 12 z 15.03.2011 r.
6. Kormanice st. 1 – osada z epoki kamienia – forma ochrony A - 590 z 02.12.1970 r,

Obszar 110 – 84 zlokalizowany jest bezpośrednio przy granicy polsko-ukraińskiej. Na terenie gminy Fredropol obejmuje w całości lub częściowo następujące miejscowości: Kłokowice, Młodowice, Fredropol-Kormanice, Kupiatyczne, Darowice-Koniuszki, Kniażyce.

Przed rozpoczęciem badań AZP obszar był częściowo rozpoznany poprzez badania powierzchniowe. W trakcie badań AZP na stanowiskach w rejonie Darowic-Koniuszek oraz Młodowic, odkryto materiały z okresu wczesnośredniowiecznego. Na stanowiskach w Kupiatyczach odkryto materiały neolityczne i z epoki brązu.

Stanowiska rejestrowe:

1. Darowice st. 1 –osada średniowieczna – forma ochrony - A - 621 z 09.12.1970 r. , C - 8 z 15.03.2011 r.
2. Darowice st. 3 –osada średniowieczna – forma ochrony - A - 622 z 09.12.1970 r. , C - 9 z 15.03.2011 r.
3. Młodowice st.1 – osada z epoki kamienia – forma ochrony - A - 627 z 24.12.1970 r., C - 17 z 15.03.2011 r.
4. Młodowice st. 2 – osada średniowieczna – forma ochrony - A - 630 z 24.12.1970 r., C - 18 z 15.03.2011 r.

Obszar 111-82 w gminie Fredropol obejmuje tereny miejscowości Kopyśno, Makowa, Posada Rybotycka, Rybotyczne. W roku 1998 prowadzone były badania powierzchniowe, natomiast grodzisko w Kopyśnie i cmentarzysko przycerkiewne w Posadzie Rybotyckiej badano wykopaliskowo.

Podczas badań AZP koncentracje stanowisk stwierdzono w okolicy Rybotycz, Kopyśna i Posady Rybotyckiej. Stanowiska miały powierzchnię poniżej 0,5 ha, natrafiano na pojedyncze zabytki krzemienne lub skorupy. Większe powierzchniowo stanowiska znajdują się wzdłuż północnej granicy zabudowy Rybotycz. Znaleźiska datowane są jako późnośredniowieczne lub nowożytny.

Grodzisko w Kopyśnie datowane jest na X – XI w.

Stanowiska rejestrowe:

1. Kopyśno st.1 – grodzisko średniowieczne – forma ochrony - ZA/13/62 z 17.03.1962
2. Posada Rybotycka st. 2 – średniowiecze - kościół, świątynia, kaplica – forma ochrony – A - 557 z dn. 30. 01. 1970 r., C – 16 z dn. 15.03.2011 r.

Obszar 111 – 83 obejmuje w całości lub częściowo następujące miejscowości gminy Fredropol: Aksmanice, Gruszowa, Huwniki, Kalwaria Paclawska, Kłokowice, Koniusza, Makowa, Nowe Sady, Nowosiółki Dydyńskie, Rybotyckie, Sólca, Sierakośce.

Przed rozpoczęciem badań AZP obszar był częściowo rozpoznany archeologicznie w części wschodniej. W wyniku badań AZP odkryto lub zweryfikowano szereg stanowisk, najwięcej z okresu średniowiecza, nieco mniej z epoki kamienia, brązu i żelaza.

Na obszarze występują następujące stanowiska rejestrowe:

1. Aksmanice st.1 – osada z epoki żelaza - forma ochrony - A – 571 z dn. 02.12.1970 r.
2. Aksmanice st.6 – średniowieczne grodzisko - forma ochrony - A – 618 z 09.12.1970
3. Nowe Sady st.. 2 - grodzisko - forma ochrony - A – 632 z 24.12.1970 r., C – 14 z 15.03.2011 r
4. Nowe Sady st.. 3 – osada średniowieczna - forma ochrony - A – 624 z 24.12.1970 r., C – 15 z 15.03.2011 r
5. Nowe Sady st.. 4 – osada średniowieczna - forma ochrony - A – 633 z 24.12.1970 r., C – 13 z 15.03.2011 r
6. Sierakośce st. 1 – osada z epoki żelaza - forma ochrony - A – 416 z 19.12.1968 r.
7. Sierakośce st. 6 – osada z epoki kamienia - forma ochrony - A – 629 z 24.12.1970 r., C – 19 z 15.03.2011 r.
8. Sólca st. 1 – średniowiecze - kopiec - forma ochrony - A – 572 z 02.12.1970 r., C - 20 z 15.03.2014 r.

Obszar 111 – 84 obejmuje częściowo następujące miejscowości gminy Fredropol:, Kłokowice, Młodowice, Sierakośce. Jest to teren położony tuż przy granicy z Ukrainą

Przed rozpoczęciem badań AZP był już częściowo rozpoznany archeologicznie. Rozpoznano wtedy stanowiska z osadami i śladami osadnictwa.

Obszar 112 – 82 na terenie gminy Fredropol obejmuje niewielki obszar miejscowości Borysławka i Makowa.

Na obszarze 112-82 do roku 2006 nie prowadzono badań archeologicznych. W ramach AZP przeprowadzono badania powierzchniowe. W ich trakcie odkryto kopiec ziemny w Makowej o nieokreślonej chronologii.

Makowa – kopiec ziemny - nr. st. 16, nr st. na obszarze – 4

Obszar 112 – 83 na terenie gminy Fredropol obejmuje następujące miejscowości: Kalwaria Paławska, Leszczyny, Sopotnik, Paportno i częściowo: Makowa, Nowosiółki Dydyńskie, Nowe Sady,

Przed badaniami AZP obszar był słabo rozpoznany archeologicznie. W ramach badań AZP znaleziono i zweryfikowano stanowiska o niewielkiej powierzchni – do 1 ara z niezbyt licznym materiałem zabytkowym, głównie krzemiennym. Większość stanowisk datowana jest na epokę kamienia, ewentualnie wczesny brąz. Materiał ceramiczny pochodził głównie z okresu średniowiecza i częściowo nowożytnego.

Stanowisko rejestrowe:

Nowosiółki Dydyńskie st. 2 – grodzisko średniowieczne – forma ochrony A - 617 z 09.12.1970 r.

Literatura - wybór:

Aksamit T., *Prace wykopaliskowe na osadzie neolitycznej we Fredropolu pow. Przemyśl*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966”, Rzeszów 1968, s. 116-123.

Czopek S., *Naczynie kultury Basarabi z Fredropola, woj. Przemyśl*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, T XVII, Rzeszów 1996, s. 235-237

Dębiec M., *Materiały kultury malickiej na stanowisku Fredropol 2*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Tom XXIV, Rzeszów 2003, s.5-24.

Florkiewicz I., *Materiały kultury przeworskiej odkryte na stanowisku nr 1 we Fredropolu*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Tom XXV, Rzeszów 2004, s. 323-327

XIII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE – PRIORYTETY

Priorytety Programu Opieki nad Zabytkami.

Priorytet 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego i jej aspekty społeczne

A. Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich w procesie rewaloryzacji

Rewaloryzacja jest złożonym procesem, którego celem jest przywracanie pierwotnej wartości i dawnego wyglądu obiektów zabytkowych, a także składowych części architektury zespołów dziedzictwa kulturowego. Proces ten zawiera w swym znaczeniu także świadczenia oraz finansowanie robót budowlanych przy zabytku wraz z pracami konserwatorskimi, które mają na celu przywrócenie im dawnej świetności. Zakres tych zadań łączy się z przywróceniem dawnej, pierwotnej funkcji obiektu lub nadaniem mu nowej, jak najkorzystniejszej dla odrestaurowanego obiektu lub zespołu zabytkowego. Przywrócenie utraconej wartości to także zespół planowych działań, w tym konserwatorskich, które mają na celu przywrócenie świetności zespołom urbanistycznym i ruralistycznym.

W architekturze i konserwacji zabytków zadania rewitalizacyjne są podzielone na etapy:

- lustracja w terenie, wskazanie obiektów do
- obserwacja obiektów zabytkowych, będących w złym stanie zachowania
- wstępne rozpoznanie zadania związanego z rewaloryzacją
- kwerenda i przegląd literatury przedmiotu
- badania historyczne, architektoniczne i archeologiczno-architektoniczne
- inwentaryzacja zabytków architektury i budownictwa
- ustalenie zakresu robót budowlanych i prac konserwatorskich
- opracowanie koncepcji na podstawie wytycznych konserwatorskich
- wykonanie planów i projektów realizacyjnych
- opracowanie harmonogramu prac na podstawie zatwierdzonych projektów

B. Działania kontrolne stanu zachowania zabytków rejestrowych, w GEZ i WEZ

Obiekty zabytkowe wymagają stałego i cyklicznego dozoru, w którym rejestrowany były stan zachowania zabytków, zarówno wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, jak i ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol (GEZ) i Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków (WEZ) w WUOZ. Celem tych kontroli są:

- a. okresowe przeglądy zabytków ujętych w GEZ, stanowiących własność Gminy Fredropol, a następnie wytypowanie obiektów, które wymagają

interwencji konserwatorskiej lub podjęcie bieżących prac naprawczych wg opracowanego programu konserwatorskiego lub budowlanego;

- b. cykliczne konsultacje i przegląd obiektów zabytkowych, które są własnością prywatną: osób fizycznych, fundacji, stowarzyszeń, instytucji. Wskazanie właścicielom prywatnych własności dróg postępowania przy zabytku, sposobów finansowania i uświadomienie im konieczności przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich. Podczas konsultacji należy uświadomić możliwości finansowania prac z funduszy zewnętrznych: krajowych, wojewódzkich oraz europejskich.

C. Finansowanie prac przy zabytkach położonych na terenie Gminy Fredropol

- Podstawowym działaniem jest utworzenie gminnego funduszu odnowy zabytków przeznaczonego na:
 - 1) prace własne gminy, które są związane z podnoszeniem jakości utrzymania obiektów zabytkowych i prac porządkowo-naprawczych prowadzonych przy obiektach położonych na obszarze gminy;
 - 2) służące dofinansowaniu prac konserwatorsko-budowlanych dla innych podmiotów funkcjonujących na terenie gminy;
- Prowadzenie cyklicznych prac pielęgnacyjnych przy zieleni komponowanej w zabytkowych zespołach tj.: parki podworskie, cmentarze i nieczynne nekropolie, a także prac porządkowych przy kapliczkach i krzyżach przydrożnych.
- Opracowanie tablic informacyjnych i usytuowanie ich przy zabytkach ujętych w zasobach Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol, a także oznakowanie dojścia i wskazanie tras do obiektów zabytkowych.
- Opracowanie przewodników, ulotek i tras w terenie, z uwzględnieniem zabytków usytuowanych na utworzonych szlakach.

Priorytet 2. Krajobraz kulturowy i jego kształtowanie.

A. Świadome uczestnictwo w tworzeniu architektury krajobrazu

Świadome uczestnictwo w tworzeniu krajobrazu kulturowego wymaga od mieszkańców gminy dużego zaangażowania, zarówno w proces jego komponowania jak i ochrony. Jest to:

- Opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i ich przestrzeganie, a także stałą aktualizację.
- Stała kontrola realizacji w praktyce zapisów mpzp, m.in.: pod kątem ochrony panoramy wsi i krajobrazu kulturowego, a także ochrony środowiska.
- Niedopuszczanie do tworzenia samowoli budowlanych i przeciwdziałanie niszczeniu istniejącej architektury krajobrazu i zabudowy ruralistycznej.
- Dbłość o otoczenie obiektów zabytkowych i ich okresowy przegląd, z likwidacją rozwiązań prowizorycznych, wszelkich konstrukcji tymczasowych, które nie były konsultowane i ustalone ze służbami konserwatorskimi.

B. Weryfikacja zasobów obiektów zabytkowych na obszarze gminy

Zgodnie z przepisami, co cztery lata powinien być weryfikowany zbiór zabytków, który znajduje się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol (GEZ). Konsultacjom powinny podlegać wszystkie rodzaje zabytków:

- zabytki nieruchome i ruchome,
- archeologiczne
- ruralistyczne.

Weryfikacja powinna być ukierunkowana przede wszystkim na niewpisane dotychczas obiekty do rejestru zabytków, a także na zasoby zabytkowe, które wyróżniają się walorami historyczno-artystycznymi oraz estetycznymi wśród innych obiektów w zabudowie wiejskiej i przestrzeni publicznej Gminy Fredropol. Ponadto – przegląd zabytków powinien wskazać obiekty i zespoły zabytkowe, które z różnych przyczyn utraciły walory legitymujące je do ujęcia w ewidencji zabytków (GEZ i WEZ); po ustaleniu przyczyn degradacji walorów zabytkowych, należy wykreślić obiekty z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol, po wcześniejszym uzgodnieniu takiego zamiaru z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, zgodnie z art. 22 u.o.z.o.z.

W wyniku przeglądu zasobu zabytkowego Gminy Fredropol ustalona została lista obiektów zabytkowych, która znajduje się w Aneksie, na końcu tego opracowania. Są to:

- Ewidencja zabytków Gminy Fredropol– Plansza/wykaz 1
- Wykaz stanowisk archeologicznych Gminy Fredropol – Plansza/wykaz 2

Ponadto należy ustalić propozycję obiektów, które powinny być zgłoszone jako propozycje zabytków do wpisania do rejestru zabytków, w następujących działach na obszarze Gminy, wg kart ewidencji zabytków i budownictwa w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol :

- a. Dawne relikty ogrodów kwaterowych i starodrzewu
- b. Parki podworskie
- c. Cerkwiska wraz z przycerkiewnymi cmentarzami
- d. Architektura sakralna
- e. Kapliczki i krzyże przydrożne
- f. Budownictwo tradycyjne
- g. Dawne budynki szkół
- h. Zabytkowe nagrobki
- i. Zabytki archeologiczne

Priorytet III. Rewaloryzacja zabytków a potrzeby społeczeństwa

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jest kluczowa dla rozwoju społeczno-gospodarczego, ponieważ przekształca zdegradowane obszary w atrakcyjne centra turystyczne, edukacyjne i społeczne poprzez inwestycje w remonty i konserwację zabytków. Działania te nie tylko odnawiają historyczne przestrzenie, ale także budują tożsamość lokalną, tworzą miejsca pracy i przyciągają turystów, stając się silnym czynnikiem wzrostu gospodarczego i społecznego.

A. Aspekty społeczne

- **Wzmocnienie tożsamości lokalnej**

Ochrona dziedzictwa buduje poczucie przynależności i tożsamości w społeczności, łącząc przeszłość z teraźniejszością: organizacja konkursów fotograficznych na temat zabytków wraz z organizacją pokonkursowych wystaw, konkursów w tym literackich, dla których tradycja byłaby podstawą, opracowywanie publikacji lokalnych na temat wspomnień mieszkańców.

- **Rozwój edukacji**

Rewaloryzacja tworzy miejsca sprzyjające edukacji, promocji kultury i tradycji poprzez organizację wydarzeń kulturalnych, warsztatów i projektów edukacyjnych: organizacja konkursów historycznych, cykliczne ogłaszanie quizów dotyczących historii dawnej i współczesnej na temat środowiska lokalnego,

- **Wzrost jakości życia**

Odnowione przestrzenie wiejskie i zabytki stają się centrami życia społecznego, poprawiając jakość życia mieszkańców.

B. Aspekty gospodarcze

- **Rozwój turystyki**

Zabytki i ich otoczenie stają się magnesem dla turystów, generując dochody dla lokalnych przedsiębiorstw, np. hoteli, restauracji i sklepów. Tworzenie nowych szlaków turystycznych i dostosowanie do nich infrastruktury turystycznej.

- **Tworzenie nowych miejsc pracy**

Inwestycje w konserwację zabytków, ich promocję oraz obsługę turystów tworzą nowe miejsca pracy w sektorach budowlanym, turystycznym i usługowym.

- **Atrakcyjność inwestycyjna**

- Przywrócone do życia i dobrze zagospodarowane tereny stają się bardziej atrakcyjne dla inwestorów, co napędza dalszy rozwój gospodarczy. Wprowadzenie systemu informacji o zabytkach, w celu inwestowania w infrastrukturę hotelowo-turystyczną i gastronomiczną.

- **Zrównoważony rozwój**

Rewaloryzacja wpisuje się w ideę zrównoważonego rozwoju, łącząc ochronę środowiska, rozwój gospodarczy i dobrobyt społeczny.

C. Sposób działania rewaloryzacji w społeczności

- **Działania rewaloryzacyjne**

Prace remontowe, konserwatorskie i adaptacyjne mają na celu przywrócenie pierwotnej formy zespołom zabytkowym i budynkom, które wchodzi w ich skład, a także przestrzeniom parkowym z dbałością o ich pierwotny wygląd, wraz z dążeniem do pożądanej funkcjonalności.

- **Dopasowanie do potrzeb**

Odnowione zabytki są dostosowywane do współczesnych potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych. Celowe jest planowanie odnowy zabytków jako wieloaspektowe zadanie ukierunkowane na rewitalizację parków dworskich i innych obszarów w przestrzeni publicznej, w celu przystosowania ich dla nowych zadań ukierunkowanych dla wypoczynku, rekreacji i turystyki.

- **Integracja z innymi dziedzinami**

Rewaloryzacja jest często częścią szerszego procesu rewitalizacji, który łączy działania naukowe na temat zabytków, tworzenie nowych struktur integracyjnych w przestrzeni publicznej dla społeczności.

D. Działania badawcze i naukowe zasobów zabytkowych

- Opracowywanie kart ewidencji zabytków architektury i budownictwa w uzgodnieniu z Podkarpackim Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków.
- Prowadzenie rozpoznania w terenie i badań na temat wiejskiej zabudowy drewnianej wraz z jej opracowaniem naukowym, w konsultacji z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Przemyślu.
- Ewidencjonowanie małej architektury sepulkralnej na terenie zabytkowych cmentarzy na obszarze Gminy Fredropol: krzyży nagrobnych, plastyki i pomników funeralnych.
- Ewidencjonowanie i opracowanie dzieł sztuki sakralnej w obiektach kultu wraz z wnioskowaniem o ich wpis do rejestru zabytków prowadzonego przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu.
- Ewidencjonowanie starodrzewu w parkach podworskich i wnioskowanie o ich stałą pielęgnację.
- Rozpoznanie i ewidencjonowanie nowożytnych obwarowań w parkach podworskich.

XIV. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI ZADAŃ ORAZ ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY FREDROPOL

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol będą wykonywane za pomocą *instrumentarium* opartego o czynniki obejmujące:

- współpracę organów samorządowych wraz ze służbami konserwatorskimi,
- wsparcie finansowe oparte m.in. o zewnętrzne źródła finansowania,
- narzędzia prawne wynikające z ustaw i ich zapisów, wymienionych w niniejszej Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol,
- działania informacyjne i popularyzacyjne,
- wieloaspektowe działania edukacyjne,

Współpraca dotyczy nie tylko samorządów z w/w urzędami konserwatorskimi na różnych szczeblach, ale ma na celu ożywienie współpracy na linii prywatnych właścicieli zabytków oraz zarządców zespołów zabytkowych z gminą i służbami konserwatorskimi. Celem nawiązania tej współpracy jest zapewnienie kompleksowej ochrony dziedzictwa kulturowego i zapewnienie jego trwania w przyszłości z możliwie jak najpełniejszym zasobem.

A. Współpraca i nadzór

• Wspólne działania

Realizacja niniejszego programu wymaga współpracy gminnych władz samorządowych oraz Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, wraz z innymi urzędami:

Urząd Marszałkowski w Rzeszowie,
Starostwo Powiatowe w Przemyślu,
Powiatowy Urząd Pracy w Przemyślu

oraz właścicielami i zarządcami obiektów zabytkowych, na terenie Gminy Fredropol.

• Sprawozdawczość

Wójt sporządza sprawozdanie z realizacji programu co dwa lata, po czym przedstawia je Radzie Gminy i inicjuje dyskusję na temat tego, co udało się zrealizować, a czego nie udało się wdrożyć. W wyniku tej sprawozdawczości jest oceniana sprawczość władz gminnych i oceniana szansa realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol przez kolejne 2 lata kadencji władz gminnych.

B. Narzędzia prawne i administracyjne

- Gminna Ewidencja Zabytków (GEZ) jest podstawowym narzędziem administracyjnym prowadzonym przez wójta. Forma jest określona jako zbiór kart ewidencji zabytków nieruchomych.
- Ujęcie w wykazie Gminnej Ewidencji Zabytków jest czynnością prawną, która określa obowiązki właściciela w zakresie opieki nad zabytkami, którymi zarządza.
- Program Opieki nad Zabytkami nie jest aktem prawa miejscowego. Jest narzędziem służącym do pomocy w zarządzaniu zasobem zabytkowym na terenie Gminy, zaś istotą jego funkcjonowania jest współpraca mieszkańców jako właścicieli obiektów zabytkowych z samorządem gminnym, będącym organem prowadzącym Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Fredropol.

C. Wsparcie merytoryczne i środki finansowe

- Jednym z kluczowych instrumentów są środki finansowe przeznaczane na realizację zadań związanych z ochroną zabytków. Wsparcie finansowe odbywa się na podstawie składanych wniosków do instytucji:
 - ✓ państwowych,
 - ✓ samorządowych,
 - ✓ unijnych.
- **Wsparcie merytoryczne:**

Dostęp do specjalistycznej wiedzy umożliwia:

 - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu,
 - Narodowy Instytut Dziedzictwa OT w Rzeszowie,
 - portal opracowany przez NID, dostępny w Internecie pod adresem: www.zabytek.pl.
 - Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Fredropol, po zaopiniowaniu przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zostanie przedstawiony Radzie Gminy, w celu przyjęcia go uchwałą.
- Program został opracowany na czasokres 4 lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co 2 lata wójt Gminy Fredropol będzie sporządzał sprawozdanie z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Gminy Fredropol. Zatem kto jest odbiorcą niniejszego Programu? Odbiorcą jest społeczność lokalna, która powinna zapoznać się z zasobem zabytkowym, a doceniając go i zdając sobie sprawę z jego wartości i możliwości –

powinna współuczestniczyć w jego wdrażaniu i realizacji. Niniejszy Program ma służyć podejmowaniu decyzji jako planowych, przemyślanych i zgodnych z nakreśloną tendencją rozwoju Gminy Fredropol.

- Właściwa ekspozycja i budowa architektury krajobrazu jest podstawowym czynnikiem umocnienia tożsamości i tworzenia kultury regionalnej. Jest też wyróżnikiem rozwoju społecznego na tle Gminy i jej inicjatyw. Daje też szansę do odmienności od innych gmin, a także atrakcyjności inwestycyjnej, a także postrzegania dziedzictwa zabytkowego jako produktu turystycznego.

XV. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY FREDROPOL

Finansowanie zadań ochrony i opieki nad zabytkami na terenie Gminy może być realizowane z uwzględnieniem środków, pochodzących ze źródeł:

- publicznych
- krajowych:
 - budżet państwa, w tym środki pozostające w dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - budżet jednostek samorządu terytorialnego: wojewódzkiego, powiatowego, gminnego
 - funduszy celowych, opartych na zasadach konkursowych i składanych wnioskach
- zagranicznych:
 - środki unijne
 - programy pomocowe ogłaszane w formie konkursów
- niepublicznych:
 - środki osób fizycznych
 - środki stowarzyszeń
 - środki fundacji
 - osób prywatnych
- kościelnych.

Gminy, które posiadają tytuł prawny do danego obiektu, mają obowiązek prowadzenia opieki nad zabytkiem i jest to zadanie własne Gminy. Każdy, kto ma tytuł prawny do obiektu zabytkowego, w tym Gmina, może występować o dotację celową ze środków publicznych. Jest jedna określona procedura pozyskiwania środków finansowych dla wszystkich, którzy mają tytuł prawny do zabytku, a tym samym mają obowiązek finansowania określonych działań względem obiektu zabytkowego. Są to działania:

- badawcze (archeologiczno-architektoniczne, konserwatorskie)

- specjalistyczne (konstrukcyjne, mikologiczne, na istnienie polichromii, i in.)
- dokumentacyjne (dokumentacja projektowa, konserwatorska, budowlana i in.)
- projektowe (projekt budowlany, itd.)
- konserwatorskie
- restauratorskie
- rewitalizacyjne

Wszystkie działania ukierunkowane na pozyskanie środków finansowych w celu przeprowadzenia inwentaryzacji zabytku, prac konserwatorskich i robot budowlanych, muszą być poprzedzone szczegółowym rozpoznaniem zadania, na podstawie którego sporządza się koncepcję projektową. Następnym działaniem jest sporządzenie specjalistycznej dokumentacji, która musi być pozytywnie zaopiniowana przez wojewódzki urząd ochrony zabytków.

Finanse publiczne, które jako środki publiczne, muszą być bardzo transparentnie pozyskane, precyzyjnie wydatkowane i szczegółowo rozliczone. Są to środki, które pochodzą z następujących budżetów centralnych, ponadregionalnych:

- Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego
- Ministerstwa Rolnictwa
- Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji,
- Ministerstwa rozwoju Regionalnego.

Środki publiczne mogą być także rozdysponowane na szczeblu wojewódzkim. Są to środki pozostające w dyspozycji:

- Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
- Marszałka Województwa Podkarpackiego

Ponadto – Rada Gminy także może udzielić dotacji na remont konserwatorski obiektu zabytkowego, pod warunkiem transparentności ich przyznania wg ściśle określonych zasad, podanych do publicznej wiadomości.

Dotacje, których źródłem finansowania są środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, udzielane są każdego roku według ogłaszania programów. Zasady są jednakowe dla wszystkich beneficjentów, którzy posiadają tytuł prawny do zabytku. Obowiązkową zasadą przy składaniu wniosków o dotację jest posiadanie wpisu zabytku do rejestru zabytków.

Dotacja z jednego źródła nie może być większa niż 50%, z wyjątkiem szczególnych uwarunkowań, gdy taki próg 50% można przekroczyć. Np.: dzieła sztuki o wybitnej wartości, czy cennego zabytku w katastrofalnym stanie - wówczas istnieje możliwość przekroczenia progu finansowego ponad 50% i w uzasadnionych przypadkach może sięgnąć nawet do 100% finansowania prac konserwatorsko-budowlanych wg nakładów koniecznych. Procedura ta wymaga jednak pisemnego uzasadnienia komisji.

Ministerstwo Rozwoju Regionalnego prowadzi Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko. W osi priorytetowej „Kultura i dziedzictwo kulturowe” przewidziane są dotacje ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego i jego efektywne wykorzystanie po przeprowadzeniu działań rewaloryzacyjnych i konserwatorskich. Obowiązkową zasadą jest działanie ponadregionalne. Przedmiotem wszelkich działań tj. budowlano - konserwatorskich, rewitalizacyjnych, restauratorskich, rewaloryzacyjnych jest zgłoszenie obiektów zabytkowych nieruchomych lub ruchomych, które są wpisane do rejestru zabytków. Zabytki nieruchome muszą być indywidualnie wpisane do rejestru zabytków w Księdze „A”, przy czym mogą być wpisane wraz z otoczeniem. Zabytki ruchome muszą mieć indywidualny wpis zabytku do księgi „B”.

Interesującym programem jest „Program Rozwoju Obszarów Wiejskich”, który prowadzony jest przez Ministerstwo Rolnictwa. Z założenia program ten związany jest z odbudową zdewastowanego zasobu zespołów zabytkowych, poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi. Tym samym w programie tym przyświeca cel, aby tereny wiejskie stały się jak najbardziej atrakcyjne dla turystyki kulturowej, promowania tożsamości kulturowej i rozwój infrastruktury turystyczno-sportowej, społeczno-kulturalnej. W ramach zadań upowszechniania dziedzictwa lokalnego, można gromadzić zabytki poprzez ich zakup pod kątem wykorzystania ich dla celów publicznych, np.: organizacji lokalnego muzeum, izby tradycji, czy działań upowszechniających tradycję i jej kultywowanie, np.: ginących zawodów, rzemiosł regionalnych, z czym może wiązać się przebudowa i dostosowanie infrastruktury społeczno-kulturalnej.

Wojewódzki Konserwator Zabytków posiada środki z budżetu państwa i jest ich dysponentem z przeznaczeniem na dotacje w zakresie prac restauratorskich, konserwatorskich i robót budowlanych. Wszystkie te prace konserwatorsko-budowlane będą dotyczyć wyłącznie obiektów zabytkowych indywidualnie wpisanych do rejestru zabytków. Budżet WKZ jest corocznie ustalany, a jego wysokość uzależniona jest od przyznawanej dotacji państwowej.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej dysponuje środkami finansowymi przeznaczonymi na edukację ekologiczną, ochronę przyrody, promocję terenów

zielonych, zieleni komponowanej, dzikorosnącej, regionalnych ekosystemów. Priorytetowym działaniem jest utrzymanie parków, zachowanie roślinności chronionej w zabytkowych ogrodach – zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Osobnym zagadnieniem są środki gminne. W myśl ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – Rada Gminy ma prawo do działań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Najlepszym sposobem jest montaż finansowy polegający na łączeniu dotacji, w tym z ze środków własnych Gminy. Zebrane w ten sposób środki są większe i można planować wykonanie nawet obszernych zadań konserwatorsko-budowlanych.

Kończąc ten program chciałabym przypomnieć porzekadło wielu konserwatorów zabytków, które mówi, że najlepszym „konserwatorem” zabytków jest dobrze dobrana funkcja do obiektu zabytkowego.

BIBLIOGRAFIA:

- Aksamit T., *Prace wykopaliskowe na osadzie neolitycznej we Fredropolu pow. Przemyśl*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966”, Rzeszów 1968, s. 116-123.
- Bańcarz S. (red.), *Parki Krajobrazowe Pogórza Przemyskiego i Gór Słonnych*, Przemyśl 2003
- Ciołek G., *Ogrody polskie*, Warszawa 1954
- Czopek S., *Naczynie kultury Basarabi z Fredropola, woj. Przemyśl*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, T XVII, Rzeszów 1996, s. 235-237
- Dębiec M., *Materiały kultury malickiej na stanowisku Fredropol 2*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Tom XXIV, Rzeszów 2003, s.5-24.
- Fac L., M.Tracz-Tryniecki, *Andrzej Maksymilian Fredro ok.1620-1679*, Przemyśl 2020
- Florkiewicz I., *Materiały kultury przeworskiej odkryte na stanowisku nr 1 we Fredropolu*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Tom XXV, Rzeszów 2004, s. 323-327
- Gosztyła M., Szpyt J., *Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej w Kalwarii Paclawskiej*, Kalwaria Paclawska 1999.
- Kadłuczka A.(red.), *Karta Krakowska 2000 dziesięć lat później*, Kraków 2011
- Klebowicz G., *Parafie i wspólnoty zakonne (Archi)diecezji przemyskiej XIV-XXI w.*, Przemyśl 2020
- Kot B., (red.+zespół), *Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski*, Tom IV, Część I i II, Przemyśl 2016
- Kosterkiewicz R., *Po drogach i bezdrożach Parku Krajobrazowego Pogórza Przemyskiego*. Przewodnik rowerowy, Przemyśl 1997.
- Kryciński S., *Przemyśl i Pogórze przemyskie*. Przewodnik, Pruszków 2007
- Kryciński S., *Pogórze Przemyskie. Tajemnice Doliny Wiaru*, Rzeszów 2019
- Kunysz A., Piórecki J., *J.Liszczał-Dziubowa, Zamek w Krasieczynie*, Przemyśl 1971
- Kurek J., *Drewniane dzwonnice cerkiewne Ziemi Przemyskiej*, Kraków 2013
- Libicki P., *Dwory i pałace wiejskie w Małopolsce i na Podkarpaciu*, Poznań 2012
- Misiak T., *W dorzeczu środkowego Sanu. Środowisko przyrodnicze, przemiany na przestrzeni wieków i ochrona*, Przemyśl 2005

Patoczka P., Gajdek A., Wójcik A., *Stan Zachowania Świeckiego Budownictwa drewnianego w województwie podkarpackim*, Rzeszów 2016.

Piórecki J., *Zabytkowe ogrody i parki województwa przemyskiego*, Rzeszów 1989

Piórecki J., *Ogrody i parki dworskie Województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2008

Platowska - Sapetowa I., *Kaplica w Baszcie Boskiej Zamku w Krasieczynie*, Łańcut 2002

Wlazło W., *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo przemyskie*, Warszawa 1998.

Sołek J., (red.), *Szlak Architektury Drewnianej. Podkarpackie*, Rzeszów 2012

Sprutta J., *Wpływ sztuki zachodniej na ikonę rosyjską i ukraińską w XVI – XVIII wieku*, [w:] Bator Z., *Sztuka sakralna; wolność i odpowiedzialność*, Przemyśl 2009.

Staniukiewicz E.o., *Dróżki i Kaplice w Kalwarii Pałacowskiej*, Kalwaria Pałacowska 2018

Staniukiewicz E.o., *Sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej w Kalwarii Pałacowskiej*, 2018

Stojak G. (red.+zespół), *Katalog zabytków nieruchomych województwa Podkarpackiego*, Rzeszów 2011.

Stojak G. (red.+zespół), *Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski*, T. III, Cz. I i II, Przemyśl 2011

Stojak G. (red.+zespół), *Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski*, T. IV, Cz. I i II, Przemyśl 2011

Stojak G., *Ikona Karpacza – na granicy kultur Wschodu i Zachodu*, Dębiec M., Berdowska J. (red.), *Życie codzienne. Wędrowki po archeologicznych śladach dawnych epok i kultur województwa podkarpackiego*, Rzeszów 2017, s. 160-181.

Trojanowska M., *Lela Pawlikowska, Życie i twórczość Anieli z Wolskich Pawlikowskiej (1901-1980)*, Przemyśl 2011,

Zieliński K., *Leksykon architektury drewnianej*, T.I i II, Rzeszów 2011.

Netografia- strony internetowe

strony internetowe dotyczące poszczególnych miejscowości

<https://kulturaenter.pl/article/sztuka-status-spoeczny-mistrzow-szkoly-rybotyckiej/>

Wykaz stanowisk archeologicznych w gminie Fredropol

Lp.	Nazwa stanowiska	Nr st. w miejsc. / Nr st. na obszarze	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Kultura / Chronologia	Uwagi
1	Aksmanice	1 / 2	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada osada śląd osadnictwa	k. trzciniecka, II okres brązu grupa tarnobrzaska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny nieokreślona	
2	Aksmanice	2 / 3	111 - 83	Osada Ślad osadnictwa	neolit epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
3	Aksmanice	3 / 4	111 - 83	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny nieokreślona	
4	Aksmanice	4 / 5	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny średniowiecze	
5	Aksmanice	5 / 6	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny średniowiecze	
6	Aksmanice	6 / 1	110 - 83	grodzisko	okres wczesnośredniowieczny	
7	Aksmanice	7 / 73	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny	
8	Aksmanice	8 / 74	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny okres nowożytny	
9	Aksmanice	9 / 75	110 – 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	Neolit grupa tarnobrzaska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	

10	Aksmanice	10 / 76	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny	
11	Aksmanice	11 / 77	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich nieokreślona	
12	Aksmanice	12 / 7	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu neolit grupa tarnobrzeska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny nieokreślona	
13	Aksmanice	13 / 8	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres nowożytny	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
14	Aksmanice	14 / 9	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
15	Aksmanice	15 / 10	110 - 83	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowych, neolit środkowy	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
16	Aksmanice	16 / 11	111 - 83	śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny/XII w./	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
17	Aksmanice	17 / 39	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
18	Aksmanice	18 / 40	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny	
19	Aksmanice	19 / 41	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny okres nowożytny	
20	Aksmanice	20 / 42	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny	
21	Aksmanice	21 / 43	111 - 83	osada śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny	
22	Aksmanice	22 / 44	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	

23	Aksmanice	23 / 45	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
24	Aksmanice	24 / 46	111 - 83	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu/ wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
25	Aksmanice	25 / 47	111 - 83	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny nieokreślona	
26	Aksmanice	26 / 48	111 - 83	osada osada	epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny	
27	Aksmanice	27 / 49	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny okres nowożytny	
28	Aksmanice	28 / 50	111 - 83	osada osada śląd osadniczy	neolit epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres prahistoryczny	
29	Aksmanice	29 / 51	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
30	Aksmanice	30 / 52	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres prahistoryczny	
31	Aksmanice	31 / 53	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny średniowiecze	
32	Aksmanice	32 / 54	111 - 83	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres prahistoryczny	
33	Aksmanice	33 / 55	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres nowożytny	
34	Aksmanice	34 / 56	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	
35	Aksmanice	35 / 57	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
36	Aksmanice	36 / 58	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	neolit późny okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
37	Aksmanice	37 / 103	110 - 83	osada	epoka brązu	

38	Aksmanice	38 / 151	111 - 83	osada	k. mierzanowicka, epoka brązu	
39	Darowice-Koniuszki	1 / 130	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
40	Darowice-Koniuszki	2 / 133	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu prahistoria okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
41	Darowice-Koniuszki	3 / 131	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
42	Darowice-Koniuszki	4 / 132	110 - 84	osada osada śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
43	Darowice	5 / 84	110 - 83	osada	nieokreślona	
44	Darowice-Koniuszki	6 / 134	110 - 84	osada	okres wczesnośredniowieczny	
45	Darowice-Koniuszki	7 / 135	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
46	Darowice-Koniuszki	8 / 136	110 - 84	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
47	Darowice-Koniuszki	9 / 137	110 - 84	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	neolit okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny nieokreślona	
48	Darowice-Koniuszki	10 / 138	110 - 84	śląd osadnictwa	średniowiecze	
49	Darowice-Koniuszki	11 / 139	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
50	Darowice-Koniuszki	12 / 140	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu prahistoria	

				śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze	
51	Darowice-Koniuszki	13 / 141	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu prahistoria średniowiecze	
52	Darowice-Koniuszki	14 / 142	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu neolit średniowiecze	
53	Darowice-Koniuszki	15 / 143	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit prahistoria okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
54	Darowice-Koniuszki	16 / 144	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze okres nowożytny	
55	Darowice-Koniuszki	17 / 145	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze okres nowożytny	
56	Darowice-Koniuszki	18 / 146	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu/wczesna epoka żelaza nieokreślona	
57	Darowice-Koniuszki	19 / 147	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny nieokreślona	
58	Darowice-Koniuszki	20 / 148	110 - 84	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
59	Darowice-Koniuszki	21 / 149	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres późnośredniowieczny	
60	Darowice-Koniuszki	22 / 150	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu prahistoria średniowiecze	
61	Darowice-Koniuszki	23 / 151	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria średniowiecze	
62	Darowice-Koniuszki	24 / 152	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu/wczesna epoka żelaza prahistoria okres późnośredniowieczny	
63	Darowice-Koniuszki	25 / 153	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria średniowiecze	

				śląd osadnictwa	okres nowożytny	
64	Darowice-Koniuszki	26 / 154	110 - 84	śląd osadnictwa	średniowiecze	
65	Darowice-Koniuszki	27 / 155	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit prahistoria okres późnośredniowieczny	
66	Darowice-Koniuszki	28 / 156	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
67	Darowice-Koniuszki	29 / 157	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
68	Darowice-Koniuszki	30 / 158	110 - 84	śląd osadnictwa osada	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
69	Darowice-Koniuszki	31 / 159	110 - 84	osada osada	gr. tarnobrzeska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza średniowiecze	
70	Darowice-Koniuszki	32 / 160	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
71	Darowice-Koniuszki	33 / 161	110 - 84	śląd osadnictwa	średniowiecze	
72	Darowice-Koniuszki	34 / 162	110 - 84	osada osada	k. przeworska, okres wpływów rzymskich średniowiecze	
73	Darowice-Koniuszki	35 / 163	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny	
74	Darowice-Koniuszki	36 / 164	110 - 84	śląd osadnictwa	średniowiecze	
75	Darowice-Koniuszki	37 / 165	110 - 84	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
76	Darowice-Koniuszki	38 / 166	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze okres nowożytny	
77	Fredropol -	2 / 68	110 - 82	osada śląd osadnictwa osada	k. ceramiki sznurowej, wczesny neolit k. bukowogórska , wczesny neolit k. lendzielska, wczesny neolit	
78	Fredropol	3 / 60	110 - 83	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu k. lendzielska, neolit neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu/ wczesna epoka żelaza	

				śląd osadnictwa osada	okres lateński kultura przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny	
79	Fredropol	4 / 50	110 - 83	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit kultura przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
80	Fredropol	5 / 53	110 - 83	śląd osadnictwa osada	kultura przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny	
81	Fredropol	6 / 49	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	kultura przeworska, okres późnorzymski okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
82	Fredropol	7 / 58	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit kultura przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
83	Fredropol	21 / 44	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
84	Fredropol	24 / 47	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	
85	Fredropol	25 / 48	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich	
86	Fredropol -	26 / 51	110 - 83	śląd osadnictwa osada	neolit okres prahistoryczny	
87	Fredropol	27 / 52	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
88	Fredropol	28 / 54	110 - 83	śląd osadnictwa osada osada	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	

89	Fredropol	29 / 55	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit k. trzciniecka, starsza epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres późnorzymski okres prahistoryczny	
90	Fredropol	30 / 56	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
91	Fredropol	31 / 57	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres średniowieczny	
92	Fredropol	33 / 61	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	gr. tarnobrzeska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
93	Fredropol	34 / 62	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	
94	Fredropol	35 / 63	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres średniowieczny okres późnośredniowieczny	
95	Fredropol	36 / 64	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
96	Fredropol	37 / 65	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
97	Fredropol	38 / 66	110 - 83	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
98	Fredropol	41 / 87	110 - 83	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
99	Fredropol	42 / 88	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	
100	Fredropol	43 / 89	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
101	Fredropol	44 / 90	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	
102	Fredropol	45 / 91	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
103	Fredropol	46 / 92	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
104	Fredropol	47 / 93	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
105	Fredropol	48 / 94	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
106	Fredropol	49 / 96	110 - 83	kopiec ziemny	nieokreślona	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
107	Fredropol	50 / 38	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	

				śląd osadnictwa	prahistoria	
108	Fredropol	51 / 39	110 - 84	śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny	
109	Fredropol	52 / 40	110 - 84	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
110	Fredropol	53 / 41	110 - 84	śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
111	Fredropol	54 / 42	110 - 84	śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza kultura przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny	
112	Fredropol	55 / 43	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu prahistoria	
113	Fredropol	56 / 44	110 - 84	śląd osadnictwa	neolit	
114	Fredropol	57 / 45	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza prahistoria	
115	Fredropol	58 / 46	110 - 84	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza kultura przeworska, okres wpływów rzymskich okres późnośredniowieczny nieokreślona	
116	Fredropol	59 / 47	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria okres późnośredniowieczny nieokreślona	
117	Fredropol	60 / 48	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
118	Fredropol	61 / 99	110 - 84	śląd osadnictwa fortyfikacje ziemne	Kultura malicka, neolit 2 poł. XVII w.	
119	Fredropol	62 / 100	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia/epoka brązu	
120	Gruszowa	1 / 139	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. mierzanowicka, I okres epoki brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	

121	Gruszowa	2 / 140	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres nowożytny	
122	Gruszowa	3 / 141	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
123	Gruszowa	4 / 142	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres nowożytny	
124	Gruszowa	5 / 143	111 - 83	osada śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres nowożytny	
125	Gruszowa	6 / 144	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres nowożytny	
126	Gruszowa	7 / 145	111 - 83	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
127	Gruszowa	8 / 146	111 - 83	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
128	Huwniki	1 / 35	111 - 83	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
129	Huwniki	2 / 36	111 - 83	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
130	Huwniki	3 / 103	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
131	Huwniki	4 / 104	111 - 83	osada	gr. tarnobrzaska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza	
132	Huwniki	5 / 105	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny średniowiecze okres nowożytny	
133	Huwniki	6 / 106	111 - 83	osada	okres późnośredniowieczny	
134	Huwniki	7 / 107	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit k. trzciniecka, epoka brązu / wczesna epoka żelaza średniowiecze	
135	Huwniki	8 / 108	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
136	Huwniki	9 / 109	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny średniowiecze okres nowożytny	

137	Huwniki	10 / 110	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres późnośredniowieczny średniowiecze	
138	Huwniki	11 / 111	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
139	Huwniki	12 / 112	111 - 83	śląd osadnictwa osada	okres prahistoryczny średniowiecze	
140	Huwniki	13 / 113	111 - 83	osada śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
141	Huwniki	14 / 114	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny średniowiecze	
142	Huwniki	15 / 115	111 - 83	osada śląd osadnictwa	średniowiecze okres nowożytny	
143	Huwniki	16 / 116	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu / wczesna epoka żelaza średniowiecze	
144	Huwniki	17 / 117	111 - 83	śląd osadnictwa	neolit	
145	Huwniki	18 / 118	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
146	Huwniki	19 / 119	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres nowożytny	
147	Kalwaria Pałacowska	1 / 4	112 - 83	śląd osadnictwa	neolit późny / wczesna epoka brązu	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
148	Kalwaria Pałacowska	2 / 5	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu średniowiecze	
149	Kalwaria Pałacowska	3 / 120	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
150	Kalwaria Pałacowska	4 / 121	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres nowożytny	
151	Kalwaria Pałacowska	5 / 122	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
152	Kalwaria Pałacowska	6 / 123	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
153	Kalwaria Pałacowska	7 / 124	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
154	Kalwaria Pałacowska	8 / 125	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
155	Kalwaria Pałacowska	9 / 6	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia k. pucharów lejkowych, neolit neolit / wczesna epoka brązu	

				śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
156	Kalwaria Paławska	10 / 7	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit/epoka brązu	
157	Kalwaria Paławska	11 / 8	112 - 83	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
158	Kalwaria Paławska	12 / 9	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
159	Kalwaria Paławska	13 / 10	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit / epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
160	Kalwaria Paławska	14 / 11	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka kamienia / epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
161	Kalwaria Paławska	15 / 12	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
162	Kalwaria Paławska	16 / 13	112 - 83	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
163	Kłokowice	1 / 12	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny nieokreślona	
164	Kłokowice	2 / 1	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. mierzanowicka, I okres epoki brązu epoka brązu / wczesna epoka żelaza prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
165	Kłokowice	3 / 2	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
166	Kłokowice	4 / 3	110 - 84	śląd osadnictwa	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza	

				osada osada ślad osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
167	Kłokowice	5 / 4	110 - 84	ślad osadnictwa osada osada	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
168	Kłokowice	6 / 5	110 - 84	ślad osadnictwa osada osada	prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
169	Kłokowice	7 / 6	110 - 84	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	prahistoria średniowiecze okres nowożytny	
170	Kłokowice	8 / 72		ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny	
171	Kłokowice	9 / 69	110 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
172	Kłokowice	10 / 70		osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres późnośredniowieczny	
173	Kłokowice	11 / 71	110 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny okres średniowieczny	
174	Kłokowice	12 / 59	111 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres nowożytny	
175	Kłokowice	13 / 60	111 - 83	osada ślad osadnictwa osada osada	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
176	Kłokowice	14 / 61	111 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny	

177	Kłokowice	15 / 7	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria	
178	Kłokowice	16 / 8	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit prahistoria	
179	Kłokowice	17 / 9	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
180	Kłokowice	18 / 10	110 - 84	śląd osadnictwa osada	prahistoria okres wczesnośredniowieczny	
181	Kłokowice	19 / 1	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
182	Kłokowice	20 / 2	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	
183	Kłokowice	21 / 3	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
184	Kłokowice	22 / 4	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	
185	Kłokowice	23 / 5	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
186	Kłokowice	24 / 6	111 - 84	śląd osadnictwa	k. malicka, neolit wczesny	
187	Kłokowice	25 / 7	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit wczesny	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
188	Kłokowice	26 / 8	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit późny / wczesna epoka brązu	
189	Kłokowice	27 / 9	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
190	Kłokowice	28 / 10	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	
191	Kłokowice	29 / 11	111 - 84	śląd osadnictwa	okres nowożytny	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
192	Kłokowice	30 / 12	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu	
193	Kłokowice	31 / 13	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
194	Kłokowice	32 / 14	111 - 84	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu	
195	Kłokowice	33 / 15	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
196	Kłokowice	34 / 16	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria prahistoria	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
197	Kłokowice	35 / 96	111 - 84	osada	neolit	
198	Kłokowice	36 / 97	111 - 84	osada osada śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej, neolit wczesny k. malicka, neolit wczesny prahistoria	
199	Kłokowice	37 / 98	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu prahistoria	
200	Kłokowice	38 / 99	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit prahistoria	

201	Kłokowice	39 / 100	111 - 84	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej, neolit wczesny okres wczesnośredniowieczny/VIII-X w./ okres wczesnośredniowieczny/XI-XIII w./	
202	Kłokowice	40 / 101	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres późnośredniowieczny	
203	Kłokowice	41 / 102	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit prahistoria	
204	Kłokowice	42 / 103	111 - 84	śląd osadnictwa	k. lubelsko-wołyńska, neolit środkowy	
205	Kłokowice	43 / 104	111 - 84	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
206	Kłokowice	44 / 105	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres późnośredniowieczny	
207	Kłokowice	45 / 177	110 - 84	osada	k. mierzanowicka, epoka brązu	
208	Kłokowice	46 / 101	110 - 83	śląd osadnictwa osada	k. malicka, epoka neolitu k. mierzanowicka, epoka brązu	
209	Kłokowice	47 / 102	110 - 83	osada	k. malicka, epoka neolitu	
210	Kniażyce	1 / 97	110 - 83	grób szkieletowy	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
211	Kniażyce	2 / 22	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
212	Kniażyce	3 / 21	110 - 83	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
213	Kniażyce	4 / 19	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres średniowieczny	
214	Kniażyce	5 / 18	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny	
215	Kniażyce	6 / 14	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	

				śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
216	Kniażyce	7 / 15	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres średniowieczny nieokreślona	
217	Kniażyce	8 / 16	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres średniowieczny	
218	Kniażyce	9 / 17	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
219	Kniażyce	10 / 20	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres średniowieczny nieokreślona	
220	Kniażyce	11 / 23	110 - 83	śląd osadnictwa osada	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
221	Kniażyce	12 / 24	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny	
222	Kniażyce	13 / 25	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
223	Kniażyce	14 / 26	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres lateński okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
224	Kniażyce	15 / 27	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
225	Kniażyce	16 / 28	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny okres nowożytny	
226	Kniażyce	17 / 29	110 - 83	obozowisko osada śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza	

				śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny	
227	Kniażyce	18 / 85	110 - 83	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
228	Kniażyce	19 / 95	110 - 83	pozostałości zamku	okres średniowieczny	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
229	Kniażyce	20 / 167	110 - 84	osada osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit prahistoria okres późnośredniowieczny okres nowożytny nieokreślona	
230	Kniażyce	21 / 168	110 - 84	śląd osadnictwa	neolit	
231	Kniażyce	22 / 169	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
232	Koniusza	1 / 78	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
233	Koniusza	2 / 98	110 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
234	Koniusza	3 / 147	111 - 83	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza późny okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny	
235	Kopyśno	1 / 22	111 - 82	grodzisko	okres wczesnośredniowieczny /X – XI w./	
236	Kopyśno	2 / 23	111 - 82	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu	
237	Kopyśno	3 / 24	111 - 82	śląd osadnictwa osada	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
238	Kopyśno	4 / 22	110 - 82	śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	
239	Kopyśno	5 / 23	110 - 82	kopiec ziemny	nieokreślona	
240	Kopyśno	6 / 24	110 - 82	kopiec ziemny	nieokreślona	
241	Kormanice	1 / 40	110 - 83	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. ceramiki sznurowej, wczesny neolit k. bukowogórska, wczesny neolit k. lendzielska, wczesny neolit okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
242	Kormanice	8 / 38	110 - 83	osada	neolit	

				osada	okres prahistoryczny	
243	Kormanice	9 / 30	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	kultura przeworska, okres późnorzymski okres średniowieczny	
244	Kormanice	10 / 31	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres średniowieczny	
245	Kormanice	11 / 32	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	kultura przeworska, okres późnorzymski okres prahistoryczny okres nowożytny	
246	Kormanice	12 / 33	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres średniowieczny okres nowożytny	
247	Kormanice	13 / 34	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit okres prahistoryczny okres średniowieczny	
248	Kormanice	14 / 35	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza kultura przeworska, okres wpływów rzymskich	
249	OKormanice	15 / 36	110 - 83	śląd osadnictwa osada	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
250	Kormanice	16 / 37	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu / okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
251	Kormanice	17 / 39	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
252	Kormanice	18 / 41	110 - 83	śląd osadnictwa osada osada	neolit okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
253	Kormanice	19 / 42	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres nowożytny	
254	Kormanice	20 / 43	110 - 83	śląd osadnictwa	neolit	
255	Kormanice	22 / 45	110 - 83	śląd osadnictwa	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza	

				śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
256	Kormanice	23 / 46	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny	
257	Kormanice	32 / 59	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny	
258	Kormanice	39 / 67	110 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres nowożytny	
259	Kormanice	40 / 86	110 - 83	pozostałości zamku	okres nowożytny /XVI – XVII w./	
260	Kupiatycze	1 / 49	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. ceramiki sznurowej, neolit późny gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny	
261	Kupiatycze	2 / 50	110 - 84	śląd osadnictwa osada	k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny	
262	Kupiatycze	3 / 51	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, I okres epoki brązu średniowiecze	
263	Kupiatycze	4 / 52	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. ceramiki sznurowej, neolit późny k. mierzanowicka, I okres epoki brązu k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria	
264	Kupiatycze	5 / 53	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit epoka brązu	
265	Kupiatycze	6 / 54	110 - 84	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	KPL, cykl lendzielsko-polgar., neolit środkowy k. mierzanowicka, I okres epoki brązu epoka brązu okres wczesnośredniowieczny	
266	Kupiatycze	7 / 55	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria średniowiecze	
267	Kupiatycze	8 / 56	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit prahistoria średniowiecze	
268	Kupiatycze	9 / 57	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	

				śląd osadnictwa	średniowiecze	
269	Kupiatyczne	10 / 58	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria okres wczesnośredniowieczny	
270	Kupiatyczne	11 / 59	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu okres późnośredniowieczny	
271	Kupiatyczne	12 / 60	110 - 84	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit I okres epoki brązu prahistoria	
272	Kupiatyczne	13 / 61	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu prahistoria	
273	Kupiatyczne	14 / 62	110 - 84	śląd osadnictwa	prahistoria	
274	Kupiatyczne	15 / 63	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich średniowiecze	
275	Kupiatyczne	16 / 64	110 - 84	osada śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
276	Kupiatyczne	17 / 65	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
277	Kupiatyczne	18 / 66	110 - 84	osada	okres wczesnośredniowieczny	
278	Kupiatyczne	19 / 67	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
279	Kupiatyczne	20 / 68	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit prahistoria średniowiecze	
280	Kupiatyczne	21 / 69	110 - 84	osada	k. przeworska, okres wpływów rzymskich	
281	Kupiatyczne	22 / 70	110 - 84	osada osada osada osada osada	neolit k. mierzanowicka, I okres epoki brązu gr. tarnobrzaska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria	
282	Kupiatyczne	23 / 71	110 - 84	śląd osadnictwa	prahistoria	
283	Kupiatyczne	24 / 72	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny	
284	Leszczyny	1 / 2	112 - 83	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowisko archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
285	Leszczyny	2 / 14	112 - 83	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowych, neolit	

286	Leszczyny	3 / 15	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu okres późnośredniowieczny	
287	Leszczyny	4 / 16	112 - 83	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
288	Leszczyny	5 / 17	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu okres późnośredniowieczny	
289	Makowa	1 / 37	111 - 83	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
290	Makowa	2 / 38	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
291	Makowa	3 / 126	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres nowożytny	
292	Makowa	4 / 127	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze okres nowożytny	
293	Makowa	5 / 128	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny nieokreślona	
294	Makowa	6 / 129	111 - 83	osada śląd osadnictwa	średniowiecze okres nowożytny	
295	Makowa	7 / 130	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres wpływów rzymskich okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
296	Makowa	8 / 131	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
297	Makowa	9 / 132	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
298	Makowa	10 / 133	111 - 83	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
299	Makowa	11 / 134	111 - 83	osada śląd osadnictwa osada osada osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny nieokreślona	
300	Makowa	12 / 135	111 - 83	osada osada osada osada	neolit epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	

				osada ślad osadnictwa	okres późnośredniowieczny nieokreślona	
301	Makowa	13 / 136	111 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	neolit epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny średniowiecze nieokreślona	
302	Makowa	14 / 137	111 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka mamienia / wczesna epoka brązu okres nowożytny	
303	Makowa	15 / 138	111 - 83	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka mamienia / wczesna epoka brązu średniowiecze	
304	Makowa	16 / 4	112 - 82	kopiec ziemny	nieokreślona	
305	Młodowice	1 / 11	110 - 84	ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada osada osada ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit k. mierzanowicka, I okres epoki brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria okres wczesnośredniowieczny nieokreślona	
306	Młodowice	2 / 13	110 - 84	osada osada osada	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
307	Młodowice	3 / 12	110 - 84	osada osada osada osada osada ślad osadnictwa	neolit k. mierzanowicka, I okres epoki brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	
308	Młodowice	4 / 14	110 - 84	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka brązu / wczesna epoka żelaza neolit prahistoria okres nowożytny nieokreślona	
309	Młodowice	5 / 15	110 - 84	ślad osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji
310	Młodowice	6 / 16	110 - 84	ślad osadnictwa	k. ceramiki sznurowe, neolit późny	
311	Młodowice	7 / 17	110 - 84	ślad osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	

				osada	neolit	
312	Młodowice	8 / 18	110 - 84	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria okres wczesnośredniowieczny	
313	Młodowice	9 / 19	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
314	Młodowice	10 / 20	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
315	Młodowice	11 / 21	110 - 84	osada śląd osadnictwa osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich	
316	Młodowice	12 / 22	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria średniowiecze	
317	Młodowice	13 / 23	110 - 84	osada śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres późnośredniowieczny	
318	Młodowice	14 / 24	110 - 84	śląd osadnictwa osada osada osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria	
319	Młodowice	15 / 25	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
320	Młodowice	16 / 26	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
321	Młodowice	17 / 27	110 - 84	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
322	Młodowice	18 / 28	110 - 84	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit prahistoria średniowiecze	
323	Młodowice	19 / 29	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria średniowiecze	
324	Młodowice	20 / 30	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, późny okres wpływów rzymskich prahistoria	

325	Młodowice	21 / 31	110 - 84	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza	
326	Młodowice	22 / 32	110 - 84	osada	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza	
327	Młodowice	23 / 33	110 - 84	śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny	
328	Młodowice	24 / 34	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria	
329	Młodowice	25 / 35	110 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
330	Młodowice	26 / 36	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze okres nowożytny	
331	Młodowice	27 / 37	110 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit prahistoria	
332	Młodowice	28 / 106	111 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
333	Młodowice	29 / 107	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
334	Młodowice	30 / 108	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	
335	Nowe Sady	1 / 28	111 - 83	śląd osadnictwa osada	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
336	Nowe Sady	2 / 29	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa grodzisko	epoka kamienia / wczesna epoka brązu epoka brązu okres wczesnośredniowieczny	
337	Nowe Sady	3 / 30	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
338	Nowe Sady	4 / 31	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
339	Nowe Sady	5 / 32	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
340	Nowe Sady	6 / 83	111 - 83	osada śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	

341	Nowe Sady	7 / 84	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny nieokreślona	
342	Nowe Sady	8 / 85	111 - 83	śląd osadnictwa	średniowiecze	
343	Nowe Sady	9 / 86	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres nowożytny	
344	Nowe Sady	10 / 87	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	
345	Nowe Sady	11 / 88	111 - 83	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
346	Nowe Sady	12 / 89	111 - 83	osada osada osada śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze nieokreślona	
347	Nowe Sady	13 / 90	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa osada	neolit k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
348	Nowe Sady	14 / 91	111 - 83	osada osada osada osada	neolit okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
349	Nowe Sady	15 / 92	111 - 83	śląd osadnictwa osada	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
350	Nowe Sady	16 / 93	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
351	Nowe Sady	17 / 94	111 - 83	śląd osadnictwa osada	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
352	Nowe Sady	18 / 95	111 - 83	osada osada osada śląd osadnictwa	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny	

				osada osada	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
353	Nowe Sady	19 / 96	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny średniowiecze	
354	Nowe Sady	20 / 19	112 - 83	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
355	Nowe Sady	20 / 82	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	średniowiecze nieokreślona	
356	Nowosiółki Dydyńskie	1 / 33	111 - 83	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny średniowiecze okres nowożytny	
357	Nowosiółki Dydyńskie	2 / 1	112 - 83	grodzisko	okres wczesnośredniowieczny /IX –XI w./	
358	Nowosiółki Dydyńskie	3 / 34	111 - 83	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
359	Nowosiółki Dydyńskie	4 / 97	111 - 83	kopiec ziemny	okres wczesnośredniowieczny	
360	Nowosiółki Dydyńskie	5 / 98	111 - 83	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
361	Nowosiółki Dydyńskie	6 / 99	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny średniowiecze	
362	Nowosiółki Dydyńskie	7 / 100	111 - 83	śląd osadnictwa	średniowiecze	
363	Nowosiółki Dydyńskie	8 / 101	111 - 83	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
364	Nowosiółki Dydyńskie	9 / 102	111 - 83	śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny	
365	Paportno - Sopotnik	1 / 3	112 - 83	śląd osadnictwa	neolit późny / wczesna epoka brązu	
366	Paportno - Sopotnik	2 / 18	112 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia neolit/epoka brązu nieokreślona	
367	Posada Rybotycka	1 / 25	111 - 82	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
368	Posada Rybotycka	2 / 26	111 - 82	cmentarz przycerkiewny	Okres nowożytny / XVI – pocz. XIX w./	

369	Posada Rybotycka	3 / 27	111 - 82	osada	okres nowożytny	
370	Posada Rybotycka	4 / 28	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres średniowieczny okres nowożytny	
371	Posada Rybotycka	5 / 29	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
372	Posada Rybotycka	6 / 30	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
373	Posada Rybotycka	7 / 31	111 - 82	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
374	Rybotycze	1 / 5	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
375	Rybotycze	2 / 1	111 - 82	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
376	Rybotycze	3 / 2	111 - 82	śląd osadnictwa	wczesny okres epoki brązu	
377	Rybotycze	4 / 3	111 - 82	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
378	Rybotycze	5 / 148	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
379	Rybotycze	6 / 149	111 - 83	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres późnośredniowieczny	
380	Rybotycze	7 / 4	111 - 82	śląd osadnictwa	neolit	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
381	Rybotycze	8 / 6	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
382	Rybotycze	9 / 7	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres średniowieczny okres nowożytny	
383	Rybotycze	10 / 8	111 - 82	śląd osadnictwa osada osada	prahistoria okres późnośredniowieczny okres nowożytny	

384	Rybotycze	11 / 9	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
385	Rybotycze	12 / 10	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	prahistoria okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
386	Rybotycze	13 / 11	111 - 82	osada	okres wczesnośredniowieczny	
387	Rybotycze	14 / 12	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny	
388	Rybotycze	15 / 13	111 - 82	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
389	Rybotycze	16 / 14	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
390	Rybotycze	17 / 15	111 - 82	śląd osadnictwa osada	okres prahistoryczny okres nowożytny	
391	Rybotycze	18 / 16	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
392	Rybotycze	19 / 17	111 - 82	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
393	Rybotycze	20 / 18	111 - 82	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
394	Rybotycze	21 / 19	111 - 82	śląd osadnictwa osada osada	neolit okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
395	Rybotycze	22 / 20	111 - 82	śląd osadnictwa	prahistoria	
396	Sierakoście	1 / 18	111 - 83	śląd osadnictwa osada, osada osada osada	okres lateński okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	
397	Sierakoście	2 / 119	111 - 83	cmientarzysko szkieletowe	nieokreślona	
398	Sierakoście	3 / 20	111 - 83	osada osada śląd osadnictwa osada, osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres lateński okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	

				osada	średniowiecze	
				osada	okres nowożytny	
399	Sierakoście	5 / 67	111 - 83	osada osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu k. pucharów lejkowych, neolit środkowy.	
400	Sierakoście	6 / 21	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
401	Sierakoście	7 / 22	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres średniowieczny	
402	Sierakoście	8 / 95	111 - 84	śląd osadnictwa	średniowiecze	
403	Sierakoście	9 / 23	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
404	Sierakoście	10 / 24	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny. średniowiecze	
405	Sierakoście	11 / 25	111 - 83	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres wpływów rzymskich okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny nieokreślona	
406	Sierakoście	12 / 26	111 - 83	osada osada	neolit okres prahistoryczny	
407	Sierakoście	13 / 27	111 - 83	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny	
408	Sierakoście	14 / 66	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu średniowiecze	
409	Sierakoście	14 / 68	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	neolit epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
410	Sierakoście	15 / 69	111 - 83	osada	neolit	

				śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich nieokreślona	
411	Sierakoście	16 / 70	111 - 83	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
412	Sierakoście	17 / 71	111 - 83	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
413	Sierakoście	18 / 72	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
414	Sierakoście	19 / 73	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres średniowieczny	
415	Sierakoście	20 / 74	111 - 83	osada osada	okres wczesnośredniowieczny średniowiecze	
416	Sierakoście	21 / 75	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
417	Sierakoście	22 / 76	111 - 83	śląd osadnictwa	okres późnośredniowieczny	
418	Sierakoście	23 / 77	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
419	Sierakoście	24 / 78	111 - 83	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres średniowieczny okres nowożytny	
420	Sierakoście	25 / 79	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
421	Sierakoście	25 / 130	111 - 84	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
422	Sierakoście	26 / 80	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny średniowiecze	
423	Sierakoście	27 / 81	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada	k. trzciniecka, II okres epoki brązu gr. tarnobrzaska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny	
424	Sierakoście	28 / 17	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
425	Sierakoście	29 / 18	111 - 84	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
426	Sierakoście	30 / 19	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
427	Sierakoście	31 / 20	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	

428	Sierakoście	32 / 21	111 - 84	śląd osadnictwa	prahistoria	Stanowiska archiwalne
429	Sierakoście	33 / 22	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
430	Sierakoście	34 / 23	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne
431	Sierakoście	35 / 24	111 - 84	śląd osadnictwa	k. lubelsko-wołyńska, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
432	Sierakoście	35 / 96	111 - 84	osada	neolit	
433	Sierakoście	36 / 25	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne
434	Sierakoście	37 / 26	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
435	Sierakoście	38 / 27	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne
436	Sierakoście	39 / 28	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
437	Sierakoście	40 / 29	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne
438	Sierakoście	41 / 30	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
439	Sierakoście	42 / 31	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
440	Sierakoście	43 / 32	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	bez określonej lokalizacji
441	Sierakoście	44 / 33	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
442	Sierakoście	45 / 34	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu	bez określonej lokalizacji
443	Sierakoście	46 / 35	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne
444	Sierakoście	47 / 36	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
445	Sierakoście	48 / 37	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne
446	Sierakoście	49 / 38	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	bez określonej lokalizacji
447	Sierakoście	50 / 39	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne
448	Sierakoście	51 / 40	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
449	Sierakoście	52 / 41	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
450	Sierakoście	53 / 42	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	bez określonej lokalizacji
451	Sierakoście	54 / 43	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
452	Sierakoście	55 / 44	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	bez określonej lokalizacji
453	Sierakoście	56 / 45	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne
454	Sierakoście	57 / 46	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit późny / wczesna epoka brązu	bez określonej lokalizacji
455	Sierakoście	58 / 47	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	Stanowiska archiwalne
456	Sierakoście	59 / 48	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit wczesny	bez określonej lokalizacji
457	Sierakoście	60 / 49	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne
458	Sierakoście	61 / 50	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	bez określonej lokalizacji
459	Sierakoście	62 / 51	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	Stanowiska archiwalne
460	Sierakoście	63 / 52	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	bez określonej lokalizacji

461	Sierakoście	64 / 53	111 - 84	śląd osadnictwa	mezolit	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
462	Sierakoście	65 / 54	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowisko archiwalne bez określonej lokalizacji
463	Sierakoście	66 / 55	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
464	Sierakoście	67 / 56	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	
465	Sierakoście	68 / 57	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
466	Sierakoście	69 / 58	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	
467	Sierakoście	70 / 59	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit późny/ wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
468	Sierakoście	71 / 60	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	
469	Sierakoście	72 / 61	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
470	Sierakoście	73 / 62	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	
471	Sierakoście	74 / 63	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
472	Sierakoście	75 / 64	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit środkowy	
473	Sierakoście	76 / 65	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
474	Sierakoście	77 / 66	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	
475	Sierakoście	78 / 67	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
476	Sierakoście	79 / 68	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	
477	Sierakoście	80 / 69	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
478	Sierakoście	81 / 70	111 - 84	śląd osadnictwa	późny neolit / wczesna epoka brązu	
479	Sierakoście	82 / 71	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
480	Sierakoście	83 / 72	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	
481	Sierakoście	84 / 73	111 - 84	śląd osadnictwa	epoka knamienna	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
482	Sierakoście	85 / 74	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit / wczesna epoka brązu	
483	Sierakoście	86 / 75	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
484	Sierakoście	87 / 76	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	
485	Sierakoście	88 / 77	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
486	Sierakoście	89 / 79	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	
487	Sierakoście	90 / 79	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit późny / wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
488	Sierakoście	91 / 80	111 - 84	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych, neolit środkowy	
489	Sierakoście	92 / 81	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit wczesny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
490	Sierakoście	93 / 82	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	
491	Sierakoście	94 / 83	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	Stanowiska archiwalne bez określonej lokalizacji
492	Sierakoście	95 / 84	111 - 84	śląd osadnictwa	k. mierzanowicka, wczesna epoka brązu	

493	Sierakoście	96 / 85	111 - 84	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
494	Sierakoście	97 / 86	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	bez określonej lokalizacji
495	Sierakoście	98 / 87	111 - 84	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
496	Sierakoście	99 / 88	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	bez określonej lokalizacji
497	Sierakoście	100 / 89	111 - 84	śląd osadnictwa	neolit	Stanowiska archiwalne
498	Sierakoście	101 / 90	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	bez określonej lokalizacji
499	Sierakoście	102 / 91	111 - 84	śląd osadnictwa	k. przeworska, okres wpływów rzymskich	Stanowiska archiwalne
500	Sierakoście	103 / 92	111 - 84	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej, neolit późny	bez określonej lokalizacji
501	Sierakoście	104 / 93	111 - 84	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu	Stanowiska archiwalne
502	Sierakoście	105 / 94	111 - 84	skarb	okres nowożytny	bez określonej lokalizacji
503	Sierakoście	106 / 109	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
504	Sierakoście	107 / 110	111 - 84	śląd osadnictwa osada	prahistoria okres późnośredniowieczny	
505	Sierakoście	108 / 111	111 - 84	śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu	
506	Sierakoście	109 / 112	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
507	Sierakoście	110 / 113	111 - 84	śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny /VIII–X w./	
508	Sierakoście	111 / 114	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	gr. tarnobrzaska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza prahistoria	
509	Sierakoście	112 / 115	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	prahistoria okres wczesnośredniowieczny/VIII-X w./ okres wczesnośredniowieczny//XI-XIII w./ okres późnośredniowieczny	
510	Sierakoście	113 / 116	111 - 84	śląd osadnictwa osada osada	prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
511	Sierakoście	114 / 117	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny/VIII-X w./ okres wczesnośredniowieczny//XI-XIII w./ okres nowożytny	
512	Sierakoście	115 / 118	111 - 84	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit wczesny k. przeworska, okres wpływów rzymskich średniowiecze	

				śląd osadnictwa	okres nowożytny	
513	Sierakoście	116 / 119	111 - 84	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu k. przeworska, okres wpływów rzymskich	
514	Sierakoście	117 / 120	111 - 84	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit k. przeworska, okres wpływów rzymskich prahistoria okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
515	Sierakoście	118 / 121	111 - 84	osada śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej, neolit wczesny gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny	
516	Sierakoście	119 / 122	111 - 84	osada śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
517	Sierakoście	120 / 123	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
518	Sierakoście	121 / 124	111 - 84	osada osada	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
519	Sierakoście	122 / 125	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
520	Sierakoście	123 / 126	111 - 84	śląd osadnictwa osada	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
521	Sierakoście	124 / 127	111 - 84	osada śląd osadnictwa osada	k. trzciniecka, II okres epoki brązu k. przeworska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny	
522	Sierakoście	125 / 128	111 - 84	osada śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej, neolit wczesny nieokreślona	
523	Sierakoście	126 / 129	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	k. przeworska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres późnośredniowieczny	
524	Sierakoście	127 / 131	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny nieokreślona	
525	Sierakoście	128 / 132	111 - 84	śląd osadnictwa	średniowiecze	

526	Sierakoście	129 / 133	111 - 84	osada osada osada osada	neolit gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza k. przeworska, epoka brązu/wczesna epoka żelaza okres wczesnośredniowieczny /VIII– w./	
527	Sierakoście	130 / 134	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit średniowiecze	
528	Sierakoście	131 / 135	111 - 84	osada śląd osadnictwa osada	neolit wczesny prahistoria okres wczesnośredniowieczny	
529	Sierakoście	132 / 136	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit średniowiecze	
530	Sierakoście	133 / 137	111 - 84	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres wczesnośredniowieczny okres późnośredniowieczny	
531	Sólca	1 / 13	111 - 83	osada śląd osadnictwa kurhan	gr. tarnobrzeska, epoka brązu / wczesna epoka żelaza okres prahistoryczny 2. poł. XII w.	
532	Sólca	2 / 14	111 - 83	osada osada	okres prahistoryczny okres średniowieczny	
533	Sólca	3 / 15	111 - 83	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres średniowieczny okres nowożytny	
534	Sólca	4 / 16	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres późnośredniowieczny okres nowożytny	
535	Sólca	5 / 17	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia / wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny	
536	Sólca	6 / 62	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit okres prahistoryczny okres średniowieczny	
537	Sólca	7 / 63	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres wczesnośredniowieczny okres nowożytny	

538	Sólca	8 / 64	111 - 83	śląd osadnictwa osada	k. trzciniecka, II okres epoki brązu epoka brązu / wczesna epoka żelaza	
539	Sólca	9 / 65	111 - 83	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit średniowiecze	
540	Sólca	10 / 150	111 - 83	śląd osadnictwa	kultura pucharów lejkowych, neolit	

Opracowanie (data i podpis)

dr hab. Grażyna Stojak, prof. UR

Wykaz zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Fredropol

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR	DATOWANIE	REJESTR ZABYTEKÓW
1	Aksmanice	Kapliczka pod górą Hyb - „Św. Franciszek Patron Przyrody”		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
2	Aksmanice	Dom nr 5	5	Po 1914 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
3	Aksmanice	Dom nr 12	12	Ok.1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
4	Aksmanice	Obora dworska		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
5	Aksmanice	Kapliczka „Przy źródleku”		k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
6	Aksmanice	Cerkwisko		1 poł XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
7	Aksmanice	Cmentarz grecko-katolicki		k. XIX w.	Gminna i Wojewódzka ewidencja zabytków
	Darowice	Zespół cerkwi gr.-kat. p.w. Narodzenia NMP, ob. Kościoła rzym.- kat. p.w. M.B. Różańcowej			
8	Darowice	Cerkiew Gr.-Kat. par. p.w. Narodzenia NMP Ob. Kościół Rzym.-Kat. Fil. P.W. M.B. Różańcowej	14	1908 – 1909 r..	A – 600 z dn. 20.04.1993 r. (d. A – 598)
9	Darowice	Dzwonnica Cerkwii Gr.-Kat. P.W. Narodzenia NMP, Ob. Kościoła Rzym.- Kat. P.W. M.B. Różańcowej	14	1923 lub 1927 r	A – 600 z dn. 20.04.1993 r. (d. A – 598)
10	Darowice	Cmentarz rzymskokatolicki		pocz. XX w.	A – 600 z dn. 20.04.1993 r. (d. A – 598)
11	Darowice	Krzyż		1 poł. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
12	Darowice	Dom nr 9	9	I. 20.-30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
13	Darowice	Dom nr 25	25	I.20.-30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
14	Darowice	Dom nr 42	42	po 1914 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
15	Darowice	Dom nr 51	51	1954 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
16	Fredropol	Cmentarz greckokatolicki		pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków*
17	Fredropol	Cmentarz rzymskokatolicki		pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków*
	Fredropol	Pozostałości zespołu zamkowego			
18	Fredropol	Ruiny zamku – pozostałości skrzydła pd.-zach. z basztą		IV ćw. XVI w.	A – 1751 z dn.12.02.1986 r. (d. A – 135)
19	Fredropol	Bastionowe obwałowania ziemne z przyległym terenem		IV ćw. XVI w.	A – 1751 z dn.12.02.1986 r.
20	Fredropol	Relikty podziemne zamku			A – 1751 z dn.12.02.1986 r.

21	Fredropol	Dawne stajnie		XVII lub XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
22	Fredropol	Kapliczka św. Jana Nepomucena – przy Zamku		1743 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
23	Fredropol	Układ urbanistyczny		XVII w	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
24	Fredropol	Kapliczka w lesie – nad źródłem – Matki Boskiej – Objawienia MB		1866 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
25	Fredropol	Kapliczka przy cieku wodnym		ok. XIX w	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
26	Fredropol	Kapliczka w polach - Matki Boskiej / św. Barbary		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
27	Fredropol	Kuźnia		Lata 50. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
28	Fredropol	Szkoła - Dom nr 34	34	Lata 30 XX w.	Gminna ewidencja zabytków
29	Fredropol	Dom nr 30	30	Po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
30	Fredropol	Dom nr 35	35	Po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
31	Gruszowa	Kapliczka Skłonu i Pokłonu		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Huwniki	Zespół Cerkwi grekokatolickiej p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego ob. Kościół rzymskokatolicki			
32	Huwniki	Cerkiew grekokatolicka p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego ob. Kościół rzymskokatolicki			A – 1671 z dn. 31.10.1992 r. (d. A – 464)
33	Huwniki	Dzwonnica wolnostojąca cerkwi p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego ob. kościół rzymsko- katolicki		1825 r	A – 1671 z dn. 31.10.1992 r. (d. A – 464)
34	Huwniki	Cmentarz rzymskokatolicki d. cmentarz greckokatolicki		pocz. XX w.	A – 1671 z dn. 31.10.1992 r. (d. A – 464)
	Huwniki	Zespół Kościoła fil. p.w. NMP Królowej Polski I św. Józefa			
35	Huwniki	Kościół fil.p.w. NMP Królowej Polski I św. Józefa			
36	Huwniki	Plebania		1923 – 1924 r	Gminna ewidencjazytytków
38	Huwniki	Cmentarz komunalny			Gminna ewidencja zabytków*
39	Huwniki	Cmentarz z I wojny światowej		!914 r.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
40	Huwniki	Kapliczka św. Jan Paweł II – d. Matki Boskiej		2 poł. XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Huwniki	Zespół dworsko-folwarczny*			
41	Huwniki	Budynek podworski – Dwór II			8
42	Huwniki	Budynek podworski – tzw. Skarbiec	3	Pocz. XX w	Gminna ewidencja zabytków
43	Huwniki	Spichlerz w zespole dworsko-folwarcznym		1 poł. XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Huwniki	Zespół dworski - Za Wiarem			
44	Huwniki	Dwór - rządcówka	118	Pocz. XX w.,	A – 469 z dn. 22.10.1991 r.
45	Huwniki	Kuźnia i stajnia	118 a	Ok. 1900 r	A – 469 z dn. 22.10.1991 r.

46	Huwniki	Owczarnia		Pocz. XX w..	A – 469 z dn. 22.10.1991 r.
47	Huwniki	Park w zespole dworskim „Za Wiarem”		2 poł. XIX w..	A – 469 z dn. 22.10.1991 r.
48	Huwniki	Dom nr 10	10	Pocz. XX w	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
49	Huwniki	Dom nr 16	16	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
50	Huwniki	Dom nr 18	18	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
51	Huwniki	Dom nr 29	29	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
52	Huwniki	Dom nr 30	30	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
53	Huwniki	Dom nr 60	60	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
54	Huwniki	Dom nr 103	103	Ok. 1930 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
55	Huwniki	Dom nr 110	110	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
56	Huwniki	Dom nr 121	121	I. 20.,30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Kalwaria Pałacowska	Układ Urbanistyczny Zabudowy			
	Kalwaria Pałacowska	Zespół klasztorny franciszkanów			
57	Kalwaria Pałacowska	Kościół p.w. „Znalezienia Krzyża Świętego”	40	1770 – 1775 r.	A – 295 z dn. 16.08.1988 r.
58	Kalwaria Pałacowska	Klasztor Ojców Franciszkanów	40	1770 – 1775 r. 1843 – 1852 r.	A – 295 z dn. 16.08.1988 r
59	Kalwaria Pałacowska	Budynek nowicjatu	40	1906 - 1907 r.	A – 295 z dn. 16.08.1988 r
60	Kalwaria Pałacowska	Dzwonnica	40	1878 r	A – 295 z dn. 16.08.1988 r
61	Kalwaria Pałacowska	Ogrodzenie z bramą	40		A – 295 z dn. 16.08.1988 r
62	Kalwaria Pałacowska	Kaplica grobowa Tyszkowskich ob. „Ośrodek powołań”		1896 - 1906 r	A – 295 z dn. 16.08.1988 r
63	Kalwaria Pałacowska	Ogrodzenie kaplicy Tyszkowskich		1896-1906 r.	A – 1438 z dn. 6.02.2017 r.
64	Kalwaria Pałacowska	Stajnia		1931 r..	A – 1425 z dn. 25. 10. 2016 r.
65	Kalwaria Pałacowska	Fortyfikacje bastionowe		1668 r.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
66	Kalwaria Pałacowska	Cmentarz rzymskokatolicki z wydzieloną częścią zakonną O.O. Franciszkanów		XIX w.	A - 377 z dn. 19.09.1990 r.
67	Kalwaria Pałacowska	Dawna plebania gr.-kat.		XIX / XX w.	A – 1426 z dn. 25.10.2016 r.
		Kaplice			
68	Kalwaria Pałacowska	Św. Rafała		1867 – 1848 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
69	Kalwaria Pałacowska	Św. Anny		1862 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
70	Kalwaria Pałacowska	Św. Michała		1867 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
71	Kalwaria Pałacowska	Zaparcia się Piotra		1867 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
72	Kalwaria Pałacowska	U Kajfasza		1825 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
73	Kalwaria Pałacowska	Domek Matki Bożej		1874 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.

74	Kalwaria Pałacowska	Wieczernik		1873 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
75	Kalwaria Pałacowska	Grób Matki Bożej		1825 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
76	Kalwaria Pałacowska	Gradusy		1825 r.	
77	Kalwaria Pałacowska	Ratusz Piłata		1825 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
78	Kalwaria Pałacowska	Włożenie Krzyża		ok. 1865 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
79	Kalwaria Pałacowska	Pierwszy upadek		1861 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
80	Kalwaria Pałacowska	Matki Bożej Bolesnej		1825 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
81	Kalwaria Pałacowska	Szymon Cyrenejczyk		2 ćw. XIX w.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
82	Kalwaria Pałacowska	Brama Zachodnia – Ukoronowania NMP - Drugi upadek		1825 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
83	Kalwaria Pałacowska	Trzeci Upadek		2 ćw. XIX w.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
84	Kalwaria Pałacowska	Obnażenia Pana Jezusa		1865 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
85	Kalwaria Pałacowska	Ukrzyżowanie		1864 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
86	Kalwaria Pałacowska	Zdjęcia z Krzyża		1865 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
87	Kalwaria Pałacowska	Grób Pana Jezusa		1865 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
88	Kalwaria Pałacowska	Krzyż – obok kaplicy „Grób Chrystusa”		k. XIX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
89	Kalwaria Pałacowska	Rzeźba Marii Magdaleny – obok kaplicy „Grób Chrystusa”		1 poł. XIX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
90	Kalwaria Pałacowska	Rzeźba Chrystusa – obok kaplicy „Grób Chrystusa”		1 poł. XIX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
91	Kalwaria Pałacowska	Pustelnia Św. Marii Magdaleny		1870 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
Kapliczki					
92	Kalwaria Pałacowska	Słupy graniczne Doliny Jozafata		2 poł XIX w.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
93	Kalwaria Pałacowska	Św. Gabriela		1868 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
94	Kalwaria Pałacowska	U Annasza		1873 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
95	Kalwaria Pałacowska	Pożegnanie Matki Bożej z Apostołami		ok. 1870 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
96	Kalwaria Pałacowska	Zaśnięcie Matki Bożej		ok. 1870 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
97	Kalwaria Pałacowska	Pan Jezus przy zaśnięciu Marii		1873 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
98	Kalwaria Pałacowska	Krzyż na Cedronie		1860 - 1875 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
99	Kalwaria Pałacowska	Brama Południowa		odb. w 2001 r	
100	Kalwaria Pałacowska	Pogrzeb Matki Bożej		3 ćw. XIX w.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
101	Kalwaria Pałacowska	Brama Wschodnia		1860 - 1875 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
102	Kalwaria Pałacowska	W ogrodzie oliwnym - Ogrojec		1861r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
103	Kalwaria Pałacowska	Pojmanie Pana Jezusa		1861 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.

104	Kalwaria Paławska	Wniebowstąpienie Pana Jezusa		3 ćw. XIX w.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
105	Kalwaria Paławska	Wniebowzięcie Najświętszej Mari Panny		1825 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
106	Kalwaria Paławska	Umieszczenie Maryi po prawicy Syna		1873 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
107	Kalwaria Paławska	U Heroda		1868 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
108	Kalwaria Paławska	Słup - poniżej kaplicy „U Heroda”		4 ćw. XIX w	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
109	Kalwaria Paławska	Św. Weronika		1864 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
110	Kalwaria Paławska	U Prokli		1863 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
111	Kalwaria Paławska	Trzy Marie		1873 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
112	Kalwaria Paławska	Matka Boża Królowa Aniołów		3 ćw. XIX w.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
113	Kalwaria Paławska	Maria Królowa Wszystkich Świętych		1860 - 1875 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
114	Kalwaria Paławska	Wyniesienie Maryii na najwyższą godność po Bogu		1865 r.	A – 297 z dn. 08.12..1989 r.
Zespół domu nr 42					
115	Kalwaria Paławska	Dom nr 42	42	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
116	Kalwaria Paławska	Dom nr 42 – bud. gospodarczy	42	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
Zespół domu nr 59					
117	Kalwaria Paławska	Dom nr 59	59	1870 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
118	Kalwaria Paławska	Dom nr 59 – bud. gospodarczy	59	4 ćw. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
Zespół domu nr 75					
119	Kalwaria Paławska	Dom nr 75	75	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
120	Kalwaria Paławska	Dom nr 75 – kuźnia	75	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
121	Kalwaria Paławska	Dom nr 41	41	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
122	Kalwaria Paławska	Dom nr 48	48	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
123	Kalwaria Paławska	Dom nr 49	49	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
124	Kalwaria Paławska	Dom nr 50	50	1906 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
125	Kalwaria Paławska	Dom nr 52	52	ok.1937 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
126	Kalwaria Paławska	Dom nr 53	53	ok. 1935 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
127	Kalwaria Paławska	Dom nr 55	55	1935 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
128	Kalwaria Paławska	Dom nr 58	58	1921 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
129	Kalwaria Paławska	Dom nr 60	60	ok. 1860 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
130	Kalwaria Paławska	Dom nr 63	63	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
131	Kalwaria Paławska	Dom nr 67	67	1920 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
132	Kalwaria Paławska	Dom nr 68	68	pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
133	Kalwaria Paławska	Dom nr 73	73	1906 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków

134	Kalwaria Paławska	Dom nr 74	74	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
135	Kalwaria Paławska	Dom nr 77	77	1914 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
136	Kalwaria Paławska	Dom nr 78	78	1914 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
137	Kalwaria Paławska	Dom nr 79	79	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
138	Kalwaria Paławska	Dom nr 80	80	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
139	Kalwaria Paławska	Dom nr 81	81	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
140	Kalwaria Paławska	Dom nr 87	87	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
141	Kalwaria Paławska	Dom nr 90	90	1931 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
142	Kalwaria Paławska	Dom nr 91	91	1931 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
143	Kalwaria Paławska	Dom nr 93	93	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Kłokowice	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Pokrowy Bogarodzicy ob. Cerkiew Prawosławna			
144	Kłokowice	Cerkiew Greckokatolicka p.w. Pokrowy Bogarodzicy ob. Cerkiew Prawosławna	59	1856 – 1860 r.	A – 877 z dn. 22.10.1990 r. (d. A – 373)
145	Kłokowice	Dzwonnica	59	1856 – 1860 r.	A – 877 z dn. 22.10.1990 r. (d. A – 373)
146	Kłokowice	Pomnik	59	1938	Gminna ewidencja zabytków*
147	Kłokowice	Cmentarz			Gminna ewidencja zabytków*
148	Kłokowice	Dom nr 12	12	po 1914 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
149	Kłokowice	Dom nr 32	32	po 1914 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
150	Kłokowice	Dom nr 34	34	po 1914 r..	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Kniażyce	Zespół kościoła fil. Rzymskokatolickiego p.w. Wniebowzięcia NMP			
151	Kniażyce	Kościół fil. Rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia NMP		1924	A – 508 z dn. 17.12.2011 r.
152	Kniażyce	Cmentarz przykościelny rzym.-kat		pocz. XX w.	A-508 z dn. 17.03.2011 r.
153	Kniażyce	Starodrzew lipowy			A-508 z dn. 17.03.2011 r.
154	Kniażyce	Cmentarzkomunalny		pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków*
155	Kniażyce	Dom nr 11	11	po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
156	Kniażyce	Dom nr 12	12	po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
157	Kniażyce	Dom nr 34	34	po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
158	Kniażyce	Dom nr 50	50	2 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
159	Kniażyce	Dom nr 55	55	po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
160	Kniażyce	Dom nr 56	56	po 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
161	Kniażyce	Żydowski dom modlitwy	1	ok. 1860 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Koniusza	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Złożenia Szat NMP - Ob. Kościół Rzym.-Kat. p.w. Św. Izydora			
162	Koniusza	Cerkiew Grecko-Katolicka p.w. Złożenia Szat		1901 r.	A – 169 z dn. 10.08.2006 r.

		NMP - Ob. Kościół Rzym.-Kat. P.W. Św. Izydora			
163	Koniusza	Dzwonnica		1918 r.	A – 169 z dn. 10.08.2006 r.
164	Koniusza	Cmentarz greckokatolicki		Pocz. XX w..	Gminna ewidencja zabytków*
165	Koniusza	Dom nr 6	6	ok. 1915 r.	Gminna ewidencja zabytków
166	Koniuszki	Cmentarz rzymskokatolicki		Pocz. XX w..	Gminna ewidencja zabytków*
	Kopysno	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Opieki Najświętszej Maryi Panny - Ob. Kościół Rzym.-Kat. fil. par. p.w. Św. Tomasza Apostoła w Rybotyczach			
167	Kopysno	Cerkiew Grecko-Katolicka P.W. Opieki Najświętszej Maryi Panny. Ob. Kościół Rzym.-Kat. Fil. Par. P.W. Św. Tomasza Apostoła W Rybotyczach		1821 r.	A – 463z dn. 1.12..2010 r.
168	Kopysno	Dzwonnica parawanowa		1821 r.	A – 463 z dn. 1.12..2010 r.
169	Kopysno	Cmentarzgreckokatolicki		1821 r.	A-463 z dn. 1.12.2010 r.
170	Kopysno	Kapliczka św. Jana Nepomucena		1848 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
171	Kopysno	Fortyfikacje dworskie - pozostałości		XVII w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
172	Kopysno	Dom nr 1	1	ok.1930 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Kormanice	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Świątyni NMP, ob. Kościół Rzymskokatolicki par. p.w. Narodzenia NMP			
173	Kormanice	Cerkiew Greckokatolicka p.w. Świątyni NMP, Ob. Kościół Rzymskokatolicki par. p.w. Narodzenia NMP		1923 - 1926 r.	A – 222 z dn. 26.06. 2007 r.
174	Kormanice	Dzwonnica		1926 r.	A – 222 z dn. 26.06. 2007 r.
175	Kormanice	Kapliczka		pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
176	Kormanice	Żupy solne		XVII – XVIII w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
177	Kormanice	Dom nr 5	5	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
178	Kormanice	Dom nr 9	9	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
179	Kormanice	Dom nr 23	23	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
180	Kormanice	Dom nr 24	24	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
181	Kormanice	Dom nr 40	40	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
182	Kormanice	Dom nr 63	63	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
183	Kormanice	Dom nr 71	71	ok. 1915 r.	Gminna ewidencja zabytków
184	Kormanice	Dom nr 74	74	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków

185	Kupiatycze	Dzwonnica cerkwi		I. 30. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
186	Kupiatycze	Pozostałości cerkwi – cerkwisko		1909 r.	Gminna ewidencja zabytków
187	Kupiatycze	Cmentarz gr.-kat. i rzym.-kat.		XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Kupiatycze / Młodowice Osiedle	Zespół dworsko parkowy			
188	Kupiatycze / Młodowice Osiedle	Budynek rządcówki w zespole dworsko-parkowym			A – 1673 z dn. 14.10.1993 r. (d. A – 639)
189	Kupiatycze – Osiedle Młodowice - Fredropol	Park z aleją dojazdową	14	pocz. XIX w.	A – 1673 z dn. 14.10.1993 r. (d. A – 639)
190	Kupiatycze	Dom nr 18	18	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
191	Kupiatycze	Dom nr 24	24	ok. 1915 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Kupiatycze	Zespół domu nr 29			
192	Kupiatycze	Dom nr 29			29
193	Kupiatycze	Dom nr 29 – stajnia	29	lata 20.30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
194	Kupiatycze	Dom nr 36	36	lata 20.30. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Leszczyny	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Św. Mikołaja, ob. Kościoła Rzym.-Kat. fil. p.w. św. Franciszka Z Asyżu			
195	Leszczyny	Cerkiew Greckokatolicka p.w. Św. Mikołaja, ob. Kościół Rzym.-Kat. fil. p.w. św. Franciszka Z Asyżu		1886 r..	A - 1508 z dn. 18.12.2017 r.
196	Leszczyny	Cmentarz greckokatolicki, przycerkiewny		1886 r.	A-1508 z dn. 18.12.2017 r.
197	Leszczyny	Kaplica		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
198	Makowa	Cmentarz greckokatolicki		k. XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
199	Makowa	Cmentarz ewangelicki		2 poł XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
200	Makowa	Krzyż		pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
201	Makowa	Kapliczka Matki Boskiej przy domu 40	40	2 poł. XIX w	Gminna ewidencja zabytków
202	Makowa	Dom nr 40	40	2 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
203	Makowa	Dom nr 50	50	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
204	Makowa	Plebania ewangelicka – ob. dom nr 59	59	pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Młodowice	Zespół Cerkwi Greckokatolickiej p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, ob. Cerkiew Prawosławna p.w. św. Anny.			
205	Młodowice	Cerkiew Greckokatolicka p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, ob. Cerkiew Prawosławna p.w. św. Anny.		1923 r.	A - 601 z dn. 28.04.1993 r. (d. A – 599)
206	Młodowice	Dzwonnica cerkiewna		1923 r.	A - 601 z dn. 28.04.1993 r. (d. A – 599)

207	Młodowice	Cmentarz prawosławny i komunalny		pocz. XX w.	A-601 z dn. 28.04.1993 r.
208	Młodowice	Dom nr 42	42	1926 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
209	Młodowice	Dom nr 70	70	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Nowe Sady	Zespół Cerkwi Obronnej, Greckokatolickiej, p.w. św. Jerzego			
210	Nowe Sady	Cerkiew obronna, Greckokatolicka, p.w. św. Jerzego		XVI – XVII w. 1836 r.	A – 1674 z dn. 16. 04 1970 r. (d. A – 224)
211	Nowe Sady	Fortyfikacje bastionowe przy cerkwi		XVI – XVII w.	A – 1674 z dn. 16. 04 1970 r. (d. A – 224)
212	Nowe Sady	Cmentarz greckokatolicki			Gminna ewidencja zabytków
213	Nowe Sady	Pomnik ukraiński		1926 r.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
	Nowe Sady	Zespół Kościoła Rzymskokatolickiego fil. św. Stanisława Biskupa Męczennika dawniej p.w. Najświętszego Imienia Jezus i św. Wendelina			
214	Nowe Sady	Kościół Rzymskokatolicki fil. p.w. Najświętszego Imienia Jezus i św. Wendelina		1891 r.	A – 690 z dn. 14.12 2011 r.
215	Nowe Sady	Plebania	55	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
216	Nowe Sady	Cmentarz rzymskokatolicki		pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków*
217	Nowe Sady	Kapliczka św. Antoniego	48	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
218	Nowe Sady	Kapliczka przy domu Nr 43	43	XIX w	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
219	Nowe Sady	Kapliczka Matki Bożej		pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
220	Nowe Sady	Krzyż		pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
221	Nowe Sady	Młyn Wodny	62	2 poł. XIX w.	A – 237 z dn. 6. 08 1987 r.
222	Nowe Sady	Dom nr 18	18	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
223	Nowe Sady	Dom nr 25	25	2 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
224	Nowe Sady	Dom nr 27	27	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
225	Nowe Sady	Dom nr 33	33	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
226	Nowe Sady	Dom nr 35	35	ok. 1920 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
227	Nowe Sady	Dom nr 48	48	XIX/ XX	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
228	Nowe Sady	Dom nr 49	49	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
229	Nowe Sady	Dom nr 56	56	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
230	Nowe Sady	Dom nr 61	61	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
231	Nowosiółki Dydyńskie	Cmentarz Grecko-katolicki		Pocz. XX w	Gminna Ewidencja Zabytków
232	Nowosiółki Dydyńskie	Krzyż z kapliczką Matki Bożej		pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
233	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 19	19	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
234	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 23	23	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków

235	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 30	30	I. 20. 30. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
236	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 32	32	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
237	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 33	33	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
238	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 34	34	1 poł XX w.	Gminna ewidencja zabytków
239	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 37	37	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
240	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 38	38	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
241	Nowosiółki Dydyńskie	Dom nr 48	40	k. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
242	Paclaw	Świetlica – ob. Dom nr 38	38	1935 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
Zespół domu nr 13					
243	Paclaw	Dom nr 13	13	XIX / XX w.	Gminna ewidencja zabytków
244	Paclaw	Dom nr 13 - stodoła	13	1 poł XX w.	Gminna ewidencja zabytków
Zespół domu nr 17					
245	Paclaw	Dom nr 17	17	pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
246	Paclaw	Dom nr 17 - stodoła	17	I. 20. 30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
247	Paclaw	Dom nr 7	7	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
248	Paclaw	Dom nr 8	8	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
249	Paclaw	Dom nr 10	10	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
250	Paclaw	Dom nr 12	12	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
251	Paclaw	Dom nr 15	15	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
252	Paclaw	Dom nr 16	16	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
253	Paclaw	Dom nr 18	18	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
254	Paclaw	Dom nr 20	20	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
255	Paclaw	Dom nr 21	21	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
256	Paclaw	Dom nr 22	22	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
257	Paclaw	Dom nr 24	24	2 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
258	Paclaw	Dom nr 25 ze stodołą	25	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
259	Paclaw	Dom nr 26	26	I. 0. 30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
260	Paclaw	Dom nr 27	27	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
261	Paclaw	Dom nr 28	28	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
262	Paclaw	Dom nr 29	29	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
263	Paclaw	Dom nr 30	30	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
264	Paclaw	Dom nr 31	31	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
265	Paportno	Cmentarz			Gminna ewidencja zabytków*

	Posada Rybotycka	Zespół Cerkwi Obronnej, Greckokatolickiej, parafialnej p.w. św. Onufrego			
266	Posada Rybotycka	Cerkiew Obronna, Greckokatolicka, parafialna p.w. św. Onufrego		XV w.	A-1672 z dn. 10.04.1968 r. (d. A – 210)
267	Posada Rybotycka	Plebania greckokatolicka.		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
268	Posada Rybotycka	Cmentarz greckokatolicki		XIX / XX w.	Gminna ewidencja zabytków*
269	Posada Rybotycka	Pozostałości muru obronnego		XV w.	A-1672 z dn. 10.04.1968 r. (d. A – 210)
270	Posada Rybotycka	Kapliczka		Ok. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
	Rybotycze	Zespół Kościoła parafialnego p.w. Św. Tomasza Apostoła			
271	Rybotycze	Kościół parafialny p.w. Św. Tomasza Apostoła	109	1868 r.	A – 263 z dn. 28.02.2008 r..
272	Rybotycze	Dzwonnica	109	1868 r.	A – 263 z dn. 28.02.2008 r.
273	Rybotycze	Mur ogrodzeniowy kościoła	109	1868 r.	A – 263 z dn. 28.02.2008 r.
274	Rybotycze	Cmentarz komunalny		k. XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
275	Rybotycze	Kaplica cmentarna		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
276	Rybotycze	Cmentarz greckokatolicki		pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
277	Rybotycze	Kirkut – cmentarz żydowski		XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
278	Rybotycze - Borysławka	Cmentarz greckokatolicki		2 poł. XIX w	Gminna ewidencja zabytków*
279	Rybotycze	Pozostałości zamku		XVI / XVII w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
280	Rybotycze	Plebania rz.-kat. ob. Biblioteka. Dom Katolicki	115	lata 30. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
281	Rybotycze	Plebania greckokatolicka - ob. D. 57	57	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
282	Rybotycze	Poczta – ob. Dom nr 99	99	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
283	Rybotycze	Ratusz, obecnie świetlica	121	XVIII– XIX/ XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
284	Rybotycze	Dom Nr 5	5	pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
285	Rybotycze	Dom Nr 5a	5a	pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
286	Rybotycze	Dom nr 8	8	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
287	Rybotycze	Dom nr 10	10	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
288	Rybotycze	Dom nr 11	11	2 poł. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
289	Rybotycze	Dom nr 12	12	2 poł. XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
290	Rybotycze	Dom nr 13	13	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
291	Rybotycze	Dom nr 14	14	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
292	Rybotycze	Dom nr 16	16	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
293	Rybotycze	Dom nr 18	18	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
294	Rybotycze	Dom Nr 22	22	pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
295	Rybotycze	Dom nr 36	36	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków

296	Rybotycze	Dom nr 43	43	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
297	Rybotycze	Dom nr 44	44	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
298	Rybotycze	Dom nr 49	49	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
299	Rybotycze	Dom nr 53	53	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
300	Rybotycze	Dom nr 54 - stodoła	54	k.XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
301	Rybotycze	Dom nr 66	66	I. 20. 30. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
302	Rybotycze	Dom nr 72	72	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
303	Rybotycze	Dom nr 78	78	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
304	Rybotycze	Dom nr 80	80	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
305	Rybotycze	Dom nr 82	82	I. 20. 30. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
306	Rybotycze	Dom nr 86	86	pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
307	Rybotycze	Dom nr 87	87	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
308	Rybotycze	Dom nr 93	93	pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
309	Rybotycze	Dom nr 105	105	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
310	Rybotycze	Dom nr 107	107	I. 20. 30. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
311	Rybotycze	Dom nr 108	108	1 ćw. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
312	Rybotycze	Dom nr 111	111	1 ćw. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
313	Sierakoście	Cmentarz greckokatolicki i rzymskokatolicki		1825 - 1875	A-1793 z dn. 12.09.1990 r. (d. A-375)
314	Sierakoście	Cmentarz komunalny		I.80. XX w.	Gminna ewidencja zabytków
	Sierakoście	Zespół Dworsko Parkowy			
315	Sierakoście	Dwór w Zespole Dworsko Parkowym	11	pocz. XVII w.	A – 1531 z dn. 25.02.1986 r. (d. A – 30)
316	Sierakoście	Park w zespole dworsko parkowym		pocz. XVII w.	A – 1531 z dn. 25.02.1986 r. (d. A – 30)
317	Sierakoście	Aleja		pocz. XVII w.	A – 1531 z dn. 25.02.1986 r. (d. A – 30)
318	Sierakoście	Pozostałości obwałowań i fosy		XVII w.	A – 1531 z dn. 25.02.1986 r. (d. A – 30)
319	Sierakoście	Kapliczka przy D.32	32	XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
320	Sierakoście	Figura św. Jana	32		Gminna ewidencja zabytków*
321	Sierakoście	Dom nr 5	5	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
322	Sierakoście	Dom nr 7	7	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
323	Sierakoście	Dom nr 15	15	Pocz. XX w.	Gminna i Wojewódzka Ewidencja Zabytków
324	Sierakoście	Dom nr 18	18	ok. 1920 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
325	Sierakoście	Dom nr 19	19	pocz. XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
326	Sierakoście	Dom nr 20	20	I. 20. 30. XX w.	Gminna ewidencja zabytków

327	Sierakośce	Dom nr 39	39	ok. 1920 r.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
328	Sólca	Cmentarz greckokatolicki		2 poł. XIX w.	Gminna ewidencja zabytków
329	Sólca	Ruina dzwonnicy		XIX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
330	Sólca	Kapliczka Serca Jezusowego		XIX w	Gminna ewidencja zabytków*
331	Sólca	Dom nr 3	3	1938 r.	Gminna ewidencja zabytków
332	Sólca	Dom nr 11	11	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków
333	Sólca	Dom nr 13	13	XIX / XX w.	Gminna i wojewódzka ewidencja zabytków

Wykonanie (autor, data i podpis)

27.04.2023 r.

dr hab. Grażyna Stojak